

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Бр. 7. и 8.

XVII

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Указом Њег. Велич. Краља, од 9. јула о. г., отпуштен је из државне службе — на основу §-а 76. зак. о чин. грађ. реда — *Павле Мајзнер*, супленат алексин. н. гимназије.

Указом Њег. Велич. Краља, од 9. јула о. г., постављени су, по потреби службе:

у **гор. милановачкој н. гимназији**: за професора *Стеван Шарић*, професор вел.-градинт. н. гимназије;

у **алексиначкој н. гимназији**: за професора *Јован Поплишан*, проф. књажевачке н. гимназије.

Указом Њег. Велич. Краља, од 10. јула о. г., решено је, на основу чл. 1. закона о укидању надлештава и звања, од 22. окт. 1886. год, да се **укину ниже гимназије**: *алексиначка, гор.-милановачка, лозничка и свилајначка*.

Указом Њег. Велич. Краља, од 10. јула о. г., решено је: да се услед укинућа нижих гимназија у Алексинцу, Гор. Милановцу, Лозници и Свилајнцу — на основу чл. 2. и 3. закона о укидању надлештава и звања, од 22. окт. 1886. год., с погледом на §. 33. закона о чиновн. грађ. реда — ставе на расположење ови наставници:

у **алексиначкој н. гимназији**: *Тихомир Борђевић*, *Петар Илић* и *Јован Поплишан*, професори, *Бура Илић* и *Живојин Харић*, супленти;

у **гор.-милановачкој н. гимназији**: *Михаило Ристић*, директор и професор, *Бура Врбавац*, *Јован Јаворац*, *Стеван Шарић*, *Стеван Станојевић* и *Светислав Матић*, професори;

у **лозничкој н. гимназији**: *Алек. Стаменковић*, директор и професор, и *Драгутин Јанковић*, професор;

у **свилајначкој н. гимназији**: *Димитрије Алексијевић*, директор и професор, *Љубомир Бирговић*, *Никола Тодоровић* и *Радов. Јовановић*, професори.

Указом Њег. Велич. Краља, од 10. јула о. г., постављени су:

у **ужичкој реалци**: за професора *Бура Врбавац*, професор на расположењу;

у **вел.-градинт. н. гимназији**: за професоре *Јован Јаворац* и *Драгутин Јанковић*, професори на расположењу;

у **књажевачкој н. гимназији**: за професора *Петар Илић*, професор на расположењу; за суплента *Бура Илић*, супленат на расположењу.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Постављење

Претписом Министровим постављен је за уредника „Српских Новина“ *Тодор Поповић*, начелник окр. у пензији, 9. јула о. г.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Премештаји

Претписом Министровим премештени су, по потреби службе:

у **врањску гимназију**: за учитеља цртања, прве класе, *Андра Стошић*, учитељ исте класе у лозничкој н. гимназији, 10. јула о. г.;

у **јагодинску н. гимназију**: за учитеља цртања, друге класе, *Драгутин Буцек*, учитељ исте класе у свилајначкој н. гимназији, 10. јула о. г.

Разрешења

Претписом Министровим разрешени су:

у **Богословији**: *Стеван Мокрањач*, учит. пев. у I беогр. гимназији, од дужности хонор. учитеља потнога певања, 20. јуна о. г.;

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

у беогр. Вишој Женској Школи: Протојерѐј *Алекса Илић*, хонор. вероучитељ; *Ана Влаховиќка*, хонор. учитељица цртања, и *Љубица Начиќева*, хонор. учитељица цркв. певања — 30. јуна о. г.

у крагујевачкој Вишој Женској Школи: *Љуб. М. Протић*, *Ђорђе Анђелковић*, *Јован Шилићал* и *Иван Дамњановић*, професори крагуј. гимн.; *Стев. Јовић*, предавач, и *Јосиф Цес* и *Радов. Калиновић*, учитељи крагуј. гимн., од дужности хонорарних наставника — 20. јуна о. г.

у алексиначкој н. гимназији: *Мина Миљковић*, предавач, и *Даринка Ненадовиќева*, учитељица жен. рада, 15. јула ове год. — услед укинућа ове н. гимназије;

у гор-милановачкој н. гимназији: *Добросав Р. Урошевић*, предавач, и *Даница Томановиќева*, учитељица жен. рада, 15. јула о. г. — пошто је ова школа укинута;

у лозничкој н. гимназији: *Љубомир Миловановић* и *Радомир Мајсторовић*, предавачи, и *Душан Розић*, учитељ језика, 15. јула о. г. — пошто је ова н. гимназија укинута;

у свилајначкој н. гимназији: *Радомир Комненовић* и *Милан Анђелковић*, предавачи, *Божедар Јоксимовић*, учитељ музике и певања, и *Роксанда Стојићевиќка*, учитељица жен. рада, 15. јула о. г. — услед укинућа ове школе.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом Министровим постављени су:

у ваљевском округу: за сталног учитеља свих 4 разреда осн. школе у Рибници *Адам Станимировић*, приврем. учит. исте школе, 16. јуна о. г.;

у моравском округу: за стал. учит. II, III и IV разреда осн. школе у Бошњанима *Милан Степановић*, приврем. учит. исте школе, 1. јуна о. г.

Разрешења

Претписом Министровим разрешени су:

у крајинском округу: *Јелисавета Стевановиќева*, учитељица осн. жен. школе у Грабовици, 30. маја ове год.;

у моравском округу: *Алек. Стојковић*, свештеник, учитељ осн. школе у Плани, 31. маја о. г.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

РАСПИС

свима средњим и стручним просветним заводима, духов. судовима и управитељима варошких основних школа, о употреби телеграфа у званичној преписци.

Г. Министар народне привреде, писмом својим од 10. ов. мес., ПТБр. 10287., доставио ми је, да је званична кореспонденција путем телеграфа узела тако огромне размере, да се једна добра четвртина послова свију државних надлештава врши искључиво телеграфским путем.

Највећи део државних послова, који се врше телеграфским путем, поглавито су такве природе, да се и по садржини и по своме циљу без икакве штете могу отпрати и редовном поштом.

Услед горњега писма г. Министра народне привреде препоручујем Вам, да се од сада телеграфом служите само и једино у случајевима најжигнијих и неодољивих потреба и за ствари, које апсолутно не трпе никаква одлагања, па и тада да та саопштења буду увек кратка.

ПБр. 11.416.

18. јуна 1896. год.

у Београду.

Министар
просв. и цркв. послова,
Љ. Ковачевић с. р.

РАСПИС

свима окружним начелствима и управи града Београда, о молбама за премештај учит. осн. школа.

Расписом Министра просвете и црквених послова од 14. маја 1882. год., ПБр. 2829. (Просв. Зборн. стр. 1029.—1030.) остављен је рок до 10. јула, у коме учитељи основних школа могу подносити молбе за премештај из једног места у друго. Ну многи учитељи не управљају се по томе распису, већ подносе молбе у месецу августу, па чак и у септембру и октобру. Зато сам нашао за потребно да поновим поменути распис и наредим ово:

1. Који од учитеља (или учитељица) жели да се премести у друго место, дужан је да поднесе молбу министарству просвете одмах по Петрову дану а најдаље до 10. јула закључно. Молба треба да садржи у кратко главне и праве потребе за премештај, два среза или два округа, а не по 10—15 места, да се о њима не може водити рачун.

2. У току школске године могу се подносити молбе за премештај само у случајима кад је из ра-

злога личних или месних постао одвећ штетан и немогућан опстанак у коме месту.

3. О молби која се поднесе после 10. јула не ће се водити никакав рачун, већ ће се остављати у архиву.

Нека начелство — управа — пошаље овај распис свима школама у своме округу — кругу — да се учитељи и учитељице по њему управљају.

ПБр. 11.722.

14. јуна 1896. год.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Љ. Ковачевић с. р.

РАСПИС

свима управитељима и учитељима основних школа и председницима школских одбора, о давању одсуства учитељима.

Ниједан члан закона о основним школама није до сада толико и тако изиграван на штету угледа школе и наставе као члан 31., по коме су председници школских одбора овлашћени давати тродневно одсуство од дужности наставницима основ. школа у оним местима где нема управитеља. Управитељи основних школа, онде где их има, чине такође велике злоупотребе с правом што им га даје овај члан закона, нарочито у оним местима где је и управитељева жена учитељица. О овоме има небројено примера и факата у министарству просвете.

И ако у чл. 31. закона о основним школама изреком стоји да управитељи основних школа, односно председници школских одбора, могу давати наставницима основне школе тродневно одсуство од дужности „у случају преке потребе“, где се мислило на *смртне случајеве у породици, болест, позив државне власти* и т. д., као што је и објашњено министарским расписом од 27. новембра 1894. године ПБр. 22.403., ипак се одсуства од дужности дају наставницима и у таким приликама, које ни из далека не могу доћи под појам *преке потребе*.

С тога сам нашао за потребно у овоме погледу наредити ово што иде:

1. Сваки наставник, који тражи одсуство од дужности до три дана било од управитеља школе било од председника школског одбора, дужан је писмену молбу поднети, у којој ће навести потребу ради које тражи одсуство. Молба мора бити прописно таксирана.

2. Такву молбу дужан је управитељ, односно председник школског одбора, завести у деловодни

протокол, и на њој одмах донети решење: да ли се тражено одсуство одобрава или не. То решење има се одмах саопштити на потпис наставнику који је тражило одсуство, а оне од тих молаба, по којима је одсуство одобрено, управитељи ће односно председници школског одбора одмах доставити министарству на увиђај, како би оно могло контролисати правилност рада управитеља и председника школског одбора.

3. Свако одсуство од дужности, које би било усмено или другим начином а не овим одобрено, сматраће се као злоупотреба дужности и у том случају биће кажњени како они којима је одсуство одобрено, тако и они који су га одобрили.

4. Управитељи основних школа нису власни давати сами себи тродневно одсуство од дужности, већ га морају тражити од председника школског одбора, начином који је горе прописан.

5. Једанпут одобрено одсуство од три дана, било од управитеља или од председника школског одбора, не сме се оном истом лицу, коме је то одсуство дано, ни у ком случају више продужити без одобрења министра просвете.

ПБр. 12873.

25. јуна 1896. год.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Љуб. Ковачевић с. р.

РАСПИС

свима окружним начелништвима, којим се спроводи горњи распис

Нека начелништво достави надлежним путем по један примерак овога расписа свима школама у своме округу, и нека нареди да се председници школских одбора, управитељи и наставници школа имају у будуће тачно управљати по овоме распису.

Овај распис чуваће се у школској архиви, пошто се најпре заведе у деловодни протокол. У оним местима, где су школе неподељене, председник школског одбора и наставник школе потписаће се на пољеђини расписа да им је саопштен. У местима где има више наставника, управитељ школе саопштиће овај распис на потпис свима наставницима, па ће се онда и сам заједно с председником школског одбора потписати да им је распис саопштен.

ПБр. 12873.

25. јуна 1896. год.

Београд.

Министар
просвете и цркв. послова,
Љ. Ковачевић с. р.

КЊИГЕ ПРЕПОРУЧЕНЕ ЗА ШКОЛСКУ ПОТРЕБУ

а) за књижнице средњих школа:

1. **Војислављева Споменица**, издао одбор за подизање споменика В. Илићу — расписом од 11. јуна о. г., ПБр. 11368.

б) за књижнице основних школа (у већим варошима):

2. **Познавање и нега цвећа**, од Д-ра Т. Радића — расписом од 22. јуна о. г., ПБр. 9816.

в) за поклањање ученицима осн. школа о испиту:

3. **Мали васпитач за ученике осн. школа**, саставио Лука Зрнић (издање Мих. Костића, књижара у Пожаревцу) — расписом од 28. јуна о. г., ПБр. 12041.

4. **Школица**, илустров. дечји лист, уредио Мих. М. Стевановић (издање Мих. Костића, књижара у Пожаревцу) — расписом од 27. јуна о. г., ПБр. 12038.

5. Ове књиге у издању Српског Пољопривред. Друштва:

а) **Поуне из пољске привреде**, од разних писаца; б) **О берби грожђа и прављењу вина**, од Благ. Д. Тодоровића; в) **Гајење биљака за исхрану стоке**, од Душ. М. Спасића; г) **Употреба прашача и огртача при гајењу кукуруза**, од Душ. М. Спасића — расписом од 26. јуна о. г., ПБр. 12037. (Све ове књиге под 5 препоручене су нарочито за сеоске школе.)

УМР'О ЈЕ:

Атанасије А. Урошевић, учитељ у пензији, 6. јула ове год. у Београду.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВ. САВЕТА

САСТАНАК 658-ми

30. априла 1896. год. у Београду.

Били су: *потпредседник*, Жив. П. Симић; *редовни чланови*: Стеван Т. Јакшић, Стеван Ловчевић, Димитрије С. Јовановић, Јеврем А. Илић, Момчило Иванић и Димитрије Довијанић; *ванредни чланови*: Милован Р. Маринковић, Јован Миодраговић, Љубомир Миљковић, Љубомир Јовановић, и д-р Ђорђе С. Ђорђевић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I

Прочитан је и примљен записник 657. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 29. априла ов. год., ПБр. 8631., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Мих. Јовића, учитеља из Београда, који је молио да се реши питање о откупу његовог Буквара за основне школе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Дим. Јосић, референт овог дела, да изволи поднети Савету свој

реферат, иначе ће Савет на првом састанку донети одлуку према рефератима осталих референата, чији се реферати већ налазе пред Саветом.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 17. априла о. г., ПБр. 8212., којим је тражио да Савет поново донесе решење о квалификацији Миладина И. Шеварлића, свршеног ђака Вел. Школе, који је молио да се накнадно квалификује за предавача средњих школа.

Савет је одлучио: да се умоле г.г. д-р Драгутин Т. Мијушковић и Димитрије Довијанић, редовни чланови Савета, да изволе проучити накнадно молбу и документе овога кандидата на да о томе Савету реферују.

IV

Према писму г. Министра просвете и црквених послова од 1. пр. мес., ПБр. 6417., којим је тражио од Савета да му изради прецизно и потпуно законски предлог о гимназијама,

Савет је одлучио: да се ради овог посла држе ванредне седнице Саветске, и то сваке суботе у 5 сахата по подне.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 9. априла о. г., ПБр. 7833.,

којим је спроведена Савету на оцену молба г. В. Валожића, књижара из Београда, који је молио за одобрење, да се његово издање „Човеције тело, грађа његова и органи“ може употребљавати као помоћна књига ученицима основних и средњих школа при учењу науке о човеку, и да се препоручи књижицама основних школа.

Савет је одлучио: да се ова књига може употребљавати као необвезан уџбеник у оним школама где се учи наука о човеку.

VI

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 24. априла о. г., ПБр. 8279., којим је спроведена Савету на оцену понуда г. Симе Лозанића, Министра на расположењу, који је понудио за школски уџбеник своје дело „Хемија за средње школе.“

Савет је одлучио: да се умоли г. д-р Марко Т. Леко, државни хемичар и хонорарни професор Вел. Школе, да изволи ово дело прегледати и Савету реферовати: може ли се оно употребити као школски уџбеник у средњим школама.

VII

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 29. априла о. г., ПБр. 8630., којим је спроведена Савету на оцену понуда Учитељског Удружења, које је молило за одобрење, да се може употребити за поклањање ученицима основних школа о испиту његово издање „Шумски заточици.“

Савет је одлучио: да се умоли г. Стеван Т. Јакшић, професор Вел. Школе, да изволи ово дело прегледати и Савету реферовати: може ли се оно употребити за намењену сврху.

VIII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 11. априла о. г., ПБр. 7239., којим је спроведена Савету на оцену молба Мих. Костића, књижара из Пожаревца, који је молио за одобрење, да се може употребити за поклањање ученицима основних школа о годишњим испитима његово издање „Школица“ и да се препоручи књижицама основних школа.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јован Миодраговић, професор, да изволи ово дело прегледати и Савету реферовати: може ли се оно употребити за намењену сврху.

IX

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 17. априла о. г., ПБр. 12096.,

којим је спроведена Савету на оцену понуда г. д-ра Ђорђа Радића, који је молио да се његово дело „Познавање и нега цвећа“ откупи за поклањање о годишњим испитима ученицима а нарочито ученицама, и да се нареди да ово дело набаве и све књижице основних школа.

Савет је одлучио: да се ово дело може употребити за поклањање ученицама виших разреда Виших Женских Школа и да се може препоручити књижицама већих градских општина.

X

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 15. априла о. г., ПБр. 6355., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Стев. Предића, професора III беогр. гимназије, који је поново молио да се донесе решење: Хоће ли се и даље употребљавати као школски уџбеник „Анова француска граматика“ и ако и даље остане у употреби да се и њему и г. Шљивићу изда хонорар за то као писцима дела.

Савет је одлучио: да остаје при ранијем својем решењу по овом предмету.

XI

Прочитана је из броја 11. и 12. „Учитељског Весника“ од 20. о. м. белешка под насловом „дали оставке“, у којој се каже: да је седница Главног Просветног Савета од 17. о. м. била *бурна*; да се је *дигла граја* кад је г. Љуб. Јовановић предложио да се и учитељи кандидују за надзорнике основних школа, и да се у мало није тражила на други начин сатисфакција од г. предагача; да се са *меродавне стране* просуо *читав низ грдња и клевета* на учитеље данашње и њихов рад. Даље, да није лепо звати учитеље у Савет, па их онда *грдити*, нападати и омаловажавати.

Главни Просветни Савет једногласно је одлучио: да се г. Министру достави до знања, да седница његова од 17. ов. мес. није била *бурна*, него је била седница мирна и уредна као и све остале; да се на предлог г. Љуб. Јовановића — да и учитељи буду кандидовани за надзорнике основних школа — *није дигла никаква граја*, пити је од њега тражена *каква год сатисфакција*, да ни од које стране, а најмање од меродавне *није пала никаква грдња и клевета* на данашње учитеље и на њихов рад, и да учитељи *нису ни грђени, ни нападани, ни омаловажавани*.

Била је у истини дебата о предлогу г. Љуб. Јовановића; али дебата објективна, у којој су противу предлога изнесени између осталог и ови разлози: 1., што би школа онога учитеља, који би имао да

врши надзор, дангубила читав месец дана, а то је штета; 2., што се чланови Савета, који су гласали противу тога предлога држе начела: да свакад онај који врши надзор, буде вишега ранга од онога, над киме врши надзор; 3., што ни смисао закона није такав да учитеље треба узимати за надзорнике над радом себи равних — учитеља.

Г.г. Мијаило М. Станојевић и Јован Максимовић, као учитељи и чланови Главног Просветног Савета, могли су и у јавности — ако им то положај чланова Савета допушта — те назоре и разлоге побијати. Али „Учитељском Веснику“, органу г. Јов. Максимовића, ништа није могло дати оправдана разлога, да радњу Главног Просветног Савета изопачава.

Главни Просветни Савет сматра да је г. Министар просвете позван да радњу Главног Просветног Савета заштити од оваког изопачавања у јавности.

XII

Саслушан је усмени реферат г. Момчила Иванића, редовног члана Савета, о „Апшинским причама“ од г. Андре Гавриловића, професора, за које је г. Мих. Костић, књиџар из Пожаревца, молио да се могу употребити за поклањање ученицима основних школа о годишњим испитима и да се препоруче књиџницама основних школа.

Према усменом реферату г. Иванића Савет је нашао: да су ове приче добре и да се могу поклањати ученицима основних школа и средњих школа до IV разреда закључно.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 659-ти

10. маја 1896. год. у Београду.

Били су: *потпредседник*, Жив. П. Симић; *редовни чланови*: д-р Милан Јовановић — Батут, Ст. Т. Јакшић, Ст. Ловчевић, Димитрије С. Јовановић, Момчило Иванчић и Дим. Довијанић; *ванредни чланови*: Михаило Михайловић, Милован Р. Маринковић, Љуб. Милковић, Љуб. Јовановић и д-р Ђорђе С. Ђорђевић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I

Прочитан је и примљен записник 658. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. ов. месеца, ПБр. 9583., којим се позива Савет да кандидује још које лице

које би се могло употребити као изасланик при учитељским испитима у Вишој Женској Школи.

Савет је кандидовао: г. Димитрија Довијанића, директора III београдске гимназије.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 10. овога месеца, ПБр. 9742., којим се позива Савет да кандидује за надзорнике основних школа и све директоре оних средњих школа, у којима нема испита зрелости.

Савет је одлучио: да се могу употребити за надзорнике само месних основних школа сви директори средњих школа, у којима нема испита зрелости.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. ов. месеца, ПБр. 9575., којим је спроведена Савету на оцену молба г. д-р Мил. Јовановића — Батута, професора Велике Школе и уредника „Народног Здравља“, који је молио да се часопис „Народно Здравље“ препоручи књиџницама основних и средњих школа.

Савет је одлучио: да се овај часопис може препоручити и набављати за књиџнице основних и средњих школа.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 10. овога месеца, ПБр. 9739., којим се пита Савет за мишљење: за чију се својину има сматрати „Латинско-српски речник“ од г. Јована Ђорђевића, министра на расположењу, за који је Савет раније решио да се прештампа за школску потребу.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. д-р Драгутин Т. Мијушковић, редовни члан Савета, и Љубомир Јовановић, ванредни члан Савета, да изволе све акте по овом предмету проучити и Савету реферовати.

VI

Прочитана су писма г. Министра просвете и црквених послова од 17. априла ове год., ПБр. 7922., 6. маја ове године, ПБр. 9465., 6. маја ове године, ПБр. 9249., којима су спроведене Савету на оцену молбе Цвете Маринковићке, Софије Бранковићеве и Аксентија Милутиновића, наставника основних школа, који су молили да им се уваже неке године привремене учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јевр. А. Илић, редовни члан Савета, да изводи ове молбе и документе проучити па о томе Савету реферовати.

VII

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 30. прешлог месеца, ПБр. 8687., којим је спроведера Савету на оцену у рукопису „Немачка читанка за средње школе у Србији“ од г. г. Љуб. Протића и Милана Ј. Мајзнера, наставника у крагујевачкој гимназији, који су је понудили за школски уџбеник.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. Ђура Димић и Хенрих Лидер, професори, да изволе ово дело прегледати и Савету реферовати: може ли се оно употребити за намењену сврху.

VIII

Саслушан је усмени реферат г. Стевана Т. Јакшића, редовног члана Савета, по молби Учитељског Удружења, које је молило за одобрење, да се може поклањати ученицима основ. школа о годишњим испитима и да се може препоручити књижицама основних школа његово издање дела „Шумски Заточници“.

Према реферату г. Јакшића Савет је одлучио: да се ово дело може препоручити књижицама основних школа и да се може поклањати ученицима основних школа о годишњим испитима.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 660-ти

18. маја 1896. године у Београду.

Били су: *потпредседник*, Жив. П. Симић; *редовни чланови*: д-р Мил. Јовановић-Батут, Стеван Ловчевић, Дим. С. Јовановић, Јеврем А. Илић, Момчило Иванић и Дим. Довијанић; *ванредни чланови*: Михаило Михаиловић, Милован Р. Маринковић, Богољуб Тирић, Јован Миодраговић, Љубомир Миљковић и д-р Ђорђе С. Ђорђевић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I

Прочитан је и примљен записник 659. састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 10. ов. м., ПБр. 8770., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђе Круне Аћимовићке, заступнице управитељице крагујевачке Више Женске Школе, која је молила да се врати

у положај класне учитељице с платом коју је пређе имала.

Савет је одлучио: да молитељка прво треба да поткрене своју молбу документима о ономе што тражи, па ће се тек онда Савет упустити у решавање по истој.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 28. марта о. г., ПБр. 6813., 8061. и 8430., којима су спроведене Савету на оцену молбе Стевана Маринковића, ђака Велике Школе, Остоје Красојевића, ученика II разреда атеничке основне школе, и Петра Велимировића, ђака Вел. Школе, који су молили за благодејање из фонда пок. владике Вићентија Красојевића.

Савет је одлучио: да се све три ове молбе упуте комисији за прегледање стања фонда и правила о добијању благодејања из фонда пок. владике Вићентија.

IV

Прочитана су писма г. Министра просвете и црквених послова од 28. априла о. г., ПБр. 22821. и 22737., којима су спроведени Савету на оцену акти јагодинске ниже и неготинске више гимназије, којим се актима пита Савет за мишљење: по којим уџбеницима треба предавати математику у нижим разредима средњих школа.

Савет је нашао: 1., да би требало оставити наставницима да се при предавању овога предмета служе уџбеницима, које за подесне нађу све дотле, док се једном коначно не реши ово питање; и 2., да би се ово питање о предавању математичке групе наука у средњим школама стално уредило, Савет је изабрао комисију, која ће ово питање проучити и Савету реферовати. У ову комисију ући ће г.г. Дим. Нешић, државни саветник, д-р Б. Гавриловић и д-р Мих. Н. Петровић, професори В. Школе, Васа Димић, проф. Ш беогр. гимназије, Ст. Давидовић, професор Војне Академије, Михаило Михаиловић, директор беогр. реалке, Срет. Ј. Стојковић, професор беогр. реалке, Јосиф Ковачевић, проф. беогр. реалке, и Петар А. Типа, проф. II беогр. гимназије. Овој комисији дужност је, да на основу садашњег наставног плана удеси предавање математичких наука у средњим школама и реши питање о употреби уџбеника за математику. Рад овај комисија има свршити најдаље до почетка нове школ. године.

V

Саслушани су усмени реферати г.г. Јеврема А. Илића, редовног члана Савета, по молбама Цвете

Маринковићке, Софије Бранковићеве и Аксентија Милутиновића, наставника основних школа, који су молили да им се уваже неке године учитељске службе.

Према рефератима г. Илића Савет је одлучио: 1., да се преко молаба г. Аксентија Милутиновића и г-ђице Софије Бранковићеве пређе на дневни ред, пошто нема свих докумената потребних за решење ових питања; и 2., да се молба г-ђе Маринковићке не може уважити.

VI.

Прочитани су реферати г.г. Свет. Никетића и Симе Томића, професора, о „Хришћанском катихизису“ од г. Јевр. А. Илића, који га је понудио за школски уџбеник у средњим школама.

Реферат г. Никетића гласи:

Главном Просветном Савету

Кад се већ, изузетно, поверава једној опробаној и признатој личности у науци, да напише уџбеник за школу, тим је у напред и оцена готова, и мишљење других о њему постаје безпредметно, а у овом специјалном случају још и излишно. Ово тим пре, што је „Хришћански катихизис“ од г. Јевр. А. Илића, који ми је актом Просветног Савета од 4. апр. СБр. 44. т. г. упућен на оцену, већ *прегледало* и *одобрило* Њ. В. Преосвештенство г. Митрополит **Михаило**, као један од најпризнатијих ауторитета богословских на словенском југу и представник Архиепископског Сабора у Србији. Једино та околност, што је ово **први случај**, да ме Главни Просветни Савет почаствује својом просвећеном пажњом за референта, побудило ме, да овај рукопис на оцену примим и позиву се одазовем.

Да кажем неколико речи напред.

Ниједна од научних дисциплина у нашим школама није толико занемарена, као предмет Науке Хришћанске. Једно с тога, што су, у недостатку спремних кандидата, постављани по нужди за наставнике ове науке, лица без стручног богословског знања, а друго што су и сами уџбеници били неподесни за школску наставу, — рамало се, па и данас се на многим местима рамље са напретком ученика наших средњих школа из Науке Хришћанске. Познато је, да при садањем васпитном систему у нашим основним школама ученици од свега најмање уче о вери. Нашим „српским“ педагозима, који у приликама радо причају о Коменском, Песталоцију, Дитесу, Дистервегу и т. д., и о њима по нешто и пишу, баш оно, на чему су ови чувени научари и педагози заснивали своју науку: религија

и морал хришћански, постали су за њих споредни, а у много прилика и излишни за школу. Код овако изврнутих појмова о педагошком значењу и важности Науке Хришћанске, природно је што се о њој у нашим основним школама слабо, а често нимало не води рачуна. Она се, ако хоћете, чак и багателише и назива „поновском науком.“ Може ли, после овога, код ученика основних школа у нас бити какве год спреме и знања о вери и науци Христовој? Може ли такав неспреман ученик, улазећи у гимназију, с вољом пригрлити и учити науку, која му је дотле била узгредна — управ иза леђа? Додајте још к овоме и оно доцније гимназијско бубање из књиге, које је деценијама одвраћало ученике од учења веронауке у нашим средњим школама, онда се само по себи каже, какав се резултат могао очекивати од оваквог нехатног и небрежљивог предавања и учења. Ваљало је дуго чекати да се увиди и дође до уверења, да ово садашње не води жељеном циљу, већ шта више, јако штети угледу вере и цркве; а школи и школској настави задаје тешкоће у опште. Отуда је свакојако морала потећи и та срећна мисао, да се досадашњи уџбеници Науке Хришћанске у нашим средњим школама замене новим и бољим, који би прилагођени били нашем васпитању и школовању. Зато се јако радујемо, што је један од најтежих предмета Науке Хришћанске — *Хр. Катихизис*, дат у израду већ опробаној снази у школској књижевности, стручном богослову и професору г. Јевр. А. Илићу, управитељу учитељске школе. Ја сам „Хришћ. Катихизис“ од г. Јевр. А. Илића с пажњом прочитао и налазим, да он може бити примљен за сада као најбољи школски уџбеник у нашим средњим школама; јер он је а) краћи од осталих у излагању предмета догматских, и б) простији и јаснији по стилу и дефиницијама и није претрпан сувишним исписивањем цитата (текстова) из св. писма; а то су све добре стране, које препоручују ово дело као добро и куд и камо боље од досадашњих превођених и прекројених „Хришћ. Катихизиса“, који су употребљавани били као уџбеници у нашим средњим школама. —

Ну, кад сам примио на себе моралну дужност, да реферирем о овом раду г. Јевр. А. Илића, нека ми је допуштено, да ставим овде и неке своје напомене о томе, једино у тој жељи и намери, да овај „Хришћански Катихизис“ од г. Илића буде што потпунији и бољи од свију наших досадашњих уџбеника по том предмету.

Тако: писац, побрајајући у свом *Хришћанском Катихизису* неканонске књиге Стар. Завета вели: „Ове се књиге зову *неканонске*, јер су се (sic) јавиле после утврђеног списка светих књига (стр. 10).“

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Ово је погрешно речено, јер и за време апостола знало се за неке књиге неканонске, и изреком у правилу 85. св. Апостола стоји забележено после књига канонских ово: „Ван свега пак нека вам буде напоменуто, да имају ваши млађи изучавати мудрост многуученога *Сираха*“; а то је књига неканонска (Зборник Правл. од Милаша, Задар 1886. г., стр. 38., упор. Введеніе въ Правосл. Богосл. Макарія, стр. 483. и 484.). Тек је од прилике 343. год. на Леодикијском сабору коначно утврђен канон св. књига старог и новог завета за хришћанску цркву и побројане су све књиге у правилу 60. истога сабора (Милаш Збор. стр. 146.).

Код „Подела Катихизиса“, стоји на стр. 13. рукописа ова дефиниција: „Катихизису је задатак да нам покаже науку Божију о вери, нади и љубави хришћанској.“

Ово је нејасно речено, јер катихизису је задатак не да „покаже само науку Божију“, већ да нас научи, како треба да верујемо, на што треба да се надамо и како треба да љубимо Бога и своје ближње.

Код описа *раја* (стр. 24.) одређује се место где је био рај, па се каже: „да се (рај) налазио у оном делу Азије, кроз који су текле реке: Тигар, Еуфрат, Геон и Фисон“. Овако је и у Мојсијевој књизи „Поштања.“ Али сви писци нису једнога мишљења о томе, где управо треба тражити рај првих људи. Време је много изменило положај места, па и сам ток река. Једни су тражили рај у горњим слојевима ваздуха; други на Цејлону, Палестини и дуж планинских ланаца, који се пружају на исток Азије, између Еуфрата и Гангеса; трећи — у Спирји и т. д. Већина се слаже у томе, да је рај првих људи био између *Кавказа* и *Персијског залива*. Овако би најбоље било одредити место рају, а не збуњивати ученике именима река, од којих неке данас и не постоје, нити их сувремена географија помиче (Священна Географ. А. И. Лебедева, Москва, 1850. год. стр. 1—2).

У деветом члану вере, који говори о цркви, каже се у рукопису овако: „Веровати у цркву значи признавати и веровати све њене заповести, и веровати, да њом невидљиво управља благодат Божија. (стр. 48).“ — Ово је догматска погрешка, јер по учењу правосл. цркве, црквом невидљиво управља сам Господ И. Христос: а благодат или помоћ Божију, добијају по неизмерној милости Бога сви верујући у И. Христа. Невидљива благодат Божија не управља дакле црквом, као што писац у свом „Хришћ. Катих.“ погрешно пише.

„О тајни крштења“ вели се у рукопису „Хр. Кат.“: „још од апостолских времена најглавнија је радња при крштењу заронивање три пута у воду онога, који се крштава, и при заронивању изговарају се речи и т. д. (таб. XV стр. 2).“ — И кад би реч заронивање била најсрбастаја, она ни у колико не може заменити појам словенске речи *погружавање*; јер сасвим је друго значење код речи: *ронити*, *заронити*, *роњење*, а друго је *погрузити* и *погружавати*. Није било никакве потребе мењати — и то само на једном месту, већ утврђену терминологију у науци богословској, тим пре, што је и сам писац у истом „Хр. Катихизису“, на више места задржао терминологију словенску у речима: *прељуба*, *целомудреност*, *жених*, *невеста* и још неке. Тако би исто могла остати и реч *погружавање*.

Даље, на стр. 60. рукописа чита се: Свето Миро за тајну миропомазања освећују епископи, јер су они потпуни (sic) наследници апостолске власти, а тајну миропомазања могу вршити и свештеници.“

По овоме лако се може помислити, да епископи имају право само да освећују Св. Миро, а немају права да миропомазују крштене. Међутим, полагање руку — доцније миропомазивање, било је искључиво право епископа, које они и данас имају у цркви; они су ради олакшице за крштене, у у вршењу ове св. тајне, *кроз освећење Св. Мира*, пренели доцније то своје право и на свештенике. А да свештеници, после овога, не само могу, већ су и *дужни* вршити тајну миропомазања, то је ван сваке сумње. Ако је код писца то била само стилстичка грешка, она се лако даје исправити.

Најтежа партија у *Катихизису*, то је: *Проповед на Гори* или „Наука о блаженствима.“ Оци црквени: Св. Амвросије, Григорије Ниски, Блаж. Јероним, св. Златоуст и др. често су се позивали на ове изреке Христове и према потреби примењивали, али ниједан није покушао, да их систематски у облику катихизичком растумачи. По својој моралној узвишености, по дубини и знамењу мисли, ове су изреке ненадмашне и зато се тешко подају обичном схватању и тумачењу. Али се ипак дају разумети, кад их добар зналац Св. писма и науке еванђелске обради и расветли.

У „Хришћ. Катихизису“ од г. Јев. А. Илића, ова је партија у толико добра, у колико то за један школ. уџбеник може поднети. Али и овде има по гдешто, које писац другачије схвата и представља.

Тако: у *другој заповести блаженства* каже: „Против друге заповести о блаженству греше сви они, који се одају *разузданом* животу... (стр. 90).“

Уживање и разуздан живот, није једно исто. Исус Христос је учио: „да *угодности*, по себи самима, могу бити као и богатство пометња Хришћ. усавршавању; да је теже спасти се у сред *угодности* него ли у *тузи* (види: Учење Прав. Цркве од Влад. Гете-а, Задар 1886. стр. 146.). Дакле, реч је овде о угодностима, а не о разузданости у животу људском, зато би подесније бил. казати: да против друге заповести о блажен. греше сви они, који се одају *светском уживању*. А разузданост у животу, оставити за VII заповест закона бож.

„Против *четврте заповести о блаженству*“, — пише на стр. 92. рукописа, — „греше они, који се не старају да добију благодет Божију, без које нико не може бити оправдан пред Богом.“ По учењу православне цркве, благодат Божија — као што смо на другом месту поменули — даје се свима верујућим Хришћанима, по заслугама и вери у И. Христа (Рим. XXII, 25.). Дакле и они, који греше против ове четврте заповести о блаж., осуђују се зато: што *злоупотребљују благодат Божију*, а не зато, што се не старају да добију ову благодат, која им се бадава даје. У таквих је људи срце отврдо, ум помрачен; што је добро, они називљу зло, а душа им постаје *леглом пакости* (Лук. V, 45. — *ibid.*).

Код *седме заповести блаженства*, одмах после првога правила „о Миротворцима“ на стр. 44. и 45. рукописа, добро би било кад би писац, зарад пуноће мисли и боље разумљивости, додао још и ово из Гете-а: „Бити миротворац, у хришћанском смислу, значи одлучно се борити против свега *што је зло*; јер се само овом борбом може да достигне *Божији мир* (*ibid.* стр. 153.).“

„*Правда* значи истинитост Христове науке,“ каже се у *осмој заповести* (стр. 95.).

Ову би дефиницију ваљало боље објаснити и поунити, да не буде овако штура; јер сем истинитости Христовога учења, ту улазе још и врлине: *правичност*, *одважност* и *трпљење* — уопште, свака истина и правда (види Хришћ. Катихизис Филар. Београд, 1877. стр. 123.). —

Трећи и последњи део „Хришћ. Катихизиса“, израђен је без икаквог приговора.

Пошто се писац „Хришћ. катихизиса“, о коме је овде реч, самим избором заручио унапред правом на штампање свога списка о државном трошку, то му стоји до воље, да ове моје напомене прими или одбаци.

На завршетку још и ово:

При штампању овога „Хришћ. Катихизиса“ желети је, да се обрати већа пажња на израду саме књиге; јер у многих садашњих школ. уџбеника

не зна се шта је горе: да ли штампана или хартија или цовез. После два-три месеца употребе, књига је већ пропала. Нека се бар на једној школској књизи, чим се погледа и отвори, може одмах рећи: е, ово је збиља државно издање, а не приватно — за спекулацију. Јер, кад су у нас већином школске књиге тако скупе, треба да буду не само добре, већ и најбоље.

Захвалан Главном Просветном Савету на поверењу и одликовању,

Београд,

12. априла 1896. г.

Свет. Ј. Никетић с. р.
професор II беогр. гимназије

Реферат г Томића гласи:

Главном Просветном Савету.

Прегледао сам језиковну страну „Хришћанског Катихизиса“, који је написао г. Јеврем А. Илић. Може бити нисам се пожурно с прегледом, као што би требало, зато молим да ми се опрости, ако сам омео рад Главног Просветног Савета.

Сам је предмет, о којем се бави „Хришћански Катихизис“, таке природе, да врло много утиче на облик књижевног језика, којим се пише. Истина Вук и Даничић, предевши Св. Писмо на српски-народни књижевни језик, дадохе нашој књижевности и нашим књижевницима примере књижевног језика за углед. Њихов је рад међутим остао све до сада без практичних последица, каке може са собом донети превод таке књиге, као што је Св. Писмо, пошто је намењен био цигло светским читаоцима, и стојао изван домаћаја струје, којом се креће религиозни живот нашега народа.

Књига пак, као што је „Хришћански Катихизис“, стоји у тесној свези с црквом, а у садашњој цркви нашој службени-обредни језик јесте *руско-словенски*. Како је могао к нама доспети и у општу употребу бити узет тај стари словенски језик, какав је у руској црквеној употреби израђен за толико векова, држим да је свакоме познато, као и то, како је таки стари словенски језик, руске рецензије, заогрнут тогом старине и светости, истицао своје право и на употребу и ван цркве, те тако, изазвавши силне заплете у нашој књижевности, потиснуо и заклоњено многа друга питања првога реда према својем значају по наш културни и књижевни напредак. Због оваких прилика књигама врсте „Хришћанскога Катихизиса“ није лако поћи оном још неутрвеном стањем у употреби књижевног језика, како су крчили и прокрчили Вук и Даничић, јер би се удале од сувремености, пошто се налазе у непрекидној свези

с црквом и њеним учењем. Ако пак и поред ограничене слободе у кретању садашњи књижевни језик у „Хришћанском Катихизису“ добије пристојно место, не само да ће му бити лакше одговорити својој намени — да буде „прва настава у православној хришћанској вери“, него и другим захтевима, који од школске књиге траже да хармонијски ради на заједничком послу, не рушећи и обарајући оно, што би други подигли, као што у нас често бива. Колико сам из прегледа овог рукописа могао видети, његов је писац одговорио што може бити савесније свима захтевима, а колико је стајало у његовој власти. Само летимичан поглед на језик овог рукописа могао би уверити, да је његов писац с много више обзривости и пажње радио свој посао но многи световњаци, а примера не треба наводити, јер их је пуна-пренуна школска књижевност.

Неколико напомена, што ћу их изнети, иду у прилог самој књизи, да јој језик постане још чистији. Писац пише *Мојсеј*, а у Даничићеву и Вукову преводу као у живој употреби има *Мојсије*; исто тако није обично, а не одговара гласовним законима нашег језика писање *Самисона* (8. стр.). Место *Ветилуји* има Даничић *Ветил* (10. стр. рук.). Писац се не одлучује за *васиона* или *васелена* и отуда изведени придев; шта је правилно, показао је пок. Ј. Бошковић. Не одговара законима српске творбе сложених речи *никео-цариградски*, треба *никејско-цариградски*. Често се писац колеба у употреби заменичких а и именских адјектива посесивних: *његовом* и *његову*, *Христова* и *Христовог*. Исти случај имамо код *Духа Света* место *Духа Светог*, где је одређени придев. Писац има глаголских именица од перфективних глагола: *освојење*, *стриљење*, *исцељење*, *извршење* и т. д., од којих су неке задобиле грађанско право, и ако руше складност. Пошто је писац при руци имао само руску литературу, у његов су се језик прокрале погрешке, из рускога пренесене: *страдалник*, *земни*, *исходи*, *ваплотити се*, *чудесно* (адј.), *узлед*, *саопштава се*, *у одсуству*, *неопходна*, *снисходити*, *срество*, *предосећати*, *наравственим*, *склони*, *богопоштовање*, *расколници*, *криво-клетство*, *пробива*, *обет*, *својствено*, *противиприродни*, *иконопоштовање*, *односи се*, *јелоосвећење*. — Треба и неке трагове германизама уклонити, и ако су уобичајени у обичном књижевном језику и говору: *садрже*, *налазе се*, *важе*, *дотични*, *следеће*, *постоји*, *извесан* ит.д. Да споменем и неке правописне грешке: *надиприродни*, *сува*, *наратио*, *издануо*, *науди*, *проклетство*, јер иначе свуда без т. Даље не одговара духу српског језика обрт *у очи или у одсуству некога*, нити сложена реч *злоупотребљавање* (опет према руском), *богохуљство*. Поправити распо-

ред речи на стр. 65.: *с одређивањем епитимије* и т. д. Још би требало објаснити или заменити речи — туђице: *догма* (стр. 14.), *интрига*, *ад*, а и *исалм*. Можда би најпосле требало обратити пажњу и на употребу речи *раван*, *весник*, *по бићу*, *окусити плод* (у Даничића *род*), *области*. — Неке сам грешке поправио у рукопису, за значај облика употребио и акценат, везао цртицом неке апозитивне склопове: Бог-Отац и т. д.

Из овога може Главни Просветни Савет видети, да је према приликама и природи предмета језик „Хришћанскога Катихизиса“ добар, а што има погрешака, све се могу поправити, а ко није без греха?

Захваљујући Главном Просветном Савету на пажњи, остајем увек на услузи

Београд,

8. маја 1896. год.

Сима Н. Томић с. р.

проф. I гимн.

Према рефератима г. г. референта Савет је одлучио: 1., да се ово дело за школску потребу може штампати о државном трошку с тим, да писац при штампању има на уму напомене изложене у рефератима; и 2., да се г. г. референтима за реферовање у име хонорара да свакоме по (50) *педесет динара*.

VII

Прочитан је реферат г. Мих. М. Станојевића, учитеља, о „Спевима“ г. Стевана Болманца, свештеника, који је ово своје дело понудио на откуп за поклањање ученицима основних школа о годишњим испитима.

Реферат г. Станојевића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет у седници својој од 15. марта тек. год. одлучио је, да ја прегледам књижицу „Спеви Стевана Болманца, свештеника александровачког“, и да о њој поднесем мишљење: да ли се може препоручити за поклањање ђацима основних школа. Одазивајући се са захвалношћу тој почаст, слободан сам поднети Главном Просветном Савету о горе поменутој књижици своје мишљење у овоме:

„Спеви“ г. С. Болманца садрже 30 разних, већих и мањих песама, од којих су 14 религијског карактера, 6 патриотских, 3—4 намењене омладини, а остале су посвете и поздрави разним великодостојницима и разне рефлексije. Ова подела није у књизи овако изведена, као што сам је ја исписао, а то је могло бити.

Оваква једна књижица, у којој би се пред нашу омладину изнеле слике праве побожности, љубави и оданости према нашој матери св. православној цркви, поуке о познавању Бога и дужности према њему и ближњима нашим, затим примери родољубља и пожртвовања за свој род — не само што је важна него је баш и преко потребна, нарочито у данашњем времену, када се на развитаку патриотских и религијских осећања не обраћа скоро никаква пажња. Осем тога оваква једна књижица послужила би и моралном и естетичном циљу у васпитању. С тога сам се ја веома зарадовао појави ових „Спева“, чим сам им садржину прегледао.

Песма је најгоднији облик умних творевина, којима се утиче на срце и вољу, а за децу, која се налазе у оном периоду природног развика, у коме се фантазија буди и развија, песма је веома подесна за развика осећања како интелектуалних тако и моралних, естетичких и националних. Разуме се да и песма, као и остала лектира, која се пружа деци, може дејствовати корисно на њихов дух и срце само тако, ако је написана онаквим језиком каквим је деца могу разумети и ако је у њој онаква садржина коју они могу савладати. Књижица г. С. Болманца носи наслов „Спеви“ — али какви и за кога, то нам он нигде не каза. У својој уводној песми, којом пропраћа пуштање њених друга „у свет бели“, вели за њих само:

„Пођ'те у свет бели
Послужите својој цели! (Ал' којој?)
Обук'о вас несам сјајно
По и голн весте крајно (!)
Да је чисто да је цело (?)
То је прави сјај одело!
Тако пођ'те у свет бели,
Пођ'те по свом милом роду
Где брат с братом љубав дели
— То вам желим на походу!

Сваки ће лако појмити да није свеједно: дати књигу негу, која је за људе — деца, и обратно. Истина деца, која су савладала механизам читања, читаће сваку књигу, која им се пружи, као и људи — али да ли ће им од тога читања бити какве користи? Књига ова писана је за људе — а на децу се је помислило само онда кад се је упутила Министарству просвете за одобрење да се може препоручити за поклањање ученицима основних школа о годишњим испитима! То ће се видети и из наслова више песама, а нарочито: „Свештеници на дело“ — у којој се позивају свештеници на делање у Винограду Господњем, „Поздрави Њ. В. Краљу Александру“, „Епископу Нишком Господину Пнокентију“, „Архимандриту Сергију Каћанском“, „сузе благодарности над гробом истога и т. д. Али имају и 3-4 песмице, које као да су и деца намењене. То

су: „Знање“, „Савет Омладини“, „Добро ћаче“ и — „Свети Сава.“

Писање песама за децу, и ако се на први поглед чини лак посао — спада у најтеже производе уметничке радљивости. За то се ретко ко и лаћа тог неблагодарног посла. Много их има који воле децу, и много је певато о деци — али деца мало је певато. Па и од онога, што је пружено у томе погледу деци код нас — ма да су се, срећом, у тај посао подухватили наши најбољи песници — ипак има много и много што би се најљивом педагошком критиком пребрало и отурило на страну.

У песмама г. С. Болманца — на баш и у онима, које су деца намењене — нема ни децјег језика ни садржине коју они могу схватити и разумети. Узмемо за пример песму „Знање.“

„Ко има знања
Тај има среће
Тај и *и кад умре*
Умрети неће“ (?)

Чак у гдекојим песмама нема ни оног слика, који се у песмама мора да појављује: Н. пр. „Гробље“

„Где мртва тишина и вечни покој влада
Где крст до крста, тужни споменици стоје
Једни опали, трули и *леже по земљи ко робље* (?)
— зовемо гробље.

„Бити на гробљу, обићи гробове својих мртвих
И видети где под крстином земље леже
И вечни сан бораве по наредби неба обићи — треба!“

Да оставимо на страну што је у сваком реду по 13 слогова — чиме је и читање и свеза мисли веома отежава — овде се види и оскудица дара песничког а и веома слаба логика.

По свима песмама у овим „Спевима“ судећи — као да песник није одавна познат са тим заветом, јер и по самој тешкоћи састављања стихова, а и по врло узаном речнику његовом — писац је на многим местима врло неспретан. Да узмемо за пример „Аврамову жртву.“ Кад се је јавио Бог Отаца наших Авраму „што му беше мио

„Рекао му је Бог
Спали ми на жртву
Исака *Милог*.“

Одмах у 3 строфи ниже стоји:

„И место му каза
Жртвеника Бог
Где да спали
Исака *милог*.“

После две три строфе опет видимо исте стихове:

„После трећег дана
Путовања *свог*
Аврам спази место
Где му каза Бог.“

После мало опет:

„Кад на место стиго
Где му каза Бог
Наслаг'о је дрва
вез'о сина свог.“

Доцније опет:

„Стој не кољ Авраме
Драгог сина свог
По мени је теби
ово реко Бог.“

Па после једног стиха:

„Епо тамо овна
Па закољи тог
За твога се сина
Постарао Бог.“

И на послетку:

„Аврам закла овна
Како рече Бог
Спази га на жртву
Место сина свог.“

Додајем да у целој песми има 18 строфа, а од тих ево овде су 8 исписане.

У песми „Туга и бол над гробом великог срп. јунака Ђ. Хорватовића“, песник се је пребацио у свом патриотском заносу и нехотице.

„Да си пао покрај Обилића
Ти нам беше ка Обилић славан
Хајдук Вељку, Сипџелићу раван
Као оти да си и ти пао
Не би нама толико било жао.“

Песма не добија ништа тиме што певач износи жељу да би покојник требао да је погинуо на бојном пољу — ма да се у томе јунаштво баш и огледа — а вређају се успомене на великог нашег војсковођу — а то песник није сигурно ни сам хтео.

„Поздрав Новог Лета Сергију Каћанском Архим. Администратору Епархије Горњо-Карловачке“ — није за љаке основних школа, јер је исписана стилем који је владао пре Вука и Даничића, а није ни у стиху, већ у прози. Један кратак извод. „Ти не властелине црковни! не таштих објештанија и велехваленија праском, не Ода, нит Илијада поплавом, нит' краспоречија нит' велерјечија шумом но као благ Зефир ступаш“ и т. д.

Тако исто је написан Одговор Каћанског пароху Милутину Тесли.

Уопште у свима песмама религијског карактера као и у посветама и поздравима црквених великодостојника употребљени су многи изрази и речи из црквено-словенског језика, које ученици основних школа не могу разумети. Ево неколико примера:

„Сваком дајеш науку праву *иншту* нам здраву“ стр. 52.

„И науке лепе, којом нас очара, људе, избран *сосуде*“ стр. 52.

„Где си *висирени* високи уме, Божијега слова златоуста речи? стр. 55.

„Освештана од Христово љета“ стр. 14.

„Мирис цвета *селног* белог крина“ стр. 12.

„Како да се *коснем* твога тела и опојим *страсти исходна оиела!*“ стр. 11. и т. д.

Погрешака противу граматичких правила толико има, да би требало утрошити цео табак артије, ако би се исписале све. Ну ми ћемо исписати само неколике, које се не смеју дозволити никако у књизи која се даје школској омладини. Тако песник: 1.) редовно спаја сvezу *ли* са глаголом у реченицама, које се исказују у облику питања. 2.) Песник редовно попуњује зев у глаголском придеву прошастог времена са ј, н. пр. бијо, помолијо, причестијо, утешијо, походијо и т. д. 3.) Врло ретко где анострофује слово које је избачено те тиме накарађује речи. 4.) Особене именице пише без икаква рачуна час великим час малим словима, тако да има примера где су у једној реченици од две особене именице једна написана великим а друга малим словом. 5.) Многе придеве, као хришћански, српски и т. д., пише великим словима, а тако исто и заједничке именице, као апостол, кула, цар, краљ, књаз, лавор и т. д. 6.) Заменице твој и свој пише без ј у свима падежима осем првог. 7.) Спаја редовно у будућем времену и где треба и где не треба помоћни глагол *ћу*.

Осем ових погрешака, које се систематски понављају у свакој песми, тушта је погрешака које се не могу подвести под те рубрике, јер се јављају спорадично овде овде. Тако н. пр. „У туђем свету на *туђем* (м. свом) путу им'о си краљу невољу љуту.“ „На бурном мору би *одан* (?) бедн...“ „крајно“ (м. крајње). „два слуге“, „спасенија“ (м. спасења) „два голубчета“ (м. два голупчета) „мијо“ (м. мио) „српска војевода“ (м. српски војевода) „која раја ништи“ (м. како раја ништи). „Нашој неслоги“ (м. неслози) и т. д.

Из свега овог што је наведено мишљења сам да ова књижица „Спеви“ не би требала да се препоручи за поклањање ученицима основних школа о годишњим испитима.

Главном Просветном Савету захвалан на повеље и почести,

2. маја 1896. год.
у Београду:

Мих. М. Станојевић с. р.
учитељ

Према реферату г. Станојевића Савет је одлучио: да се ово дело не може примити за оно за шта је понуђено.

VIII

Прочитан је реферат г. Мих. М. Станојевића, учитеља, о књизи: „Дар доброј деци“, издање Мих. Костића, књижара из Пожаревца, који је молио за одобрење, да се ово дело може поклањати ученицима основних школа о годишњим испитима и да га могу набављати књижнице основних школа.

Реферат г. Станојевића гласи:

Главном Просветном Савету

Према одлуци Глав. Просв. Савета прегледао сам књижицу „Дар доброј деци“, која је понуђена Министарству просвете с молбом за одобрење: да се може употребити за поклањање ученицима основ. школа о годишњим испитима и препоручити за школске књижнице, и част ми је поднети о истој ово мишљење.

У књижици, којој је горе исписан наслов, налази се 35 прича за децу од Фр. Шмида, које су доста лепо и слободно преведене. Име Фридриха Шмида познато је у педагошком свету, а знатан број његових прича за децу већ постоји посрбљен и преведен и у нашој књижевности. Поред радова Хофманових и Андерсенови, Шмидове приче за децу чине главну садржину данашње дечје литературе. Њима су илустроване многе појаве и поуке из моралног васпитања и друштвеног живота. У zgodном и пробраном градиву, које је схватљиво за децу, а које је проткано обилном фантазијом, која има особите важности како за развитак свести тако и за осећање и вољу, дружено је деци много лепих поука и угледа о разним друштвеним врлинама и моралним односима. А једна од најглавнијих добрих особина њихових у томе је: што су писане језиком, којим се деца служе и што су кратке, тако да их деца могу одмах схватити, не заморавају трајно њихову пажњу — а могу се лако упамтити. Такве су скоро све приче и у овој збирци, која носи наслов „Дар доброј деци.“ Највећа прича не износи више од 3 стране.

Избору ових прича имало би се ово замечати: неке од њих ушле су чак и у читанке данашњих основних школа те су већ деци *познате*. и неће их занимати као оно што је *ново* за њих. Многе се налазе већ *раније* преведене у гдекојим нашим дечјим листовима, а многе ће деца наићи чим ступе у средње школе у свакој првој, било француској било немачкој, читанци. У ову збирку прича ушле су и: „*Циљика*“ и „*Разбојник*“ које

су требале да изостану, ма да имају своју моралну тенденцију, зато, што изnose ужасне сцене, које могу да потресу веома непријатно дечја осећања!

Као завршетак сваке приче узет је по један стих у коме је изведена морална поука. Ти су стихови негде врло лепо састављени, а по негде су на силу „сковани“, те зато није ни било баш потребе да буду свуд облигатни. Боље би било да се преводилац у овом случају, кад му је требала да се изведе каква морална поука која би требала да буде једра а кратка — послужно каквом нашом народном пословицом, која би била само прикладна, па ма и не била у слику. Услед тога се је и поука из приче „*потковица*“ удаљила од праве тенденције, која се је хтела причом да изведе.

„Ко презире потковицу
Ко што чини Васа
Науциће пословицу
Да лењ даље каса.“

Причом овом хтео је писац да каже: како треба и на ситне ствари обратити пажњу, јер и оне могу бити каткад од користи. Али се пословицом „скуп више плаћа а лењ даље каса“ не може та тенденција да резултира. Отац просице трешње по путу а дете купи, сагиње се око онога што воли и што му срце тражи, а пре тога није се хтело сагнути за потковицом, о којој није знало баш какве би вредности могла имати. Из тога излази сад да је морал из приче овај, да кад се дете сагиње и труди за оним што воли и од чега оно мисли да има користи — треба да се сагне и помучи и око другог чега, које оно за сад не увиђа, можда, али *које ће оно доцније увидети да ће му донети користи*, а није да ће оно услед тога што се није хтело сагнути за потковицом услед лености — даље касати.

Уопште стихови на крају ових прича, пошто су се морали збити у поетски облик, учинили су те је каткад претрпела и садржина, а више пута и отежато деци разумевање услед тога, што се пису могли пробрати изрази који су за децу. Н.пр.:

„Кад захваљност осећа
Дивљина без ума (?)
Шта остаје за оног
Што има разума.“

Ма да је језик преводиоцев доста лепо и чист, ипак су му се поткрале неколике погрешке, које не би требале да имају места у књизи која се даје деци у руке. Тако у причици „*Змија*“ на стр. 9. баш у првих 6 реда употребљени су глаголи више од 5 пута у пређашњем несвршеном времену — а то није особина нашега језика. Код нас се најзгодније употребљава за причање садашње и прошло време. Преводилац пише „*лењ*“ и „*гнездо*“ место лењ и гнездо. Не избацује апострофом оно слово које му смета, те тако му се накурајују речи а и

WWW.UNILIB.RS

не разликују се више пута једна од друге, као баш у горњем примеру: „ко презире потковицу ко што чини Васа и др., те онда деца не разликују речницу „као“ од заменице „ко.“ У реченици: „ако нешто будем ишла на воду“ на стр. 16. боље би било да је казато: „ако случајно будем отишла на воду“. Упоредбе црних репова голубијих на стр. 32. са „цифтом“ — могло је боље да се представи угљеном, који је деци познатији, а избегла би се и туђа реч.

И поред свих ових замерака ипак бих био мишљења, да би требало Министарство просвете да препоручи ову књижицу за поклањање ученицима основних школа о годишњим испитима као и за *љачке* књижице, зато: што у истој поред познатих прича деци има знатан део и непознатих, које ће она са слашћу прочитати и из којих ће она многу корисну поуку за свој морални живот покрести; затим, што је језик удешен за децје разумевање, што је превод доста добар и лак, а техничка израда књижице доста марљива. Књижица је урешена и са 4 илустрације, повез је мек, а цена (0-60 д.) није одвећ претерана.

Главном Просветном Савету захвадан на почасти и поверењу,

у Београду
8. маја 1896. год.

Михаило М. Станојевић с. р.
учитељ

Према реферату г. Станојевића Савет је одлучио: 1., да се ово дело може употребити за оно, зашто се пуди; и 2. г. Станојевићу у име хонорара за реферовање за оба дела одређује се *тридесет (30) динара*.

IX

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 17. овога месеца, ПБр. 10006., којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г-ђице Јелисавете Субашићеве, која је молила за наставничко место у Вишој Женској Школи.

Савет је одлучио: да се умоли г. д-р Мил. Јовановић-Батут, редовни члан Савета, да молбу и документе ове кандидаткиње проучи и о томе Савету реферује.

X

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 1. овога месеца, ПБр. 8721., којим је спроведена Савету на оцену молба Српског Пољопривредног Друштва, које је молило да се откупе нека његова издања за поклањање ученицима сеоских основних школа о годишњим испитима.

Савет је одлучио: да се умоли г. Милов. Р. Маринковић, члан Савета, да изводи ове књиге прегледати и понуду проучити па о томе Савету реферовати: могу ли се ова издања употребити за намењену сврху.

С овим је свршен овај састанак.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ШКОЛСКИ

Статистика испита зрелости за 1890.—1891. школску годину. —

I. Гимназије. —

Школе — Écoles	Број приправн. — Nombre de candidats	Број ученика, који су имали Nombre d'élèves qui ont eu											Број ученика рођених у Србији, у округу Nombre d'élèves nés en Serbie dans le département de																		
		Година — ans																													
		17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	Сврга — Total	у Београду — Belgrade	у Нишу — Niš	Ваљевском — Valévo	Врањском — Vragne	Крагујевачком — Kragouïevatz	Крајинском — Краина	Крушевачком — Krouchévatz	Моравском — Morava	Пиротском — Pirote	Подрињском — Podrigné	Подунавском — Rodounavlyé	Пожаревачком — Pojarevatz	Рудничком — Roundnik	Тимочком — Timok	Топличком — Toplitza	Ужичком — Oujitzé	Црнооречком — Tzrna Réka	Сврга — Total
II беогр. гимн. — II Gymn. de Belgrade	8		1		6			1					8	3				2	1												7
Зајечар. гимн. — Gymnase de Zaiétchar	1			1									1	1																	1
Краг. гимн. — Gymnase de Kragouïevatz	6		1		1	2	2						6					3		1									1		5
Шабачка гимн. — Gymn. de Chabatz	6	1	1	2	1	1							6	1	1					1				3							6
Све гимн. — Tous les gymnases	21	1	3	3	8	3	2	1					21	5	1			2	4		2				3	1			1		19

Школе — Écoles	Број ученика по оценама — Nombre															
	Из језика —															
	Српског — Serbe							Француског —								
	На испиту —															
	Писменом — Par écrit					Усменом — Oral					Писменом — Par écrit					
	Одличних Excellents	Врао добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врао добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средње олене Note moyenne	Општа оцена Note générale	Одличних Excellents	Врао добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne
II беогр. гимн. — II Gymn. de Belgrade	—	—	4	4	2·5	2	3	3	—	4·0	3·2	—	—	—	—	3·3
Зајечар. гимн. — Gymnase de Zaiétchar	—	—	—	1	2·0	—	—	—	—	—	2·0	—	—	—	—	—
Краг. гимн. — Gymnase de Kragouïevatz	—	—	3	3	2·5	—	—	—	—	—	2·5	—	2	—	1	3·3
Шабачка гимн. — Gymnase de Chabatz	—	1	1	3	2·6	—	2	3	—	3·4	3·0	1	2	2	—	3·8
Све гимн. — Tous les gymnases	—	1	8	11	2·5	2	5	6	—	3·7	3·0	1	4	2	1	3·8

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Л Е Т О П И С

Statistique de l' examen de maturité pour l' année 1890.—1891.

Gymnases

Број ученика рођених на страни Nombre d' élèves nés à l'Étranger à			Рођених у Србији po — Nés en Serbie dans les			Рођених на страни po — Nés à l'Étranger dans les			Укупне рођених po — Nés en général dans les			Број ученика од родитеља : Nombre d' élèves dont les parents ont été								
Црној Гори Monténégro	Аустрији Autriche-Hongrie	Свеча — Total	Варошима — Villes	Селима — Villages	Свеча — Total	Варошима — Villes	Селима — Villages	Свеча — Total	Варошима — Villes	Селима — Villages	Свеча — Total	Свештеника — Prêtres	Чиновика — Employés	Наставника — Professeurs	Трговца — Marchands	Занатлија — Artisans	Земљорадника — Agriculteurs	Слугу — Domestiques	Другог занимања D'autre profession	Свеча — Total
—	1	1	5	2	7	—	1	1	5	3	8	—	1	1	3	—	—	2	1	8
—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1
1	—	1	3	2	5	1	—	1	4	2	6	—	—	—	—	2	1	1	2	6
—	—	—	6	—	6	—	—	—	6	—	6	—	—	—	5	1	—	—	—	6
1	1	2	15	4	19	1	1	2	16	5	21	—	1	1	8	3	1	3	4	21

Nombre d' élèves d' après les notes obtenues

De la langue :

Française

Немачког — Allemande

Латинског — Latine

à l'examen

Усменом — Oral						Писменом — Par écrit						Усменом — Oral						Писменом — Par écrit						Усменом — Oral					
Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Општа оцена — Note générale	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Општа оцена — Note générale	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих — Bons	Слабих — Faibles	Средња оцена Note moyenne	Општа оцена — Note générale	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих — Bons	Слабих — Faibles	Средња оцена Note moyenne	Општа оцена — Note générale						
1	1	3	—	3·6	3·2	—	1	2	—	3·3	—	—	—	—	—	—	—	2	1	2	3	3·3	3·6						
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2·0	—	—	—	—	—	—	2·0	—	—	—	—	—	—						
—	—	2	—	3·0	2·6	—	—	1	—	3·0	—	—	—	1	5	—	—	—	2	—	1	3·3	2·6						
1	—	3	—	3·5	3·1	—	—	1	—	3·0	—	—	—	3	2	—	—	—	1	4	—	3·2	2·9						
2	1	8	—	3·5	3·0	—	1	4	1	3·0	—	1	3	1	3·0	3·0	2	5	7	7	3·1	2	4	6	5	3·2	3·1		

Школе — Écoles	Број ученика по оценама из —										
	Математике — Mathématique										
	На испиту —										
	Писменом — Par écrit					Усменом — Oral					
	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Општа оцена Note générale
П. беогр. гимн. — П Gymn. de Belgrade	—	—	4	4	2·5	2	3	3	—	4·0	3·2
Зајечар. гимн. — Gymnase de Zaiétchar	—	—	—	1	2·0	—	—	—	—	—	2·0
Краг. гимн. — Gymnase de Kragouïévatz	—	—	3	3	2·5	—	—	—	—	—	2·5
Шабачка гимназија — Gymnase de Chabatз	—	1	1	3	2·6	—	2	3	—	3·4	3·0
Све гимназије — Tous les gymnases	—	1	8	11	2·5	2	5	6	—	3·7	3·0

Из изложеног прегледа видимо, да је на испиту зрелости било приправника у гимназијама:

П београдској	8
зајечарској	1
крагујевачкој	6
шабачкој	6
<i>Свега</i>	21

На сто уписаних ученика у почетку године било је приправника за испит зрелости у гимназијама:

П београдској	1·64
зајечарској	0·52
крагујевачкој	1·09
шабачкој	1·15
<i>Свега</i>	1·28

Из ових се процената види, да је највише приправника дала П беогр. гимназија (1·64), а најмање зајечарска гимназија.

Од приправника за испит зрелости било је поновљача у гимназијама:

П београдској	6
зајечарској	1
крагујевачкој	4
шабачкој	—
<i>Свега</i>	11

У проценту:

у гимназијама:	
П београдској	75·00
зајечарској	100·00
крагујевачкој	66·67

шабачкој . . . . . —
Свега . . . . . 52·38

Највише је понављача било у зајечарској гимназији, затим у П београдској; у шабачкој гимназији није било. Уопште проценат поновљача износио је 52·38.

У следећем прегледу имамо број приправника који су на чисто положили испит, који су били одбијени на три месеца, на годину дана и т. д.

У гимназијама	Број приправника који су				
	на чисто положили испит	одбијени на 3 месеца	одбијени на годину дана	изгубили право	сами напустили
П београдској	4	4	—	—	—
зајечарској	—	—	—	1	—
крагујевачкој	2	1	3	—	—
шабачкој	5	—	—	—	1
<i>У свима</i>	11	5	3	1	1

У проценту:

У гимназијама	на чисто положили испит	одбијени на 3 месеца	одбијени на годину дана	изгубили право	сами напустили
П београдској	50·00	50·00	—	—	—
зајечарској	—	—	—	100·00	—
крагујевачкој	33·83	16·17	50·00	—	—
шабачкој	83·58	—	—	—	16·42
<i>У свима</i>	52·38	23·81	14·29	4·76	4·76

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Nombre d'élèves d'après les notes obtenues de															
Физике и Космографије — Physique et cosmographie					Историје и земљописа — Histoire et géographie					Природне историје — Histoire naturelle					
à l'examen															
Усменом — Oral					Усменом — Oral					Усменом — Oral					Општи извод — Résumé
Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	
—	—	—	—	3·2	—	2	5	1	3·1	—	—	8	—	3·0	3·2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2·0
—	2	—	1	3·3	—	1	2	—	3·3	—	—	2	—	3·0	2·9
1	2	2	—	3·8	—	—	5	—	3·0	—	—	5	—	3·0	3·0
1	4	2	1	3·8	—	3	12	1	3·1	—	—	15	—	3·0	3·0

Из овога излази, да је у II београдској гимназији половина приправника на чисто положила испит, а половина одбијена на три месеца. У зајечарској гимназији био је један приправник, па и тај је одбијен на свагда; у крагујевачкој гимназији било је више приправника који су одбијени на годину дана, него који су положили испит на чисто. У шабачкој гимназији сви су на чисто положили испит, сем једнога, који је због болести напустио испит.

По успеху број приправника био је овакав:

У гимназијама	Одличних	Врло добрих	Добрих	Слабих
	II београдској	—	4	4
зајечарској	—	—	—	1
крагујевачкој	—	—	3	3
шабачкој	—	—	5	—
У свима гимназијама	—	4	12	4

У проценту:

У гимназијама	Одличних	Врло добрих	Добрих	Слабих
II београдској	—·—	50·00	50·00	—·—
зајечарској	—·—	—·—	—·—	100·00
крагујевачкој	—·—	—·—	50·00	50·00
шабачкој	—·—	—·—	83·33	—·—
У свима	—·—	19·05	57·14	19·05

Један приправник из шабачке гимназије није оцењен пошто је напустио школу; осталих пет приправника добили су оцену: добар. У II београдској гимназији проценат врло добрих износио је 50·00, а тако исто и добрих; у зајечарској гимназији био је један и тај је оцењен слабом оценом, а у крагујевачкој гимназији била је половина добрих, а половина слабих ученика. Одличних није било ни у једној гимназији. Уопште највише је било добрих (57·14).

Општи резултат успеха износио је у гимназијама:

II београдској	3·2
зајечарској	2·0
крагујевачкој	2·9
шабачкој	3·0

Најбољи је успех у II београдској гимназији. Средњи успех за све гимназије износи: 3·0.

По годинама живота било је приправника од година

У гимназијама	18	19	20	21	22	23	24
II београдској	—	1	—	6	—	—	1
зајечарској	—	—	1	—	—	—	—
крагујевачкој	—	1	—	1	2	2	—
шабачкој	1	1	2	1	1	—	—
У свима гимназијама	1	3	3	8	3	2	1

У проценту:

од година

У гимназијама	18	19	20	21	22	23	24
II београдској	—	12:50	—	75:00	—	—	12:50
зајечарској	—	—	100:00	—	—	—	—
крагујевачкој	—	16:67	—	16:67	33:33	33:33	—
шабачкој	16:67	16:67	33:32	16:67	16:67	—	—
У свима	4:76	14:29	14:29	38:09	14:29	9:52	4:76

У свима гимназијама уопште било је приправника од 18.—24. године. Највише је било приправника у 21. год., и то у II београдској гимназији проценат приправника у 21. години износио је 75:00; најмање је било приправника у 18. и 24. години (по 4:76), а проценат приправника у 19., 20. и 22. години износио је 14:29.

Средња година живота једног приправника износила је у гимназијама:

II београдској	21:12
зајечарској	20:00
крагујевачкој	21:66
шабачкој	20:00
У свима гимназијама	20:91

Највећа просечна година живота приправника била је у крагујевачкој гимназији, а најмања у зајечарској и шабачкој гимназији. Разлика између крагујевачке гимназије и шабачке и зајечарске износи 1:66.

По месту рођења било је приправника из Србије и са стране.

Број приправника износио је:

рођених

у гимназијама	у Србији	на страни
II београдској	7	1
зајечарској	1	—
крагујевачкој	5	1
шабачкој	6	—
Свега	19	2

У проценту

рођених

у гимназијама	у Србији	на страни
II београдској	87:50	12:50
зајечарској	100:00	—
крагујевачкој	83:33	16:67
шабачкој	100:00	—
Свега	90:47	9:52

Сви су приправници готово родом из Србије, само је врло мали проценат странаца (9:52). Разлика је између приправника рођених у Србији и странаца 80:95. У зајечарској и шабачкој гимназији није било странаца.

Следећи преглед показује нам колико је сваки округ на по се дао приправника.

Број ученика рођених у Србији, у округу

У гимназијама	Београду	Нилу	Ваљевском	Врањском	Крагујевачком	Крајинском	Крушевачком	Моравском	Пиротском	Подрињском	Подунавском	Пожаревачком	Рудничком	Тимочком	Топличком	Ужичком	Црногорском	Свега
II београдској	3	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	7
зајечарској	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
крагујевачкој	—	—	—	—	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	5
шабачкој	1	1	—	—	—	—	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	6
Свега	5	1	—	2	4	—	—	2	—	3	—	—	1	—	1	—	—	19

У проценту

Процент приправника рођених у округу

У гимназијама	Округа														Свега			
	Београду	Ншпу	Ваљевском	Вранском	Крагујевачком	Брајинском	Крушевачком	Моравском	Пиротском	Подрињском	Пожаревачком	Полунавском	Рудничком	Тимочком		Топличком	Ужичком	Црнобачком
П београдској	37.50	—	—	25.00	12.50	—	—	—	—	—	—	—	12.50	—	—	—	—	87.50
зајечарској	100.00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100.00
крагујевачкој	—	—	—	—	50.00	—	—	16.67	—	—	—	—	—	—	—	16.66	—	83.33
шабачкој	16.67	16.67	—	—	—	—	16.66	—	50.00	—	—	—	—	—	—	—	—	—
У свима	23.81	4.76	—	9.52	19.05	—	—	9.52	14.29	—	—	—	4.67	—	—	4.76	—	90.47

Највише је дао приправника Београд, па затим крагујевачки округ.

Ако поделите ученике по месту рођења у градовима и селима, онда ћемо добити ове бројеве:

Број приправника рођених у Србији по

У гимназијама	градовима	селима
П београдској	5	2
зајечарској	1	—
крагујевачкој	3	2
шабачкој	6	—
У свима	15	4

У проценту:

Процент рођених у Србији по

У гимназијама	градовима	селима
П београдској	62.50	25.00
зајечарској	100.00	—
крагујевачкој	50.00	33.33
шабачкој	100.00	—
У свима	71.43	19.04

Грађана (варошана) рођених у Србији било је више него сељана. Разлика између грађана и сељана износи 52:39.

О приправницима рођених ван Србије имамо ове податке:

Број приправника рођених на страни по

У гимназијама	градовима	селима
П београдској	—	1
зајечарској	1	—
крагујевачкој	—	—
шабачкој	—	—
У свима	1	1

Процент приправника рођених на страни по

У гимназијама	градовима	селима
П београдској	—	12.50
зајечарској	16.67	—
крагујевачкој	—	—
шабачкој	—	—
У свима	4.76	4.76

Број приправника у опште рођених по

У гимназијама	градовима	селима
П београдској	5	3
зајечарској	1	—
крагујевачкој	4	2
шабачкој	6	—
У свима	16	5

У проценту:

У гимназијама	По градо- вима	По селима
П београдској	62.50	37.50
зајечарској	100.00	—
крагујевачкој	66.67	33.33
шабачкој	100.00	—
У свима	76.19	23.81

У зајечарској и шабачкој гимназији није било никакo сељана приправника, а у другим двама гимназијама проценат сељана је врло мали.

У опште грађана је било више него сељана. Разлика је између њих износила 52:38.

По занимању родитеља било је приправника

од родитеља

У гимназијама	По занимању родитеља							
	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања
II београдској	—	1	1	3	—	—	2	1
зајечарској	—	—	—	—	—	—	—	1
крагујевачкој	—	—	—	—	2	1	1	2
шабачкој	—	—	—	5	1	—	—	—
У свима	—	1	1	8	3	1	3	4

II. Реалке —

Школе — Écoles	Број приправн. — Nombre de candidats	Број ученика, који су имали Nombre d'élèves qui ont eu										Број ученика рођених у Србији, у округу Nombre d'élèves nés en Serbie dans le département de																	
		Година — ans										Српског — Serbe																	
		17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	у Нишу — Nich	Ваљевском — Valévo	Брањском — Vraginé	Крагујевачком — Kragujevatz	Крајинском — Kraïna	Крушевачком — Krouchévatz	Моравском — Morava	Пиротском — Pirote	Подринском — Podrigné	Полунавском — Rodonavlyé	Пожаревачком — Pojarevatz	Рудничком — Roudnik	Тимочком — Timok	Топличком — Toplitza	Ужичком — Ouïtze	Црногорском — Tzrna Réka	Свега — Total
Беогр. реалка — Ecole réale de Belgrade	16	—	—	—	1	4	3	5	2	—	1	16	5	—	—	—	2	—	1	—	—	4	1	—	—	—	1	—	14
Ужичка реалка — Ecole réale d'Oujitzé	4	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	4
Обе реалке — Les deux écoles réales	20	1	1	—	2	1	4	3	5	2	—	20	5	—	—	1	2	—	1	—	—	4	1	—	—	—	4	—	18

Школе — Écoles	Број ученика по оценама — Nombre															
	Из језика —															
	Српског — Serbe							Француског —								
	На испиту —															
	Писмено — Par écrit					Усмено — Oral					Писмено — Par écrit					
	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Општа оцена Note générale	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne
Беогр. реалка — Ecole réale de Belgrade	3	1	8	4	3.2	4	3	7	—	3.8	3.5	2	1	8	1	3.3
Ужичка реалка — Ecole réale d'Oujitzé	—	1	1	2	3.3	1	2	1	—	4.0	3.4	1	—	2	—	3.7
Обе реалке — Les deux écoles réales	3	2	9	6	3.2	5	5	8	—	3.8	3.4	3	1	10	1	3.4

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

У проценту :

Од родитеља

У гимназијама	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог зани- мања
	II београдској	—	12:50	12:50	37:50	—	—	25:00
зајечарској	—	—	—	—	—	—	—	100:00
крагујевачкој	—	—	—	—	33:34	16:66	16:66	33:34
шабачкој	—	—	—	83:33	16:67	—	—	—
У свима	—	4:76	4:76	38:09	14:29	4:76	14:29	19:05

У свима гимназијама било је ученика од родитеља свију занимања, сем синова свештеничких. Највише је било синова свештеничких, а најмање је било чиновничких, наставничких и земљорадничких синова. Од сва та три стадежа проценат је износио по 4.76. Разлика у проценту између трговачких синова и чиновничких, наставничких и земљорадничких износила је 33:33.

У свима гимназијама било је ученика од родитеља свију занимања, сем синова свештеничких. Највише је било синова свештеничких, а најмање је било чиновничких, наставничких и земљорадничких синова. Од сва та три стадежа проценат је износио по 4.76. Разлика у проценту између трговачких синова и чиновничких, наставничких и земљорадничких износила је 33:33.

Écoles réales

Број ученика рођених на страни Nombre d'élèves nés à l'Étranger à			Рођених у Србији po — Nés en Serbie dans les			Рођених на страни po — Nés à l'Étranger dans les			Уопште рођених po — Nés en général dans les			Број ученика рођених од родитеља : Nombre d'élèves dont les parents ont été								
Старој Србији — Ancienne Serbie	Румунији — Roumanie	Свега — Total	Градовима — Villes	Селима — Villages	Свега — Total	Градовима — Villes	Селима — Villages	Свега — Total	Градовима — Villes	Селима — Villages	Свега — Total	Свештеника — Prêtres	Чиновника — Employés	Наставника — Professeurs	Трговаца — Marchands	Занатлија — Artisans	Земљорадника — Agriculteurs	Слугу — Domestiques	Другог занимања D'autre profession	Свега — Total
1	1	2	12	2	14	2	—	2	14	2	16	1	4	—	5	3	1	—	2	16
—	—	—	3	1	4	—	—	—	3	1	4	1	—	—	—	2	—	—	1	4
1	1	2	15	3	18	2	—	2	17	3	20	2	4	—	5	5	1	—	3	20

d'élèves par les notes obtenues

Des langues

Française

Немачког — Allemande

Математике — Mathématique

A l'examen

Усменом — Oral						Писменом — Par écrit						Усменом — Oral						Писменом — Par écrit					
Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Општа оцена Note générale	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Општа оцена Note générale	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne		
3	2	6	1	3.6	3.5	—	2	2	—	3.5	1	1	2	—	3.8	3.6	—	1	7	8	2.6		
—	1	2	—	3.3	3.5	—	—	1	—	3.0	1	—	—	—	5.0	4.0	1	1	2	—	4.0		
3	3	8	1	3.5	3.5	—	2	3	—	3.4	2	1	2	—	4.0	3.7	1	2	9	8	3.0		

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Реалке — Écoles réales	Број ученика по оценама —															
	Математике — Mathématique					Физике и Механике Physique et mécanique				Космографије — Cosmographie						
	Усменом — Oral					Писменом — Par écrit				Усменом — Oral						
	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très Bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	
Београдска реалка—Ecole réale de Belgrade	3	7	4	—	3·6	3·2	—	9	7	—	3·6	2	3	9	—	3·5
Ужичка реалка—Ecole réale d' Oujitzé	1	2	1	—	4·0	4·0	—	1	2	1	3·0	—	—	—	—	—
Обе реалке — Les deux écoles réales	4	9	5	—	4·0	3·4	—	10	9	1	3·5	2	3	9	—	3·5

Из горње се таблице види, да је на испиту зрелости било

у београдској реалци	16
у ужичкој реалци	4
У обе реалке	20

У почетку школске године било је ученика:

у београдској реалци	202
у ужичкој реалци	261
У обе реалке	463

Дакле на сто уписаних ученика било је приправника :

у београдској реалци	7·97
у ужичкој реалци	1·53
У обе реалке	4·32

Од приправника за испит зрелости било је понављача :

у београдској реалци	3
у ужичкој реалци	—
У обе реалке	3

У проценту :

у београдској реалци	18·74
у ужичкој реалци	—
У обе реалке	15·00

Број приправника који су на чисто положили испит зрелости износио је :

у београдској реалци	14
у ужичкој реалци	3
У обе реалке	17

У проценту :

у београдској реалци	87·50
у ужичкој реалци	75·00
У обе реалке	70·00

Одбијених на три месеца било је :

у београдској реалци	1
у ужичкој реалци	—
Свега	1

У проценту :

у београдској реалци	6·25
у ужичкој реалци	—
Свега	5·00

Одбијених на годину дана било је :

у београдској реалци	1
у ужичкој реалци	1
У обе реалке	2

У проценту :

у београдској реалци	6·25
у ужичкој реалци	25·00
У обе реалке	10·00

Из овога се види, да су у београдској реалци преко три четвртине приправника положили испит на чисто, а у ужичкој три четвртине ; да је у београдској реалци врло мали проценат приправника одбијен на три месеца и на годину дана, а у ужичкој реалци само је један приправник одбијен на три месеца.

Одбијених сасвим није било ни у једној реалци.

По успеху било је приправника :

У реалкама	Одличних	Врло добрих	Добрих	Слабих
београдској	1	6	7	2
ужичкој	—	1	3	—
у обе реалке	1	7	10	2

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Nombre d'élèves par les notes obtenues de

Геометрије — Géometrie				Хемије — Chimie				Историје и географије — Histoire et géographique				Природне историје — Histoire naturelle				Цртања — Dessin									
A l'examen																									
Усменом — De vive voix					Писменом — Par écrit					Усменом — De vive voix					Писменом — Par écrit					Општи извод — Résumé					
Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne	Одличних Excellents	Врло добрих Très bons	Добрих Bons	Слабих Faibles	Средња оцена Note moyenne						
4	5	7	—	4.0	2	5	7	—	3.7	1	3	10	—	3.4	1	4	9	—	3.4		4	8	3	—	4.1
1	—	3	—	4.0	1	—	3	—	3.5	—	2	2	—	3.5	1	—	3	—	3.5	1	1	2	—	3.8	3.5
5	5	10	—	4.0	3	5	10	—	3.6	1	5	12	—	3.4	2	4	12	—	3.4	5	9	5	—	4.0	3.4

У проценту било је приправника

У реалкама	Одличних	Врло добрих	Добрих	Слабих
У београдској реалци	6.25	37.50	43.75	12.50
У ужичкој реалци	—	25.00	75.00	—
У обе реалке	5.00	35.00	50.00	10.00

Из овога излази да је одличних било само у београдској реалци, и то најмање. Врло добрих је било у београдској више него у ужичкој реалци за 12.50. Добрих пак било је у ужичкој реалци за 31.25 више него у београдској реалци. Слабих је било у београдској реалци 12.50, а у ужичкој није их било.

Средњи успех износио је:

у београдској реалци	3.4
у ужичкој реалци	3.5
У обе реалке	3.4

По годинама живота било је приправника који су имали

Г О Д И Н А

У реалкама	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
београдској	—	—	—	—	1	4	3	5	2	—	1
ужичкој	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Свега	1	1	—	2	1	4	3	5	2	—	1

У проценту од година

У реалкама	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
београдској	—	—	—	—	6.25	25.00	18.75	31.25	12.50	—	6.25
ужичкој	25.00	25.00	—	50.00	—	—	—	—	—	—	—
У опште	5.00	5.00	—	10.00	5.00	20.00	15.00	25.00	10.00	—	5.00

Из горњег се прегледа види, да је у београдској реалци било приправника од 21.—27. године, а у ужичкој од 17.—20. У 19-ој и 26-ој години није било приправника ни у једној реалци.

У београдској реалци највише је било приправника у 24. години, а најмање у 21. и 27. години (по 6.25). У ужичкој реалци највише их је било у 20. години.

Просечна година живота једног приправника износила је:

у београдској реалци	23·4
у ужичкој реалци	18·7
у обе реалке	20·5

По месту рођења било је приправника рођених у Србији

у београдској реалци	14
у ужичкој реалци	4
Свега	18

У проценту:

у београдској реалци	87·50
у ужичкој реалци	100·00
Свега	90·00

Рођених на страни:

у београдској реалци	2
у ужичкој реалци	—
Свега	2

У проценту:

у београдској реалци	12·50
у ужичкој реалци	—
Свега	10·00

Из овога се види, да је проценат рођених у Србији износио 90·00, а рођених на страни 10·00. Странаца је било само у београдској реалци.

Колико је било приправника у реалкама из сваког округа на по се, то се види из следећег прегледа:

Број приправника рођених у округу

У реалкама	Окрузи																
	Београду	Нишу	Ваљевском	Врањском	Крагујевачком	Крајинском	Крушевачком	Моравском	Подрињском	Пиротском	Подунавском	Пољарачком	Рудничком	Тимочком	Топличком	Ужичком	Црнобачком
београдској	5	—	—	—	—	2	—	1	—	—	4	1	—	—	—	—	—
ужичкој	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—
У обе реалке	5	—	—	—	1	2	—	1	—	—	4	1	—	—	—	4	—

Процент приправника рођених у округу

У реалкама	Окрузи																
	Београду	Нишу	Крагујевачком	Крајинском	Крушевачком	Ваљевском	Врањском	Моравском	Пиротском	Подрињском	Подунавском	Пољарачком	Рудничком	Тимочком	Топличком	Ужичком	Црнобачком
београдској	31·25	—	—	12·50	—	—	—	6·25	—	—	25·00	6·25	—	—	—	—	—
ужичкој	—	—	25·00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75·00	—
Свега	25·00	—	5·00	10·00	—	—	—	5·00	—	—	20·00	5·00	—	—	—	20·00	—

У београдској реалци било је највише приправника из Београда, затим из подунавског округа. У ужичкој реалци приправника је било само из два округа: крагујевачког и ужичког. Процент приправника рођених у ужичком округу износио је 75·00, а у крагујевачком 25·00. Дакле, ужички је округ дао приправника 5·00 пута више него крагујевачки округ.

Од ученика рођених на страни била су двојица у београдској реалци. Процент странаца у опште износио је 10·00.

Кад ученике поделимо на грађане и сељане, онда ћемо видети да је било грађана у Србији:

	процент
у београдској реалци	12 81·25
у ужичкој реалци	3 75·00
У обе реалке	15 80·00

Рођених у Србији по селима било је:

	процент
у београдској реалци	2 6·25
у ужичкој реалци	1 25·00
У обе реалке	3 10·00

Рођених на страни по градовима било је:

	процент
у београдској реалци	2 12·50
у ужичкој реалци	— —
У обе реалке	2 10·00

Странаца сељана није било.

У опште приправника рођених по градовима било је:

у београдској реалци	14
у ужичкој реалци	3
Свега	17

У проценту:

у београдској реалци	93·75
у ужичкој реалци	75·00
Свега	90·00

У опште приправника сељана било је:

у београдској реалци	2
у ужичкој реалци	1
Свега	3

У проценту:

у београдској реалци	6·25
у ужичкој реалци	25·00
Свега	10·00

Као што се види, на 100 приправника било је 90·00 грађана, а 10·00 сељана.

У следећем прегледу имамо број приправника по занимању њихових родитеља

Број ученика од родитеља

У реалкама	Број ученика од родитеља							
	Свештеника	Чинovníка	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања
београдској	1	4	—	5	3	1	—	2
ужичкој	1	—	—	—	12	—	—	1
У обе реалке	2	4	—	5	5	1	—	3

У проценту од родитеља:

У реалкама	У проценту од родитеља:							
	Свештеника	Чинovníка	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања
београдској	6·25	25·00	—	31·25	18·75	6·25	—	12·50
ужичкој	15·00	—	—	—	50·00	—	—	25·00
У обе реалке	10·00	20·00	—	25·00	25·00	5·00	—	15·00

Као што се види, ни у једној реалци није било наставничких и служитељских синова. У београдској реалци сви су сталежи заступљени, сем два горе поменута. Највише је било у београдској реалци трговачких синова, а затим чиновничких, а најмање свештеничких и земљорадничких (6·25.) У ужичкој реалци било је ученика само од родитеља

свештеника, занатлија и од родитеља другог занимања. Највише је било занатлијских синова, а свештеничких и од родитеља другог занимања било је подједнако. Занатлијских синова било је два пута више него од друга два сталежа. У опште најмање је било земљорадничких синова, а највише трговачких и занатлијских.

НАУКА И НАСТАВА

О ПОСТАНКУ МИНЕРАЛА У ПРИРОДИ

И
О ЊИХОВОЈ ВЕШТАЧКОЈ РЕПРОДУКЦИЈИ

НАПИСАО

Ник. М. Ракић

ПРОФЕСОР

(НАСТАВАК)

Ови карактери станиферних жица наводе нас на сасвим логичан закључак, да су станиферне жице не само у интимној вези са мусковит-гранитом, но да су оне створене баш услед изласка саме те еруптивне стене и да је улогу најглавнијег минерализатора играо флуор, јер је флуорид калаја врло постојан на високој температури а при том гасовит. Пошто је Daubrée добио оксид калаја у виду малих кристала утицајем воде при високој температури на перхлорид калаја, који је сличан са флуоридом; пошто се каситерит налази више пута у друштву са сулфидима: галенитом, халкопиритом и арсенипиритом; пошто кварц, који је постао у исто време кад и каситерит, има течних инклузија, показујући његов акватичан постанак, то нам је довољно да тврдимо, да је калај дошао из дубине, као што то изгледа за све метале, сумпорним еманацијама и да флуор не утиче директно.

Акцијама сутерених вода примењује се стварање *пећина*, нарочито у кречним планинама, и оних величанствених стубова *сталактита* и *сталагмита*, који свагда красе пећине и дају им кад и кад особиту лепоту. Када сутерене воде пролазе кроз кречне планине, онда оне својим CO_2 растварају врло лако карбонате. Но пошто сви карбонати не подлежу у истој мери тој акцији воде, то се стварају испочетка мале а доцније све веће и веће шупљине, док не образују једну шупљину често знатних димензија. Кад наступи тај случај, онда сутерене воде, немогући испуњавати целокупну шупљину, а услед контакта ваздуха, отпуштају један део CO_2 а један део испарава. Услед тога наступа таложење растворених материја, у овом случају нарочито карбоната, и на тај начин импрегнују зидове сјајним и малим кристалима нарочито карбоната креча. Капљице, које падају на под, таложиће исто тако карбонат, као и оне које падају са свода и тако непрестаним таложењем образују се сталактити (са свода) и ста-

лагмита (са пода). У први мах кристали калцита су мали, но доцнијом прекристализацијом достижу знатне димензије. Сталактити и сталагмити често се састану врховима и на тај начин образују се прави стубови, са чије површине блистају хиљадама кристала калцита. Осим калцита, који се депонује из подземних вода по пећинама, јавља се и *арагонит* (пећина Антипароса).

Како су ове пештере биле једини заклон првобитном човеку и разним животињама, то су оне најчешће место, где се налазе остаци ових органских створова.

2. *Минерали извора.*

Ако сутерене воде не нађу у свом путу на празне просторе, где могу депоновати један део растворених минералних материја, онда оне, наплав најзад на непробојни терен, скупљаће се и нагибом, што се најчешће у природи дешава, теку док не избију на површину земљишта образујући *изворе*.

Материје, које се налазе растворене у изворској води јесу: натријум-хлорид; сулфат креча и магнезијума; алкални карбонати; карбонат гвожђа и магнезијума; сулфат гвожђа и силиција.

Сутерене воде налазе се унутрашњости земље готово под једноликим околностима, то ће се у главном поменуте материје непрестано налазити у раствору, али кад оне избију на површину земљишта у виду извора, прилике су тада много другојачије, те се следствено и растворна моћ воде мења, а последица тога је, као што знамо, таложење. Због тога се налазе око извора различне минералне материје.

Прво што ће се из овакве воде таложити, то је лимонит, који се врло често налази око извора. Затим наступа таложење карбоната креча, магнезијума и гвожђа, које бива услед губитка CO_2 и које је много спорије по таложење лимонита, за које је потребна само оксидација. Ако вода, која има у себи карбоната креча, излази врло лагано на површину, онда се ствара *кречни туф*. Изгледа, да је стварање овога туфа знатно потпомогнуто неким алгама, које се налазе око извора, тиме што, по некима, оне повећавају само површину евалорације или, по другима, што убрзавају губљење CO_2 , (а то је баш узрок таложењу), који узимају при асимилацији.

Даље као продукте извора помињемо *гајзерит*, који се налази поред свију гајзера, од куда му је

и име. Он је састављен из опала. Има неких, који споре примитивно порекло гајзерита и тврде, да је он секундарног порекла. Ево како он постаје: „По *Des Cloizau*-у вода великог исландског гајзера садржи 2.448 см³ сумпор-водоника у једном литру, док слободне угљене киселине нема. *Damour* је добио испаравањем један остатак од 1.225 мгр. на литар, а од тога долази на:

натријум-хлорид	0.2638
магнезијум-сулфат	0.0091
натријум	0.0180
калијум	0.1343
натријум-карбонат	0.2747
силицијум	0.5190
сумпор	0.0036

Шта више *Damour* је констатовао, да је однос кисеоника силицијума према кисеонику база сталан. Из овога важног закључка је извео, да се силиција у води гајзера јавља у виду алкалних силиката, који су постали растварањем фелспата вулканских туfoва. У колико је однос кисеоника мање или више у стању засићености, у толико ће депоновање силиције бити сиромашније или обилатије.*

„Замислимо сада да су алкални силикати формуле $\text{Na}_3\text{Si}_3\text{O}_6$, и $\text{Na}_2\text{Si}_2\text{O}_5$, у којима је однос алкалија према кисеонику силиције као 1:2 или 1:3. Утицајем сумпорних и хлороводоничних пара, које се ослобађају у исто време када и вода, ови су силикати трансформисани у сулфате и алкалне хлориде; однос кисеоника постаје 1:9. У оваквом стању засићености силикат је непостојан и један део силиције се одваја.“ (*A. de Lapparent Géol.* стр. 549.)

Исте продукте таложења налазимо код гајзера, нарочито у околини језера *Rotomahana* око водопада *Tatarate*, где су појаве гајзерске много интензивније по на Исланду.

Даље, овде долазе продукти топлих извора *Уелстона* на падини *Каменитих планина*, који поред силицијума таложе *лимонит*, *сумпор*, *натријум-карбонат* и *со*. У *Уелстону* налазе се још неки блатни извори; ово блато импрегнирано је *алауном*, који је секундаран производ алумосиликата вулканских туfoва утицајем сумпорних пара.

Терасе *White Mountain*-а, топли извори *Мамута*, састоје се из кречног *травертина*, који се таложио из топлих извора те околине.

Око топлих извора *асорских* налазимо као продукте таложења *соли натријума* и *карбонат креча*.

Као продукте таложења топлих извора помињемо борну кис. (сасолин), сумпор и гипс лагуна *тосканских*, у којима се налази топла вода, која је постала кондензацијом водене паре, која излази из суффона са температуром од 105°—120°.

Топли извори *Апенина*, који садрже знатну количину CO_2 и који услед тога имају у раствору знатну количину карбоната креча, таложе овај карбонат у виду *травертина*, који су тако познати у централној Италији.

На овај начин постаје *арAGONIT* и његови варијетети у топлим изворима *Карлебада*, *Визбадена* и *Наумхајмесе*.

Најзад, у околини *Мртвога мора* — околине *Јордана*, налазе се неки топли извори, који су последњи ехо одавна угашених вулкана те околине; међу њима најзнатнији су извори „*Зора*“ и „*Калироје*“, где се пекада налазио сумпор и *алаун*.

3.

Минерали из мора и језера.

И ако извори, на месту где излазе, депонују знатну количину растворених минералних материја, ипак они односе извесну количину раствореног материјала у мора и језера. Према томе језера и мора представљају нам огромне резервоаре талога, где се са разлогом очекује и стварање минералних материја. Но осем ових материја, које доносе извори морима и језерима, и они са своје стране не остају неактивни у погледу стварања материјала за преципитацију. Акцијом својих таласа на стене, које чине обалу, они не врше само механичко дејство, но, као што је *Daubrée* експериментално доказао, растварају неку количину растворљивих супстанција.

Испитивањима се доказало, да се у морској води налазе ове минералне материје: натријум-хлорид који, после саставних елемената саме морске воде, чини највећи део; калцијум-карбонат, сулфат, фосфат и хлорид; карбонат магнезијума; сребра; бакар; олово; бром; јод; и т. д. Али ова количина растворених минералних материја врло јако варира према времену. На први поглед количина растворених минералних супстанција је врло мала, али када се има на уму огромна количина воде океана, онда нам је јасно, да је и та количина знатна. Доказано је да у 1.000 делова морске воде има 33—37 делова растворених тела, а од те количине долази на:

натријум-хлорид	27 дел.
магнезијум-хлорид	3—5 „
калцијум-сулфат	1—4 „
магнезијум-сулфат	1—2 „
калцијум-хлорид	0.03—3 „
калцијум-карбонат	0.01—0.3 „
магнезијум-броид	0.004—0.07 „

трагови јода, сребра, бакра и т. д. (*A. de Lapparent. Géol.* стр. 318).

Замислимо, да наступи јако испаравање морске воде услед нарочитих прилика и када прираштај

нове воде буде мањи од губитка при испаравању, онда наступи тренутак таложења неких минералних супстанција. По правилу таложиће се прво најтеже растворљиве супстанције, а то је *калцијум-сулфат*, за овим се таложи *морска со*, а морска вода постаје zasiћена магнезијум и натријум-сулфатом, који помешани с неким хлоридима, дају кристалисани *полихалит*.

У Средоземном мору, по Usiglio-у (Géol. A. d. Lar. стр. 319.) прва супстанција, која се таложи, јесте *карбонат креча*, мало помешан са *оксидом гвожђа*. Када концентрација пређе преко 16.75° ареометра de Beaume, т. ј. када евапорацијом одилази 37% воде, онда почиње да се таложи *гипс*; до 26.25° (93%) таложи се *магнезијум сулфат* и *хлорид*. *Бромид* се таложи тек кад је концентрација 28.25° .

Ради добивања кујнске соли, која се налази у знатној количини у морској води, концентрација се врши вештачки прављењем тако званих сланих бара. Такав један басен за добивање кујнске соли јесте *Кара-Богаз*, који износи 18.000 км. у дужини а у вези је са једним каналом од 200—800 м. ширине и 4 км. дужине с Каспијским језером. Слични басени налазе се поред Црнога мора у Бесарабији на југу Одесе, зову се „лемани“ и захватају више стотина $\square$ км. простора, а дали су 1825. год. 120.000 тона чисте соли.

Када се у морској води налази знатна количина кречних соли, онда услед испаравања, које је нарочито јако поред обале, таложи се на дну мора *карбонат креча*. Овај карбонат у већини случајева, служи као цеменат, који следи шљунак и остатке шкoљака и на тај начин постаје на неким местима *пудиншко камење*, *целагозити*, *туфови*, и т. д.

Најзад механичким дејством морске воде на песак стварају се, на неким обалама, минерали, који се истина не налазе у знатној количини. Ти минерали јесу: *гранат*, *оксид гвожђа* и *оксид калаја*. Исто таквим дејством на глину голта стварају се гомиле подула *шрита* на обали Wissanta у Pas-de-Calais-у. Песак, који се употребљава за посипање при писању, на Pointe des Poulains-у у Belle-Isle-у, састоји се из *граната*, који је помешан с кварцем, корундом и смарагдом.

Овакав исти механизам врши се и у језерима само још у већој размери, нарочито онда, када језера немају никаквих притока ни отока.

Када оваква вода садржи натријум карбоната, соли креча су растворене и тада се таложи *калцијум карбонат*, који је мало помешан са *магнезијум карбонатом*, кад и кад хидратисаним. Бикарбонат креча раставља магнезијум-сулфат и тада таложи *гипс*, кад и кад хидратисани магнезијум-карбонат, који се меша са калцијум-карбонатом дајући *доломит*.

У Мртвом мору, као и сланим језерима, где има у сувишку магнезијум-хлорида, бива непосредно таложење *морске соли*, *гипса* и *кречњака*, који се налази у притокама, као што је Јордан. Када је прираштај слатке воде велики, ово таложење је задржано и тада се таложи само муљ. На тај начин може се објаснити наизменичност слојева блата и лапорца са слојевима гипса и соли. Овако што слично посматра се и код мореуза суецког.

Сличне и готово истоветне продукте дају нам и остала језера: Урмија у Персији, Утах у Северној Америци, Ван у западној Јерменској, где више преовлађује Na_2CO_3 и Na_2SO_4 ; нека језера у Маџарској; језера западног Тибета и Калифорније, која су у вези с неким топлим изворима и која таложе *боракс*.

Овакв начин постанка соли у језерима, врло нам јасно износи њено налажење у земљиној кори.

III

Минерали сублимације.

Минерали, који постају сублимацијом, врло су мало распрострањени у природи; они се налазе само у близини вулкана, где избијају различни гасови у друштву с воденом паром.

Благодарећи испитивањима Ch. Saint-Claire Deville-а и Бунзена, фумароле су детаљно испитане, ма да је то испитивање скопчано и са опасношћу самога живота. Према њиховим испитивањима имамо различне фумароле по природи њихових гасова, који се ослобађају, по температури и по положају. Тако на првом месту имамо, тако зване *суве фумароле* — без водене паре; температура им је врло велика и избијају из усијане лаве. Оваке фумароле садрже већином хлориде, од којих је најважнији патријум хлорид, а затим калијум-хлорид и хлориди магнезијума, гвожђа и бакра. У неким сувим фумаролама налази се и мала количина флуора. Мало даље од ових фумарола, налазимо киселе фумароле. У њима се наводи хлороводонична киселина и сумпор диоксид са великом количином водене паре; температура им је 300° — 400° . Још даље налазимо алкалне фумароле, које имају амонијум хлорид такође са великом количином водене паре и сумпор водоника, температура им је 100° ; за овима долазе ладне фумароле готово од чисте воде, која је помешана са малом количином CO_2 и сумпор-водоника и најзад долазе мофете, из којих се ослобађа CO_2 .

Ако између гасова ових фумарола преовлађују сумпорни (SO_2 и N_2S), онда оваке еманације, које су исто тако ехо вулканизма, називају *солфатаре*.

Продукте ових еманација налазимо у непосредној близини њиховој. Тако у околини Оверња на-

лазимо као производат *хематит*; *хлорид олова* на Везуву као и на *Вулкану боракса*. *Реалгар* је исто тако производат ових гасовитих еманација. *Натријум хлорид* налази се на самом току лаве, са чије су површине избијале суве фумароле, у виду беде навлаке. *Хлорид гвожђа* је врло чест. У околини фумарола, које имају H_2S , врло се често налази као производат сублимације *сумпор*. Нарочито је овај најчешћи око солфатара, које садрже SO_2 , као што су солфатаре Пуцоле поред Неапоља у Флегриским пољима. Исто тако у близини оваквих солфатара стене су импрегниране гипсом и алауном, а такође стварају се и карбонати. Око солфатаре „Vilcano“, као продукте сублимације налазимо поред боракса, који смо поменули, и сумпор и алаун. Даље у Невади (Калифорнија) постоје неки извори, који се зову Bateau à vapeur, око којих се, као производи комбинованог утицаја пара и гасова с једне и водене паре с друге стране, налазе *оксид гвожђа*, *цинбарит*, а где када *сумпор* и *чисто злато*. Око солфатаре Тангиририка налазимо сумпор, који се исто тако налази око солфатаре Пенандајанг (Јава) и на угашеном вулкану Демавенду (Кавказ).

Најзад на површини самога тока лаве, где избијају многобројне фумароле, налазе се као производи сублимације неки силикати — леуцит, аугит, кварц и хорнбленда, ма да је природније сматрати их као регенерационе продукте гасова фумарола на ове силикате, који су се већ у лави налазили.

Додатак

Минерали зоогеног и фитогеног порекла.

При излагању ова три начина постанка минерала у природи, материјал новообразованог минерала је чисто аорганиске природе; међутим, при постајању минерала у природи врло важну улогу има и материјал органиског порекла. Улога органиских тела при постајању минерала може у главном бити двојака: или су она узрок преципитацији минерогених материја, суспендованих у води, или оне, изумирући, нагомилавањем својих аорганиских састојака, који су производат њиховог животног процеса, чине читаве планинске ланце и моћне слојеве земљине коре.

Таложeње минералних супстанција утицајем органиских тела већим делом бива утицајем организама, који живе по водама, а само један незнатни део утицајем сувоземних.

Од свију многобројних произуката који су постали утицајем органиских тела, на првом месту помињемо *тресет* и *разне врсте угља*, који корисно служе човечанству у његовој култури.

Исто онако као што неке животиње, које луче кречњак, узимају овај из мора за своју употребу, тако и биљке врше сличну улогу према атмосфери узимајући угљеник, који постаје при респирацији, и употребљују га за стварање својих ткања. Када биљке изумру онда оне труну, и ако то бива на слободном ваздуху, тада угљеник, узет из атмосфере враћа се опет у виду гасова и биље потпуно пропада изузев оно нешто мало неорганичних материја, које се у њима налазе. Али кад труљење бива лагано и у заклону ваздуха, онда наступају сасма другачије појаве — наступа *карбонизација*. Том приликом један део угљеника са кисеоником одилази у виду CO_2 , а други са водоником у виду угљоводоника, а један део водоника једини се са O и даје воду. Као што видимо, при карбонизацији троши се све више и више O и H а мање C , који се релативно увећава и према томе крајњи резултат карбонизације био би претварање биљака у чист угљеник.

Слични процеси бивају при стварању тресета по барама; на исти начин постали су и слојеви *лигнита*, чији се слојеви налазе у млађим формацијама (терцијер); на њему се може разликовати голим оком целуларни склоп. Биљке, које су својим распадањем створиле лигнит, припадају фамилији Coniferae-a, Pinitae-a и неким дикотиледонским биљкама као: Juglans, Quercus, Betula, и т. д.; *угља* формације кретацејске од веома богате вегетације Cycadaea, Conifera и дрвенастих папрата; *угља* и *антрацита* формације карбониферске од гигантских васкуларних криптогама: сигиларија, ленидодендрона, каламита и папрата са неким арокаријама, палмама и цикадеама; *силурског антрацита*, који је могао постати једино од алга; и најзад неких *графита*, који изгледају, да су на овај начин постали.

Осем угља, распадањем биљака постају врло многи угљоводоници, који избијају на многим местима (Баку, Апенини, Сев. Америка). Од ових угљоводоника помињемо *нафту* и *озокерит*.

Исто тако нагомилавањем органиских остатака ствара се *гуано*. Гуано постаје на неким местима нагомилавањем измета неких морских тица и неких малих глодара, који траже храну по том измету. Од тога се ствара нека сива или мрка земља. Овако што виђа се на острвима Chinchа и на многим другим острвима Пацифика. На местима где падају изобилне кише гуано је претворено у *фосфат креча*.

Спирит, који се налази у пећинама острва Reunion-a, постао је нагомилавањем спора папрата.

Неке Diatomeae-e, нарочито специја Gallioneli ferriginea, које се налазе у великом броју по барама, фиксирају са силицијумом у својим влакнима извештан део хидрооксида гвожђа; ако су оне искључиво

силицијске, онда оне нагомилавањем стварају слојеве брашнаве силиције, која се назива *триполи* (Чешка, земљиште Берлина.)

У морима активност организама у погледу стварања депоа много је интензивнија. О овоме нас уверавају огромне кречне планине, које су органског порекла, многобројни и моћни слојеви кречњака, који се налазе као саставни делови готово свију формација, најзад они дивни и многобројни коралски ресиви.

Молуске узимају карбонат креча, који се налази растворен у морској води и затим га употребљују за стварање својих љуштурса. Пошто изумру, нагомилавају се њихове љуштуре правећи читаве банке кречњака. Дно у сев. делу Атлантика образовано је од кречњака, који се протеже од Ирландије до Terre-Neuve т. ј. по простору од преко 350 миља. Испитивањима се доказало, да је тај кречњак постао нагомилавањем љуштурса фораминифера, од којих има 85%, а остало припада Globigerinae-ама, Textulariae-ама, Biloculinae-ама и Cristellarica-ама. Даље испитивањима Challenger-а дознало се, да се на дну атланског океана налази и праматерија, којој је дато име Батибијус, која такође има округле кречне љуштуре — коколите и кокосфере. Пошто је тај Батибијус врло јако распрострањен, то се нагомилавањем његових љуштурса ствара нека врста кречног блата, које је слично креди.

На исти начин стварају се депои кречни нагомилавањем љуштурса и плоча Echinodermata-а.

Акција ових организама при стварању продуката на једном датом месту је много мања но акција корала. Фиксирање кречњака утицајем корала бива у непосредној близини чврсте земље — у плитким заливима, где је заклоњено од ветрова, где су оклопи ових Protozoa, као врло нежни, заклоњени од утицаја морских таласа. Пошто ове животиње живе у колонијама, то је лако замислити постанак онаквих огромних острва као што су Лакадиви и Малдиви, Флорида и преко 270 острва, која се налазе у Пацифику. Код кречњака овакве врсте може кад и кад да се позна јасно чак и од које је целе створен.

Даље, дејство органских створова огледа се и у преципитацији минералних супстанција. Тако неке водене биљке, као чага, изазивају преципитацију кречњака у међућеличне просторе својих ткања. Тако исто неке маховине (Hypnum, Bryum и т. д. па чак и неке фанерогаме као Ranunculus, Potamogeton и др.) изазивају преципитацију кречњака а и саме се њиме инкрустирају и тако се стварају депои *травертина*. Утицајем маховина створен је шупљикави кречњак

поред Weissenbrunnen-а у Немачкој. На исти начин постао је кречни туф око жбунова Hurnum-а comitatum. Ова преципитација карбоната креча, као што смо већ једном приликом раније поменули, објашњава се тиме, што маховине узимају CO₂ из воде, која има раствореног карбоната, који даље не може остати у раствору, већ се депонује.

Исто тако утицајем органских тела на металне соли таложе се чисти метали. Ово дејство органских тела проучићемо детаљније приликом изучавања промена минерала утицајем воде — редукција. За сада ћемо поменути, да на тај начин постаје *палудит*, који се налази по барама; *ширит*, који најчешће петрифицира амоните и тако се често налази у глини, а која прати слојеве угља, као и у самом угљу и т. д.

Промене минерала

Раније смо поменули, да су минерали, ма којим начином постали, изложени вечитој промени. Истина, има извесних минерала, као што је злато, платина, дијаманат, графит, кварц и др., који јако противстају променама, али и за њих можемо рећи, да нису апсолутно непромењиви.

Узроци промена минерала јесу: *топлота, паре и гасови и вода*.

Прва два агенса нису тако знатна; они имају више локални карактер, док је међутим последњи — вода — најважнији носилац многобројних промена.

Све могуће промене, које бивају услед ових агената, могу бити двојачке природе: минерална супстанција се потпуно промени у погледу хемијског састава, или се та промена минералне супстанције састоји у новом распореду молекула. Промене материје у материју новог хемијског састава могу бити услед примања нових или, најзад, услед узајамне супституције састојака минералне материје, која опет може бити делимична и тотална.

Свакој потпуној промени претходи тако звано распадање. Тиме се служимо, кад хоћемо да кажемо да је наступила промена, не казујући при том крајњи резултат — новообразовани продукт.

I.

Топлота

као агенат метаморфизма

Секундарни продукти, који постају једино утицајем топлоте, јесу у природи веома ретки. Они минерали, које виђамо у контакту еруптивних стена и траверзираних, као што су разни силикати (гранат, везувијан, епидот, хорнбленда, спинел, флуорит, лискун), који се налазе у контактаној зони кречњака

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

у Пиринејима, Скандинавији, Алпима и многим другим местима, нису постали једино утицајем топлоте, но је ту главни агенат метаморфизма била прегрејана вода, која је пратила ерупцију стене.

Као прави метаморфни продукти саме топлоте јесу *кристалисани кречњаци*, који се налазе тамо, где су еруптивне стене траверзирале компактан кречњак. На тај начин постао је мермер у San. Jago-у (једно острво Зеленог Предгорја), кречњак поред андезита изнад Злота. На острву Rathlin-у, у Ирландији, слојеве су траверзирале једном две жице базалта, које су *одвојене* једном дебелом масом креде, која је исто тако траверзирана жицом базалта и потпуно је трансформисана у мермер. Исто тако постао је мермер у Пиринејима и Скандинавији од силурског кречњака, који су траверзирали гранити и сијенити; даље мермер острва *Skyc*-а од амонитског кречњака у контакт сијенитичног гранита и фелзит-порфира, мермер Христџанџе у контакту силурског кречњака и дијабаза и т. д.

Постанак ових мермера бива услед топлоте, која је такође потпомогнута водом кад и кад, али је G. Rose експериментално потврдио да се и самим утицајем топлоте ствара мермер од чисте беле креде.

У Meissen-у утицај топлоте огледа се у карбонизацији неких угља. Тамо су слојеви лигнита траверзирани базалтима, трахитима, фонолитима, мелафирима и порфирима, и тиме се убрзала карбонизација лигнита, који је трансформисан у угљак и антрацит, а угљак у антрацит и графит.

Осем ових продуката, који су постали чисто пирогеним путем, најчешће промене изазване овим утицајем огледају се у *калцинисању, витрификацији и кристализацији стена*, које су траверзиране еруптивним масама. Ово се може видети на врло многим местима на земљи. Тако у Basse-Hesse-у базалти су растопили пешчаре, лапорце и глине у емаљ, а тако исто и њихов цеменат, док су међутим зрна кварца остала непромењена, фелспат комађа гранитног растопили а лискун калцинисали. Глине су најобичније калцинисане у контакту еруптивних стена, као што се може видети la Punta de la Scrofa — острво Искија.

По неким кристалинични шкриљци су постали утицајем топлоте на стене првобитно седиментарне, у чијим се порама налазила вода, која је утицај централне топлоте повећавала. По тој теорији гнајс је постао од пешчара, филит од глине, амфиболити од аргилошиста, кристалисани кречњак од обичног кречњака.

Врло је често, да се слојеви угља у контакту ваздуха запаале и тада топлотом, која се при томе развија, утичу на оближње стене. Тако глиновити

пешчари, глинци и глина су модификовани на исти начин као и брикет; оне често постају згурасте, спржене, а каткад стакласте, и могу бити разно обојене. Овако што виђа се у Чешкој, Саксонској, и т. д.

Најзад ћемо у овакве продукте уврстити и тако зване *фулгурите*, мале стакласте цевчице, које се налазе у песку Дуна, као и стакласти застор на стенама Пиринеја и Арарата, који постају утицајем грома.

Као што из овога видимо, топлота је као агенат метаморфизма веома незнатна; она је веома активна, када је потпомогнута водом — хидатопирогени метаморфизам, иначе њен се утицај не тиче хемијског састава, но је механичке природе.

II

Паре и гасови као агенти метаморфизма

Секундарни продукти утицајем пара и гасова су исто тако веома ретки као и продукти пирогеног метаморфизма. Најчешћи су ови продукти у околини солфатара и фумарола. Као што смо већ и раније казали, говорећи о постанку минерала сублимацијом, у овим гасним еманацијама има CO_2 , хлороводоничне киселине, сумпор-водоника и сумпор-диоксида.

Утицајем хлороводоничне киселине на околне стене стварају се *хлориди*, као калцијум-хлорид, олова хлорид, купро-хлорид, кобалт-хлорид и никла хлорид, који се у врло малим количинама налазе у околини Везува. Оксидацијом SO_2 и H_2S , који избијају из солфатара, и утицајем водене паре, која такође избија на тим местима, ствара се сумпорна киселина, која моћно модификује стене, нарочито њихове силикате. Алкални и земноалкални силикати утицајем сумпорне киселине дају алкалне сулфате и слободну силицијску киселину, која се налази у виду опала. На тај начин постаје сулфат креча, магнезијума и гвожђа, који се налазе око сулфатаре Јаве, Vulcan-а, у околини Неапоља, на Pic Teneriffe-у. Утицајем сумпорне киселине на трахитичне стене постаје *алуниг*, као што се то може видети у Угарској (грофовство Beregh). У Исландији и Липарским острвима околни туф је трансформисан у минерални гипс. У околини Везува, језера Agnano и пећини San Calogero (Липарска острва) кречњак је трансформисан у чист алабастер. Поред ових, готово редовних, продуката метаморфозе утицајем пара и гасова вулканских, као секундарне продукте, који су тим утицајем постали, помњемо шприт, па даље аугит, леуцит и кварц, ма да их неки сматрају као продукте сублимације. Уопште утицајем ових пара и гасова стене мењају своју мрку или црну

боју и постају жућкасте боје, губе своју тврдоћу и постају трошне, порозне и напослетку постају глиновите или туфасте.

III Вода као агенат метаморфозе

Број секундарних продуката, који постају утицајем воде, врло је велики. Ови продукти нису везани за једно место, но су распрострањени по целој земљи.

Ми смо већ раније видели знатни утицај, који врши онај део воде, који продире кроз земљине слојеве, нарочито кад пробија хумусно земљиште.

У свакој метеорској води има апсорбованог ваздуха — следствено и његових саставних елемената азота и кисеоника, нешто мало CO_2 и органских тела. Овим саставним деловима метеорске воде има се приписати постанак и промена огромне већине минерала, које налазимо као саставне делове наше земље. Овим састојцима је кадра метеорска вода да произведе различите, како механичке тако и хемијске, промене. За нас су од интереса ове последње, зато ћемо о њима мало подуже и говорити.

Хемијски процеси, који бивају утицајем воде, огледају се у растварању, хидратацији, оксидацији, редукцији (карбонизацији) и каолинизацији.

1. Растварање

Растварање минералних супстанција може бити двојако: растварање без промене хемијског састава минералне супстанције, где се мења само агрегатно стање материје, или је растварање у вези са променом самог хемијског састава минералне супстанције. Пример растварања материје без промене минералне материје имамо при растварању гипса и кухинске соли. У овом случају не постоји никаква измена материје; последица овога јесте пренашање ових материја с једнога на друго место.

Сасвим је другојачије растварање карбоната у води, која има CO_2 . У том случају неутрални карбонати прелазе у киселе карбонате. Истина, да и после таложјења добивамо исту минералну материју, али она у раствору, постаје друга материја са другим хемијским саставом, а према томе и другим особинама, но што је била пре растварања.

Растварањем магнезијских кречњака постаје доломит. Ово растварање носи нарочито име: *доломитизација*. Напоменули смо раније приликом постанка минерала из раствора, да и карбонати нису подједнако растворљиви у метеорској води, но да показују изванредно ступањ растворљивости. Тада смо поменили да је последица ове неједнаке растворљивости

постанак пећина. Сад ћемо рећи, да је последица ове неједнакости и промена кречњака с магнезијумом у доломит.

Има управо два мишљења о току саме доломитизације. По једном угљокисела вода, дејствујући на магнезијски кречњак, раствара већу количину карбоната креча, који се лакше раствара но карбонат магнезијума, те непрестаним растварањем и однашањем карбоната креча, количина магнезијум-карбоната релативно постаје већа и већа и на тај начин кречњак, примитивно сиромашан магнезијумом, постаје готово сав магнезијски т. ј. постаје *доломит*. Последица овога растварања је смањивање запремине. По другима доломитизација бива услед тога, што кад раствор, који има карбоната магнезијума и CO_2 , дође у додир с кречњаком, који има по мало магнезијума, онда се карбонат креча, као растворљивији, раствара, а за то време таложи се магнезијум карбонат. Но ово депоновање магнезијум-карбоната ослобађа нову количину CO_2 , те услед тога растварање и однашање карбоната креча бива још брже, а тиме брже депоновање доломита.

Ова промена карбоната креча, који има магнезијума, потврђује се тиме, што су на неким местима нађене псеудоморфозе доломита по калциту.

Овакав утицај воде назива се дисолуција.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

РАЗВИТАК СРПСКЕ ГРАМАТИКЕ У ОВОМ ВЕКУ ПОГЛАВИТО КАО УЧБЕНИКА ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ЛИТЕРАРНИ ПРЕГЛЕД

ПО

Пипину-Спасовичу, Ст. Новановићу, Јов. Бошковићу,
И. Срезневском, П. Кулаковском и др.

НАПИСАО

Дим. Ј. МИЛОЈЕВИЋ

(НАСТАВАК)

Доситије Обрадовић — као што је познато — први је устао против тадашњега начина обучавања и сепаратистичкога правца тадашње књижевности. Тражећи свагда науке и обавештења за што већи круг простога народа, а не само за појединце, он је у начелу прокламовао права *народнога језика* у књижевности. Као човек велике увиђавности и природне бистрине а при том обогаћен великим искуством, које је добио дугим путовањем по туђим напреднијим земљама, брзо је увидео, да тадашња млада српска литература са својим *религиозним правцем* а *руско-словенским језиком* не води главном циљу: *просвећењу* и *образовању* масе народне, него

више стварању једне касте учених људи, који се од народа све већма отуђиваху. Знајући, да и онај број писаних књига разуме само мали круг школованих људи, а за остали свет као и да не постојаху, он изрече своју главну мисао: *да треба писати народним језиком за народ*. Овога главнога начела држао се и сам у свима својим делима, имајући вазда у виду корист простог народа, за који се и пише. „Мени је довољно утешенија — вели Доситије —, дајући приклад ученим мојега народа, да српски почињу на штампу што добро издавати. Штета, да толики многочислени народ остаје без књига на свом језику у време, у које наука близу нас сија како небесно сунце“...¹⁾

На другом месту дајући савет омладини да негује и чува „свој прост дијалекат“, вели Доситије: „Даћу повод и приклад вољубљеној јуности, коју промисаа неба сподоби светом ученија осигурати и просветити, да на свој језик преводне, састављају и на штампу што издају.“²⁾ Онима пак књижевницима, који су нападали језик свога народа, као низак и неподобан за књижевни језик, а напротив доказивали важност и лепоту језиковне смесе својих списа, Доситије довикује: „Која је нами корист од једнога језика, којег у целом народу од десет хиљада једва један, како ваља, разуме, и који је туђ матери мојеј и сестрам?“

Тако је Доситије језиком својих списа ударио темељ новијој књижевности. Ко год је само буквицу (азбуку) научио, могао је његове књиге читати и добро разумети а није морао најпре књижевнога језика учити. Колика је то добит за прост народ, који беше жељан науке, лако је оценити.

Сам Доситије није био зналац народнога језика, нити се хтео упуштати у истраживање језиковних закона. „Он је у толиком степену књижевник-учитељ, да му не остаје могућности да буде књижевник-истраживач...“³⁾ С тога и у његовим списима налазимо доста архаизама, туђих речи и других народном језику противних особина.

Главна је заслуга Доситијева у историји развика науке о српском језику, што је према општој струји свога времена тражио науку и просвету *за народ*, а не за појединце, а као неминовна последица тога начела следовало је и *прекидање са црквено-словенским језиком као књижевним језиком тога времена*. У свези са овим питањем Доситије је изнео начело које је и у примени утврдио, да је народни

језик најчвршћа основа, на којој ће се доцније развити *права народна књижевност*. Ово је начело признато и после дуге и упорне борбе изведено до краја.

После појаве Доситијевих списа са новим мислима и предлозима, међу српским књижевницима настаје још већа пометња и забуна. Један део од њих остао је при пређашњем стању језика и правописа, бранећи „славенски“ језик у књижевности и уобичајену ортографију „ради одржања што веће заједнице са моћним, православним руским народом;“ други, незнајући ни сами словенскога језика, који такође у начелу брањаху, изузеше неку нову смесу словенскога и народнога, и тај нови језик називаху *славено-српским*; најпосле неки пристајаху у главном уз Доситијеве предлоге и почеше и сами наговештавати и предлагати поједине реформе у језику и правопису; али пошто нису имали довољно увиђавности и куражи да те своје предлоге изведу до краја, то су им ти предлози и даље остали само тамни наговештаји.

Тако, сам Доситије говорећи о својој ортографији вели: „Б велики и мали, то е мени све едно било“... „а изреченија, којеби звечало на њ у нас нейма.“ Ем. Јанковић у својој комедији „Зао отац неваљао син“ замењује њ и њ апострофом ('). Павле Соларић, ученик Доситијев, скоро у свима својим списима изоставља њ. Сава Мркаљ у своме шаљивом спису „Сало дебелог ера“ предлаже да се избаци њ, а затим исказује начело, да Буквица свакога језика треба да има толико слова колико у језику има простих гласова, и своди српску буквицу на 26 слова. Чуvenом српском владици и песнику, Лукијану Мушицком, приписује се нека заслуга у купљењу народних песама пре В. Караџића. Лука Милованов у своме спису „Опит настављења к српској сличноречности и сломерју“, које је писано још 1810. год., расправља питање о правопису, изостављајући и њ и њ. Урош Несторовић, директор српских школа у Аустрији, у писму своме Копитару 1813. назива злом предрасудом предавање у српским школама само црквено-словенскога језика, док живи народни језик остаје занемарен. Он тражи увођење српскога народног језика у српске школе, остављајући црквено-словенски само у црквеној литератури.¹⁾ Па и сам Сава Текелија такође избацује њ, ма да је у свему осталом био највећи противник Вуковим реформама.

Помнијући ове књижевнике, који се могу узети у нечему као претходници Вука Караџића, не ми-

¹⁾ Живот и приључ. Д. Обрадовича, изд. „Срп. Књиж. Задр.“ 1. стр. 14.

²⁾ Тамо стр. 10.

³⁾ Анд. Никодић: Басне Д. Обрадовића, изд. Срп. Књиж. Задр. 22. стр. VIII.

¹⁾ П. Кулаковски: Вукъ Караџичъ, его дѣятелъ и значеніе въ серб. литературѣ. Москва 1882. стр. 35.

слимо, нити смо у стању, тиме умањивати реформаторске заслуге Вука Караџића, пошто је неумитна историја књижевности већ давно *утврдила*, да поред свију горе поменутих књижевника а без Вука ми данас не бисмо имали ниједну од последица Вукове радње.

О животу и раду В. Ст. Караџића писали су многи (и најбољи) литерарни историци и научници и *наши* и *словенски*, па и научници европскога гласа других народности. Сви се слажу у томе, да је право народнога језика у књижевности задобивено неуморним радом и великим умним напором духовитога Србина *Караџића*, који, одобривши главно начело Доситијево, да *треба писати народним језиком за народ*, узео на се врло тежак задатак да покаже: *шта је то српски народни језик; како он стоји према староме словенскоме језику и како га ваља писати*. У свези са одговорима на ова питања реши се, да томе језику пронађе сталне законе по којима што у њему бива, доказујући да се ти језиковни закони не могу мењати по вољи, знању или ћуди самих књижевника, као што је то чињено у доба о коме говоримо.

II

Као што напред на једном месту напоменусмо, живот *Вука Ст. Караџића* описали су и његову књижевну радњу свестрано испитали и оценили и *наши* најбољи литерарни историци а и други *словенски* па и *европски* научници и књижевници првога реда (Ст. Новаковић, Јов. Бошковић, В. Јагић, И. Срезневски, Ј. Грим и др.) С тога ми и не мислимо о томе писати нити је то циљ овога чланка. Ну да би наш преглед развитка Српске Граматике био потпунији, а и ради одржања потребне везе у овоме прегледу, ми ћемо овде додирнути само најважнија дела и расправе, којима је неумрли Караџић учинио окрет и препород у науци о језику.

Многозаслужни Вук Караџић разгранао је своју област књижевну радњу у главном у три правца:

1. *Он прикупи и издаде на свет народне умовторине, песме, приповетке, пословице, загонетке и све што се може назвати споменицима „књиге народне.“* Ова група његових списа послужила му је и као извор за познање чистог језика народнога, и дала је грађу за научно обрађивање тога језика, који је посао он започео, а славно до краја извео његов ученик *Б. Данишић*. У исто време ова је врста списа служила а и данас служи као најбоља читанка уз граматику.

2. *Он написа и издаде на свет* многе списе важне за историју, етнографију и за познање свију елемената живота народнога. Ова група његових

списа имала је своју сврху: да упозна остали учени свет са историјом и целокупним животом до скоро потлаченога српскога народа. Тога ради неки од ових списа писани су немачким језиком, а неки су доцније преведени на тај језик.

3. *Он написа и публикува* многе списе, којима ступа на поље чисте лингвистике, трудећи се да живом народноме језику пронађе и утврди сталне законе, који се по његовим речима не могу мењати по вољи и ћуди појединих књижевника и „језико-испитатеља.“

За нас су овде најважнији списи ове последње врсте, с тога ћемо се на њима и задржати.

Упознавши се потпуно из *народних умовторина* са живим народним говором, који још и из детињства добро познаваше, Вук се сада лати задатка да томе живоме народноме језику пронађе и правилна утврди сталне законе, које би после морао уважавати сваки, који би желео писати народним језиком. Реши се дакле да му напише Граматику и Речник. На ово га упућиваше и сâм *Б. Коштар*, највећи словенски филолог и научник свога времена.

Противно обичају тадашњих и ранијих граматицара, Вук је заступао начело: *да грамика ваља да истражује и казује законе, по којима што у језику бива, а не да језику поставља и намеће законе по угледу на класичке језике или на црквено-словенски.*

Одмах по издању „Мале простонародне несмарице“ 1814. год., по понуди *Б. Коштара* Вук покуша да напише Српску Граматику. Као и сваки први покушај, тако и ова Вукова грамика није могла бити одмах савршена. Немајући бољег угледа, узео је Вук за образац најпре Мразовићеву „Славенску Граматику“, која је у српским школама заменила познату нам граматику Мелетија Смолитскога. Из те је граматике Вук готово преписао „свлањања“ и „спрезања“ дотерујући их само према српском говору. Тај први покушај лингвистичке радње Вукове угледа света у Бечу 1814. под именом: „*Писменица српскога језика по говору простог народа написана Вуком Стефановићем Србијанићем.*“

Ова се грамика састоји из два дела: У I делу говори о писменима и акцентима, (којих вели има три) а у II делу изложена је *српска етимологија*. Та прва грамика написана је истина по старој системи али са правим облицима народнога говора и са приновом деобе глагола на *свршене* и *несвршене*. Ма да је она пуна недостатака и несавршености у данашњем смислу, ипак је њена појава важна с тога, што су у њој први пут наглашене нове мисли о језику и правопису. Тако у овој

граматици први пут говори Вук о правопису и поставља своје начело: „*Пиши како говориш и читај како је написано.*“ У њој даље доказује, да треба избацити из српске буквице њ, а увести три нова знака (писмена): љ, њ и ђ (место љ, њ и ђ); затим износи мишљење и потребу да се уведе и ј, пишући овде *ia, ie, iу* место *я, в, ю*,

Као друго издање ове граматике може се сматрати она, коју је наштампао пред својим Речником у првом издању 1818. Ова друга граматика Вукова са свим је прерађена његова „Писменица“ од 1814, тако да и не личи на ону прву. Она нам казује колико је много граматичкога знања и искуства стекао Караџић за непуне четири године, јер ова је граматика по своме обиму мала, али тачна и поуздана, и сваки њен стубац носи на себи печат зналаца народнога језика. Њоме је уведен и утврђен нов правопис и особита система акцената. У овој другој граматичкој Караџић се дотиче и српских „дијалеката“ (наречја), који су, по њему, постали услед разнога изговора старога писмена ђ, а има их вели (најпре) три: *Херцеговачко* или *југозападно*, у коме се ђ изговара као *ије, је* и *и*; *сремско* или *северно*: ђ као *и* и *е*, и *ресавско* или *источно*, где се ђ чита као *е*.

Овом граматиком Вук је себи стекао гласа и код туђих, нарочито немачких, граматичара. Ово се види отуда, што је друго издање његове граматике превео на немачки језик и важним предговором пропратио славни немачки филолог, лексикограф *Јаков Грим*. Ово друго издање је било највернија граматика нашега језика све док није штампана „Мала Српска Граматика“ Ђ. Даничића год. 1850.

Друго лингвистичко дело, које стече Вуку Караџићу велико име и глас јевропскога научника, то је „*Српски Рјечник истолкован Њемачким и Латинским ријечима*“ скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, у Бечу 1818. И овај је речник Вук радио по савету и упутству Копитареву, што и сам радо и са захвалношћу признаје. У првом издању овога речника Вук већ свуда доследно употребљава нова писмена: љ, њ, ђ и ј доказујући у предговору да словенска буквица није згодна за српски језик, нићи се њоме могу забележити сви српски гласови, затим да су Срби још у старије доба употребљавали знаке *ћ* и *џ*. Од тога доба Караџић се увек стално држао новога правописа.

Год. 1852. изашло је друго издање Вукова речника двојином веће од првога. У њему има 47.000 народних речи. Сем те разлике по величини, између првога и другога издања разлика је још и у томе, што је Вук у другом издању изоставио из

недагошких разлога све непристојне речи, којих је било у првом издању, а приновљен је још и четврти акценат.

По оценама свију компетентних научника, Речник је најзнатније дело Вуково за језик. Што год се у њему налази, то је донета својина српскога говора. Све што је истумачено, свагда је верно, и ако није једнако потпуно и опширно. У њему су нашле места и по неке туђе речи, али су то само оне, које је примио цео народ а не само појединци. С тога се с правом може назвати ризницом, у којој се чува благо српскога језика. Вук је први схватио, да речник каквога језика треба да буде не само допуна граматике, него и најважније средство за изучавање свију елемената културе народне. С тога је у њ унео етнографске, историјске и друге белешке, које често заузимају по читаву страну великог формата. Према томе у речник су ушли изводи из свију најважнијих радова Вукових као: песме, приче, пословице итд. Велику му важност придаје и то што је у том речнику и свака реч добила свој нагласак (акцент), а и правопис му је свуда једнак. У првом издању речника обележена су само три нагласка, јер их је толико и разликовао, а у другом издању изнео је да у српском језику има четири нагласка, чему се није ни чудити, пошто се зна да наш језик има врло финих и нежних промена у акцентуацији, коју и најбоље лингвисте морају годинама изучавати.

Овим речником стекао је Вук себи глас јевропскога научника, те ће му се у историји једничке јевропске литературе име помињати напоре са именима *Грима*, *Линде-а*, *Литре-а* и др., а његов речник дуго ће остати добар упутник свакоме ономе, који се буде поколебао у своме мишљењу о чистоти и пореклу какве речи.

Трећи врло важан књижевни посао Вуков, који је штампан у његову забавнику „Даници“ за 1826. год., то је његова расправа: „*Најглавније разлике између словенскога и српскога језика*“, којим је Караџић одговорио на питање: *како стоји народни језик према тадашњем словенском*; у чему се састоји главна разлика међу њима и у колико се тај словенски може мешати у књижевности са српским народним језиком?

Ова расправа има два одељка: *У првом одељку* говори се о изговору старога писмена *ѡ* и износи његову замену са *е*; изговор слова *ѡ* и *ѡ* и српску им замену са *а*. Као највећу разлику између словенскога и српскога језика налази Вук у претварању старослов. *ѡл* и *ѡу* у *у* у средини слогова, и *л* у *о* кад је на крају слога (*л*) у српском језику. Даље доказује, да српски језик нема речи,

које би се свршивале на **н**іе, јер је то особина слов. језика. — У *другом одељку* расправе показана је разлика између та два језика у граматици нарочито у облицима код *глагола, именица, придева и заменица*, тврдећи, да словенски облици нису ни звучнији, ни чистији ни правилнији од облика српскога језика, па према томе да је лакше, боље и природније употребљавати у књижевности српске него словенске облике.

Ову је расправу изазвала права потреба тога времена. И они књижевници, који беху у *начелу* усвојили народни језик за књижевни, не могаху се лако растати са словенским, доказујући, да је врло корисно уносити у српски језик што више словенских речи, облика и наставака, јер га то чини племенитијим и за виши слог удеснијим.“ Сам Вук није био одсудно противан таквом делимичном мешању, кад се то чини из недостатка народних речи, али је доказивао да и те словенске састојке треба прилагођавати основним законима народнога језика, као што су чинили руски књижевници.

У свези са овим питањем издаде Караџић, истина много доцније, такође врло знатну књигу: „*Примјери српскога-словенскога језика, у Бечу 1857,*“ којом је утврдио своје раније доказивање, да је словенски језик српске рецензије имао свој особенити изговор, ма да је он од стране његових противника мешан са старим словенским и црквено-словенским тога доба.

Год. 1827. наштампао је Вук у својој „*Даници*“ свој важан „*Оглед Српскога Буквара*“. То је први покушај чисто српскога буквара, којим Вук уводи *з звуковни метод обучавања* у српске школе, место тадашњег: *аз, буки, веди*, коме Вук приписиваше главни узрок слабога напредовања српске деце у писмености.

Вуков буквар има два одељка: *Први одељак* садржи у себи *српски део*, у коме су писмена и њихове међусобне везе, а затим долазе примери за читање, који се састоје махом из пословица народних. *Други одељак* је *словенски део*, који садржи у себи: назив писмена, изговор неких писмена и речи са скраћенима („*титлама*“), и ставља ради читања „*Символ вере*“ и „*Молитву господњу*.“ Буквар се завршује *цифрама и таблицом* множења.

У „*Даници*“ за 1828. год. изашла је знатна расправа Вукова: „*Главна свршивања суштествителних и прилагателних имена*.“ То је први покушај стварања онога дела граматике, који је данас познат под именом „*Науке о основама*“, као други део систематске граматике. Овом расправом желео је Вук показати, који су главнији *наставци*

код именица и придева у чистој народној говору. „Он је ту своју науку о основама или о наставцима и написао у тој намери, да се можемо послужити њоме, кад хоћемо по аналогији да стварамо нове речи. И он се сâм служио њоме и помоћним изворима старог језика, кад је преводио „*Свето Писмо*.“ Ова је расправа била повод Вуковој дуготрајној полемци са *М. Светићем*, која је полемика изазвала велики напор умних сила с обе стране и „*проузроковала*“ постанак врло знатних *полемичких списа* Вукових, који су за правилан развитак срп. језика учинили скоро исто толико, колико и његова научна дела и расправе о језику — *граматички списи*, јер, у кратко рекавши:

У *граматичким списима* Вук је *изнео нове мисли о језику и правопису*, и отпочео низ рефорама и у једном и другом, а у *полемичким списима* труди се да убеди своје осигнеле и многобројне противнике о корисности и прекој потреби тих рефорама, или их брани од њихових нападаја.

Од свију полемичких радова Вукових без сумње је онај најважнији спис: „*Писма владици Платону Атанацковићу о српској правопису, са особитијем додацима о српском језику, у Бечу 1845.*“

Непосредни повод овој спису дала је „*Матица Српска*“, која је 1841. год. била умолила свога потпредседника, владика П. Атанацковића, да у споразуму и по савету са неколицином њених чланова одреди *српску буквицу* и састави правопис, који би у будуће имао важити стално за њене службене послове и издања. Владика Платон заштите о томе мишљење Вука Караџића и Саве Текелије. У одговору на тај позив, у своме писму владици, Караџић најпре оштро критикује рад „*Матице Српске*“, која, заборављајући свој главни задатак, упушта се у претресање ствари, које се ње не тичу а сама их ни најмање не разуме; даље говори против словенске ортографије тадашњих писаца а његових противника, а дајући одговоре на владичина питања саветује му, да састави или предложи Матици такву ортографију, која ће одговарати потпуно духу и особинама нашега језика, а ако то не хтедне, да бар одреди и утврди *стална правила*, по којима ће се словенском ортографијом писати једнообразно, а не да и даље сваки писац пише друкчије, по својој вољи и ћуди; најпосле предлаже Вук владици, да *одреди и нареције*, којим ће се писати, а да се не мешају сва три као што чине његови противници.

И у свима осталим *полемичким* чланцима, које због скучености овога листа не можемо све помињати, Вук стално остаје на своме обичном гледишту: да словенска ортографија није удесна за

српски језик и да је треба заменити бољом и удеснијом; да српски књижевници не знају српскога језика (народнога), а овамо се радо натурају другима за *учитеље*; с тога, да би они много боље учинили, кад би они сами најпре принули и потрудили се, да познаду свој народни језик, и, најпосле, Вук нарочито наглашава: да за *књижевни језик треба изабрати једно од српских наречја* и њега се стално држати у својим списима, а не мешати сва три. Сам у почетку рада у овоме питању колебао се између *источног* и *јужног* наречја, а доцније се решио за *јужно* (—које најпре називаше *херцеговачким*, —) и њега се после увек држао у свима својим списима. Разлози за ово наречје многи су, али су новајглавнији: што је оно одржало у себи најчистије особине правога народнога језика; што је то било наречје за цветно доба дубровачке књижевности; ради заједнице са хрватском књижевношћу и т. д.

* * *

Довде побројаним списима одговорио је Вук Караџић на два главна питања, која су му се наметала одмах у почетку књижевнога рада, а то су: а) *шта је то српски народни језик* и б) *како тај језик стоји према словенском* (тада књижевном) *језику?*

Као што смо напред видели, на прво питање одговорио је Вук купљењем народних умотворина, које му послужиле као извор за познање најчистијег народнога језика.

На друго питање даје врло јасан одговор његова важна расправа: „Најглавније разлике између словенскога и српскога језика“, а и други, особито полемички, списи.

Остаје нам још да у кратко поновимо и допунимо оно што смо местимце раније помињали, што садржи у себи Вуков одговор на треће питање главнога му задатка: *како треба писати српски језик?*

Са увођењем *руско-словенскога* језика у српске школе и књижевност, уведен је и тако звани „историјски“ (етимолошки) правопис, који се беше јако удалио од старословенскога фонетичкога писања. Тај историјски правопис осниван је на тако званој „коренитости“ и имао је по неколико слова за једне исте гласове, за тим је имао слова без гласова, али је имао и гласова без слова. Кад се оваквим правописом почео српски језик писати, настала је код књижевника највећа пометња и забуна, поглавито с тога, што између *словенскога* и *српскога* језика беше велика разлика у гласовима а при том не беху одређена никаква правила за писање тим у *пола туђим* правописом, и сваки је писац писао на свој начин.

Као одговор на ово питање постави Вук одмах начело фонетичкога (гласовнога) писања: „*Пиши како говориш и читај како си написао.*“ Да би се пак то просто начело могло примењивати, ваљало му је примљену *руску буквицу* („грађанску“) очистити од онога што је српском језику непотребно, а с друге стране допунити оним што јој недостаје за писање срп. језика. С тога Вук избаци из руске буквице ова слова: *і, ѣ, ѣ, щ, џ, ѡ, ѣ, ю, ѣ и ѣ*, а додаде ова: *ђ, љ, њ, њ, њ, ј*. Од шест додатих писмена пет је узео из старих споменика, и то: *ђ* и *љ* налазе се давно у нашим старим споменицима, само је за оба гласа постојао један знак, писме *ѣ*, а местимце овим писменом бедежио се и глас *у*. Вук је овим гласовима дао само оделите знаке, задржавши стари знак *ѣ* мало улепшан (*ћ*) за глас *ћ*, а за глас *ђ* удеси према овоме нов знак, а тако и за *у*. Тако исто од већ познатих старословенских састојака: *Л* и *Н* удеси нова писмена: *Љ* и *Њ* (додавни горње накнадне знаке с десне стране слову *Л* и *Н*) а *ј* позајми из латинице. Тако је уредно и утврдио српску буквицу на 30 писмена, пошто наш језик има толико простих гласова. Једина и то мала недоследност није се могла избећи, те је Вук од писмена што се не изговарају задржао *ѣ* у писању оних речи у којима *р* стоји уз какав самогласник а и само је *р* самогласник (као: *трѣо, умрѣо, суѣрѣица*).

Удесивши тако подесну буквицу за срп. језик устао је Вук даље против „коренитости“ и удвајања сугласника, што беше у обичају код његових противника, тражећи да се и све гласовне промене по *звучности* и *говорним органима* у језику признају и пишу, као што је чинљено у најстаријим словенским споменицима. „Тим је створио српској књижевности правопис, којим се она према најновијем стању науке о језику може поносити као најнаучнијим, најпростијим и најприроднијим. С друге стране дат је народу у руке начин писања, којим лакше него и један у Европи може присвојити вештину читања и писања, кључ и пут свакој просвети.“

И тако, одговоривши потпуно и на ово питање свога задатка, даде неумрли Вук Караџић српској књижевности са *народним језиком* и *фонетичким правописом* рационалан правац, и тиме положи *тврду темељ*, на коме се до данас подиже монументална зграда: *Наука о Српском Језику*.

Вуком започети посао славно је довршио његов ученик *Ђуро Даничић*, који је своје великом учитељу још за живота му у познијим радовима помагао.

*

Почетак књижевне радње *Ђ. Даничића* пада баш у оно доба, кад је пламтела најжешћа борба између Вука с једне стране и *Милоша Светића*, *д-ра*

Ј. Стејића и др., с друге стране. Сва материјална моћна средства: *богатство, власт* па и *већина образованог света* с почетка беху на страни Вукове опозиције, која не бираше оружја, којим ће се у борбу упустити. Као најглавнији аргументи противу Вукових рефорама истицани су: *да Вук отуђује малену српску књижевност од „славенске“ заједнице* и *да ради да преведе Србе у католичку веру*. Отуда потеклоше многе забране и сметње штампању и растуривању Вукових списа. При свем том Вук не клону духом, већ и даље неуморно рађаше у истом правцу.

До почетка *цетог деценија* овога века скоро се може рећи, да Вук не имађаше правих, одушевљених, следбеника, или, ако их је и било у малом броју, они се не истакоше никаквим важним радом. Заслужује да се спомене књижица *Адама Драгосављевића*, под именом: *„Постанакъ славенски слова или писменостъ каква е и каква треба да е у српскомъ љезику, Београд 1840.“*, која стоји на гледишту Вукових рефорама, понавља Вукове мисли и аргументе и пледира за њих, али језик тога списа није чист од примесе словенске и писан је старим („славенским“) правописом. С тога се, ваљда, овај спис не цени много, па се ретко где и помиње.

У својој књижевној борби, као и у целокупном раду, Караџић се с почетка више ослађаше на своју здраву памет и *практично знање народног језика*, него на граматичку спремност и знање. При свем том он задобиваше у *цетом деценију* овога века све више присталица и следбеника, поглавито у омладини, која, пристајући уз Вуков правац, пошаше на његову страну не само *своје младићско одушевљење*, него у исто доба и *филолошку ученост*.

У колу те омладине беше и наш *Ђуро Даничић*, доцније прослављени научник српски.

Као ученик Вука Ст. Караџића, Даничић с почетка помагаше своје учитељу у његову раду, док не осети у себи доста моћи, знања и воље, да може и сам писати о језику, па одмах у почетку свога књижевног рада стави се на браник Вукових мисли и рефорама у *језику и правопису*.

Књижевна радња Ђ. Даничића врло је плодносна и дубоко научна. Плодови те радње деле се у две главне групе: 1., *лингвистичку* и 2., *филолошку у ширем смислу* (старинарску).

1. У делима *прве групе* Даничић је на Вукову темељу створио величанствену зграду *„Науку о Српском Језику.“*

2. У свези са радовима прве групе он је издао на свет најважније српске књижевне споменике старог доба.

Већ први књижевни рад Даничићев нанесе Вуковим противницима тако силан удар, да их збуни, растроји, па најзад се почеше и повлачити са књижевног бојишта. Битка би решена у корист Вукових рефорама. Тај први спис Даничићев био је: *„Рат за српски језик и правопис, у Будиму 1847.“* То је повећа брошура која је писана као одговор на *„Утукъ ППЕвъжкословный М. Светића Н. Сад 1846.“* Спис овај састоји се из три одељка: *У првом одељку* Даничић дубоким научним разлозима побија Светићева домишљања о развоју употреби и изговору слова: *ѡ, ѡ, ѡг, ѡй, і, ій и ѣ*, која су српском језику непотребна. *У другом одељку* научнички потире Светићево умовање о „коренитости“, по коме Светић изнутрашње претварање сугласника (у корену) допушта, а код спољашњег не допушта. Изневши врло јаке и схватљиве разлоге, Даничић доказује: *да се претварање сугласника по својим законима мора признати и вршити исто тако и на крају, као и у унутрашњости речи*. *У трећем одељку* ове расправе обара Даничић Светићеве заблуде и погрешно схватање о *постану и значењу речи* у српском језику, и брани убедљивим разлозима Вуково мишљење, *да српски књижевни језик треба очистити од туђих речи и израза*, кад означавају појмове, за које и наш језик има и лепих речи и израза.

Научна моћ убеђивања и дубоко филолошко знање Даничићево — одлике ове расправе — прекинули су дуготрајни књижевни рат у корист Вукових погледа на *језик и књижевност*. Резултат борбе тај је, *да је Вукова странка придобила много ученика и присталица*, особито у млађем нараштају, а противничка странка бројем присталица нагло опаде, јер се не могаше више борити својим неоснованим „језикословним ситницама“ и досеткама против дубоке филолошке учености и науке, коју представљаше Ђ. Даничић.

Ну, почетак свога *творбеног рада* учинио је Даничић својом *„Малом Српском Граматиком“*, коју нашампа у Бечу 1850. год. То је први почетак, коме на брзо следоваху много важнији и већи радови, јер и за ову се Даничићеву граматiku може рећи што и за Вукову прву „Писменицу“ од 1814.: да је први покушај. У њој већ провирује историјска основа, које се Даничић држи доцније у свима својим лингвистичким делима.

Право научно обрађивање граматике почиње Даничић год. 1851., када нашампа своје расправе: *„Нешто о српскијем акценцима“* (у Миклошићеву зборнику „Slavische Bibliothek I,“ а продужено у „Гласницима Срп. Уч. Друштва“.) За овим му долазе важне расправе: *„Прилог за историју акценације хрватске или српске“* (латиницом у „Radu

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Jugosl. Akadem.); „Разлике између језика српскога и хрватскога“ (у Гласнику Срп. Уч. Друштва); „Српска деминуција и аугментација“ (у Гласнику) и т. д. У свима овим расправама Даничић је увек кратак и јасан. Он износи пред своје читаоце само чинице и оставља их да саме говоре, да читаоци сами из њих изводе правила и закључке.

Грамматичка обрада српскога језика, која је отпочела са „Малом Срп. Граматиком“ од 1850., настављена је монументалним делом, које истаче Даничића у ред првих научника целог словенскога племена. То је његова „Српска Синтакса“, која угледа свет у Београду 1858. године. Она је штампана старим правописом, правописом против воље самога Даничића а по вољи тадашњих просветних власника, јер друкчије, због своје опширности и трошкова који беху у изгледу око штампања, она се не би могла за врло дуго време ни јавити на свет.

Овим опширним делом Даничић је први у Срба почео обрађивати овај део граматике (синтаксу), немајући пред собом никаквог израђеног материјала ниш претходника. Према томе може се лако закључити колико је труда и времена морао писац уложити у овако тежак посао. У овом делу Даничић је свестрано обрадио употребу *надежа без предлога* и *са предлозима*, чиме се српски језик највише разликује од свију сродних му (словенских) језика. Употреби *надежа* претходи врло важан *приступ*, у коме се говори о реченицама у опште и њиховим саставним деловима, о подели реченица по значењу и њихову склопу, а затим долази *главни део*, у коме је *Употреба надежа* научнички претресена до најмањих ситница са свима значењима у *правом* и *пренесеном* смислу. У томе послу Даничић се служио обилатим изворима из народних умотворина и делима најзнатнијих старијих и новијих српских књижевника (и дубровачких), а гдешто и старословенским текстовима. У потврду изнесенога правила уза сваки чланчић, наведено је мноштво примера, који су бирани са великом тачношћу и опрезношћу.

Појаву ове важне књиге симпатично су поздравили сви највећи европски филолози (Миклошић, Шлајхер и др.), хвалећи ово дело као најбоље што га словенске књижевности имају.

Пошто су Вукови противници изгубили битку на књижевном пољу, у *јавности*, повукли су се са јавнога бојишта; они отпочеше водити противу Вукове странке тајну, закулисну борбу, и заклонише се за *власт*, користећи се нерасположењем владајућих кругова према Вуку и његовој странци. Отуда потекло званичне забране штампања и растурања свију списа, који су штампани Вуковим правописом.

Тако 1832. год. изашла је прва забрана, која је после поопштрована и 1850., 1852. и 1858. Тиме се даје објаснити и то, што је Даничићева „Синтакса“ штампана у *Државној Штампарији* у Београду а при том старим правописом.

„Мала Српска Грамматика“, ма да није служила као уџбеник у нашим школама, инак је релативно брзо распродана и, по речима самога писца, „све се више тражила.“ С тога је 1863. издаде Даничић на ново али сасвим прерађену, као *трећи део* „Српске Грамматике“, а под новим именом „Облици Српскога Језика.“ Прерада је извршена према новом знању и грамматичком искуству нишчеву. У њој се види, како је Даничић за кратко време учинио велики напредак у својој науци. У овој књизи Даничић стаје већ на научно земљиште, на коме га видимо у свима познијим му делима. Тако:

У *приступу* ове књиге дели речи на *променљиве* и *непроменљиве*. Сваку реч разлаже на њене саставне делове: *основу*, *облик* и *наставка*. Прелазећи на поделу *именица* дели их најпре по *родовима*, а затим на оне *без наставка* у првом падежу и на оне *са наставком* у том падежу. *Заменице* дели на *заменице са родом* и *оне без рода*. За *глаголе* узео је *Миклошићеву поделу на 6 врста* према *наставцима*, којима постаје *основа начина неодређенога*. *Врсте глаголске* дели на *разделе* према *основи времена садашњег*. Као што се зна, то је нешто поправљена деоба глагола чешкога филолога *Добровскога*, коју су усвојили сви виђенији грамматичари словенски. У *додатку* ове граматике говори се о *глаголима*, који у *садашњем времену* не примају никаквога *наставка*, а *напоследку* о *сложеним глаголским облицима*.*)

Ова Даничићева граматика примљена је од стране омладине са одушевљењем, ма да су професори, нарочито старији, били противници Вукови и Даничићеви. Она је растурана брзо и до данас је прештампавана *седам пута* и *кирилицом* и *латиницом*, ма да због познатих забрана не би никако одобрена за уџбеник све до године 1874. За све то време као уџбеници служиле су граматике писане по старом начину и правопису без икаквога система, или су професори своја предавања диктовали својим ученицима и предавали по тим рукописима.

Забране и друге за књижевни рад неудесне прилике у Србији принудиле Даничића те 1865. год. пређе у Загреб на позив владике *Штрросмајера*, и тамо продужи свој научни рад, штапајући своје важне расправе у „*Rad-u Jugoslov. Akademije*“, и „*Starinama*.“

*) О овој књизи биће више говора међу уџбеницима за средње школе.

Вративши се из Загреба (1873) Даничић за кратко време обогати нашу књижевност новим научним делима, каквих ретко имају многе старије и богатије књижевности других народа. Тако:

Год. 1874. изађе његово важно дело: „Историја облика српскога или хрватскога језика“, Београд 1874. Ово је дело израђено на строго историјској основи и износи нам живот нашега језика од најстаријих времена, из којих су нам остали писани споменици, па до свршетка XVII века, када је мењање облика у главном било завршено. Ова нам „Историја облика“ јасно показује постајање и варирање облика: *номиналних, прономиналних и сложених*, са једним додатком постајања *заменичких облика без рода и бројних*. Друга половина говори о *образовању свију глаголичких облика* и то: *инфинитива, аориста, императива* и свију *партитива*. Образовање свију облика доводи се још од најстаријег *прајезика*, заједничког свима племенима индоевропскога стабла. Поред свакога облика казује се најпре како је он гласно у најстаријем језику, како у словенском, и којим се путем променио у *облик српскога језика*. Затим прати поступне промене српских облика, од кад се за њих зна по књижевним споменицима па све до краја XVII века, до кога је времена по речима самога писца „у српском и хрватском језику већ било свршено, ако и није свуда преовладало све, чим се садашњи облици његови разликују од старијих.“ При претресању појединих облика писац је водио врло тачан рачун о хронолошком реду, у које се време и у коме споменику или писцу налази овако или онако употребљен који облик. При томе послу је наведено тако много примера за сваки облик из разнога доба, разних писаца и споменика, са таквом пажњом и опрезношћу, да се човек мора дивити оноликој начитаности и истрајности писца овако тешкога и заметнога подuzeћа. Осем у новије време штампаних старих текстова и познатијих рукописа, Даничић је употребио још и велики број ретких старих, далматинских и млетачких штампаних дела и рукописа, тако да се може казати да је у тој књизи уједно скупиљено све најдрагоценије језиковно благо српско свих прошлих векова.

Године 1876. појави се на свет ново, такође врло знатно, дело: „Основе српскога или хрватскога језика“, Београд 1876., у коме делу Даничић научнички претреса постајање *именских основа* српскога језика разним наставцима непосредно од *корена* („примарне основе“), а затим од готових основа („секундарне основе“). При томе своме послу он се није задовољио тим, да за базис свога испитивања узима корене и наставке са *чисто словенскога*

(ужег) земљишта, већ и једно и друго доводи још из заједничког *прајезика индоевропскога стабла*. Стога се многи, нарочито словенски, лингвистичари (Миклошић, Јагић) нису у томе питању слагали, са Даничићем, доказујући да би много корисније било да је се Даничић ограничио само на земљиште словенске заједнице. При овоме послу писац је имао пред очима садашњи *народни говор*, какав се налази у Вукову Речнику. Према томе све језиковно благо српскога народа у томе је делу брижљиво подвргнуто *научној анализи*. Сви су наведени примери поуздани и снабдевени тачним нагласцима, а узета су у претрес и властита имена. Позајмљене речи из туђих језика поређане су засебно испод правога текета. На крају књиге налази се *Регистар* свих корена и свих речи, о којима се говори у тој књизи. При овоме послу Даничић се — као што сам у предговору вели — *послужно* сличним делом немачкога филолога *Августа Фика*¹⁾. Кад се Даничићево дело појави на свет, ласкаво је поздрављено од стране свих најзнатнијих европских научника. В. Јагић овако пише о Даничићевим делима „Историји облика“ и „Основама“: „Знајствено испитивање српскога или хрватскога језика тако је знатно унапређено горе поменутих Даничићевим делима, да у овај мах ниједан словенски језик није у стању показати тако тачна и тако врсна дела о овим деловима граматике.“

(Наставиће се).

ЗНАЧАЈ ОЧИГЛЕДНОСТИ У НАСТАВИ

од
А. Симоновича

У последње доба очигледност у настави добива све већу и већу важност. „Дајте деци очигледне зачетке, живе утиске, а не мртва слова. Школама су потребне збирке, музеји, екскурзије, слике и т. д., а не књиге и само књиге.“ Тако говоре представници појединих провинција. Начело очигледности треба да је у употреби кроз све наставне курсове, почев од најнижег па до највишег школовања. По себи се разуме, да очигледна настава има највећу важност у основној, почетној настави. У основној, елементарној, настави очигледност мора да постави трајан основна којем ће се зидати велико здање апстрактних појмова. Обучавати очигледно значи обучавати саобразно са природом. Обучавати саобразно са захтевима природе значи ићи у настави оним мето-

1) Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen Erster Band. — Dritter Band Göttingen 1874.

дом, помоћу кога ће дете лагано и постепено развијати своју душу. А психолошки је процес дечјег развића ово:

1. Услед дражења чулних живаца развија се у деце чуло тицања, укуса, слуха, вида и мириса. Дете окуша сласт, осећа хладно, види светлост и т. д.; ну, узрок осећаја, тај објекат спољашњег света од кога и потиче надражај, оно не зна. Осећај је дакле најелементарнији, првобитни психички акат.

2. Дете добива *очигледне представе*. Оно сазнаје да осећај сигности стоји у вези са дојкињом, или вештачким хранењем; да осећај светлости зависи од свеће; осећај звука — од материна гласа и т. д. Ово је већ сложенији психички акат, по коме се унутрашње стање преноси у спољашњи свет.

3. Дете добива *представе без присуства објекта*. Оно може себи да представи матер. млеко, цвет, мачку и т. д., не гледајући, у дотичном тренутку те предмете. Из тих свестраних представа о једном предмету образује се *апстрактан појам* о предмету. На пример: да мачка има четири ноге, да је сура, да има округлу главу, зелене очи; да снава, трчи, мауче, гребе и т. д. Из свих тих, дакле, представа образује се појам о мачки, или једна колективна представа о њој. То је најсложенији и најважнији процес за психички живот.

Са нагомлавањем апстрактних представа, у чијој је основи пре тога морао постојати објекат, шири се у деце њихов умни хоризонт, а њихов ум постаје све већма развијен. Јасне и разговетне представе стварају основу, из које ће се јављати јасне мисли и апстрактно мишљење. На психичкој способности представа подиже се темељ целокупној настави и образовању, јер кад не би било оне чудновате способности — репродукције чулних утисака без објекта — не бисмо имали могућности да се ма чему научимо, јер бисмо увек и у свакој прилици морали понова прибегавати чулном — очигледном — посматрању. Настава и јесте ред утисака, које чулни зачетци остављају у души детињој. Кад не би било тих упечатака, не би било, понављамо, ни наставе. Ну, с друге стране је појмљиво да, ако нема чулних зачетака, не може бити ни њихових отисака, не могу постајати представе, појмови — не може бити наставе. Додајмо још ово: што су јачи чулни зачетци, тим је јаснија представа, — и тад се јаче и лакше репродукују. Јасна светлост, живо описивање, необични догађаји производе силне осећаје, који се дубоко у памети задржавају. Даље, што је представа јаснија, тим ју је лакше репродуковати помоћу речи или цртежа.

Ми можемо лако причати само оно, што добро разумемо, т. ј. оно о чем имамо јасан и тачан појам. Ако је довољно проникнути у тесну и нераздвојну свезу, која постоји између представе и појма, онда је истина, да је очигледност у настави неопходно потребна.

Ну, пита се: шта је то очигледност у настави? О томе још и данас постоје у друштву мутни, нејасни, неразумљиви и разноврени појмови; с тога, мислим, неће бити излишно да о томе подробније проговоримо. Једни сматрају очигледну наставу као говорни процес, дебату, дискусију, која је једно време као таква и заиста фигурирала у немачким школама, у оваком реду: сравни ето са столицом, увлаку са плајвазом, креду са мастидом и т. д. Затим почиње подробно разматрање погу, боје тела и употребе тих предмета; учитељ пита, а ђак је дужан да одговара у што потпунијим реченицама. Таквим методом добивало се врло скучено, приметно, некорисно знање, једном речи вербализам (изопачавање, извртање), који је сада већ избачен из западних школа.

Други рачунају да је очигледан метод, ако деца показују масу слика, предмета; ако их воде из вароши у варош и са њима говоре врло много о свему, не узев у обзир ни узраст, ни развитак, ни количину материјала, који се не може сав од једанпут ни да унесе у душу детињу.

Да бисмо могли разумети захтев разумног очигледног метода, који не пада у две крајности: да даје врло мало или напротив врло много упечатака деци, морамо се опет обратити природи. Од самог рођења дете је окружено богатим спољашњим светом, па ипак за то оно пре из њега осећања, представе и појмове веома лагано, споро, па доследно присаједињава непознато — познатому, добивајући сазнање о спољашњем свету концентричним путем, т. ј. враћајући се често једном истом предмету те га сваки пут разгледа и посматра са разних — нових — страна. Па и у нас одраслих животна се искуства састоје такође у томе. Ми посматрамо људе у разним годинама, посматрамо уређења, науку, аутора и т. д. увек са оних страна, које нам раније нису биле довољно познате. Ето, само то треба имати у виду при настави. Не треба дете учити писмености у школи пре него што се у њему развије говор толико, да може разумети учитеља и учитељ њега; не треба га обучавати писмености пре него што стече извесну резерву — количину — јасних представа. Ако дете нема још довољне развијености у говору, ако му је мали круг представа а при том нема могућности да те празнине код

своје куће попуни, онда је школа дужна да то учини пре почетка саме наставе. Ако дете долази у школу са довољно речи и довољном количином представа, онда је школа обавезна да даје нову храну ради уређивања представа нових, потпуних и различитих, а не само гласне представе, т. ј. представе голих речи. Не треба, на пример, читати чланак о магнету, његовим особинама, а да се при том не покаже деци сам магнет и компас; несмислено је читати о свиленој буби, ако дете пре тога није видело ниједне бубе; о листу, плоду, прашницима код цвећа, не показујући деци те делове, а пре свега сам цвет. Сеоском ученику треба показати варош, зборишта, историјске споменике, штампарије и т. д.; а варошком — села, поља, луг, шуму. Све што се види треба ученик заједно са учитељем да посматра, јер на тај начин учитељ допуњује знање поједноцима, које су доступне деци расту, а ученици то исказују усмено или писмено. Таква се настава зове очигледна, жива, која искључно стоји у противности према оној настави, која се даје самом књигом, писмено и голим речима, која утиче на саму памет, немајући никаквог надражаја, никаквог метода, који би припомогао да се упамти и очува оно што се на тај начин стекло. И ако је очигледност врло старо начело, ипак је оно — вечно ново начело. Још у стара времена уношене су и слике у књиге за децу једино у циљу очигледности. Данас, кад су путови саопштавања олакшани и када се лако могу добити разноврсни природни производи, не треба се ограничити на саме слике, већ показивати по могућству увек стварни предмет. У колико слике увеличавају интерес т. ј. пажњу децу према књизи, у толико више истински, стварни предмети увећавају пажњу у настави. Пробудити пак у ученика интерес при настави, значи урадити већи део целокупне обуке.

Очигледној се настави чине овакви приговори: ако се детету сав уџбени материјал показује очигледно, онда се неће навикнути на апстрактно мишљење — постаће реалист на штету идеалног погледа на свет и живот. Ну, ми смо већ раније рекли, да су очигледне представе онај основ на коме се постојано може развијати наука; али, разуме се, да, ако се само ограничимо на основ, а не обратимо пажњу на даљи развитак образовања, онда и поред доброг основа не може бити никакве користи.

На жалост, очигледност још није ушла у крвоних лица, којима је дужност да другога уче, те с тога и књига и мртве речи и даље продужују живот у основној настави, како у школи, тако и у кући. За даровитију децу то нема баш толико судбо-

носнога значаја као за слабију, неразвијенију, која, имајући врло скучену количину (резерву) представа или с тога, што се са њима у првом добу детињства нису у кући довољно занимали, или зато што су на њих пренели ону непријатну за умно развијање болест, која се опажа при заједничкој школској настави, где се не обраћа довољно пажње на индивидуалне особине појединаца — слабо обдарени ученици још првих школских дана почињу изостајати иза својих другова, више обдарених. Неразвијенија деца са великим напрезањем примају гласове и бројеве, облик писмена и цифара. Та почетна наставна средства врло су неподесна за слабо примљиве душе; разлике између појединачних гласова — звукова — и облика писмена — слова — врло су незнатне, а растављање и спајање њихово такође је доступно само добром слуху. Бори се учитељ, бори се и ученик са несрећним гласовима, па ипак, што се данас научи сутра се заборави и, кад други ученици већ и читају — слабо развијени, којих има увек у извесној пропорцији, изоставши иза својих другова губе веру у себи самима, а учитељ, изгубивши наду на успех, у више прилика задржава их у школи, да идуће године, са новим ученицима, опет учи гласове и слова, речи, цифре и бројеве.

Знајућу како многи замашни послови долазе народном учитељу у део и како је народна школа претрпана, ми јој нећемо пребацити што она и на слабо развијеније ученике не обраћа пажњу какву они заслужују. Ми само хоћемо да изнесемо истину, шта по нашем мишљењу треба радити у школи, а како ће се то извршити то ће будућност решити. Игнорисање потребности деце ума у очигледним представама такође се примећује и у најснабденијим школама, нпр. гимназијама, а тако исто и у породици, где ништа не смета да се потребност деце ума призна. Наставни програми првих разреда поражавају сваког својом сухопарношћу и мртвилем; пролази недеља за недељом а деца не износе из школе ниједног живог упечатка; сриска граматика, француске и немачке речи, иду једна за другом, као да је то за децу ум најважније. Слабо обдарена деца савршено вену при таквој настави, као што вене нежна биљка без сунца и ваздуха.

Дошао нам је до руку дневник једне приправнице за учитељицу. У њему смо нашли врло интересне податке, који показују шта је у стању да учини очигледни метод у настави. Нарочито је интересан тај дневник с тога, што његов аутор има управо наиван однос према настави. У овом дневнику нема претходних теорија, већ сами факти и забелешке из живота. То нас побуђује да из њега узмемо

неке одељке, који сачињавају драгоцени педагошки материјал. Све се то дешавало у VIII педагошком разреду једне од петроградских женских гимназија, при којој се налази основна школа као вежбаоница.

Свака приправница добива по једног ученика, који се по некад придружује осталим ученицима ради заједничке, опште, обуке, а каткад забавља само са својом учитељицом. Учителица га упућује, обучава, води дневник и даје његову карактеристику на крају школске године.

1894. године, 3. октобра. Пред нама је велика група деце. Са неким страхом посматрала сам лица наших будућих питомца, и никако се не могах решити кога да узмем. Ну и то се сврши. Сву децу постројише у један ред, а она, окренувши се, гледаху се очи у очи са својим будућим учитељицама. Кад нам доведоше ту децу, моја ученица стаде поред мене. То је повисока, чиста девојчица од својих осам година. Она ме посматраше некако расејано својим великим, блесавим, црним очима, не разумевајући сигурно шта ће то са њом бити. На свако моје питање беше одговор „а!“ или бубне тако што год, што ја не могу да разумем.

Изгледа да је веома глупо девојче, и мислим да нећу моћи ништа са њом учинити. Сви моји наставни планови пронашће!

11. октобра. Причу „Три Медведа“, што јој испричах, разумела је, чему се ја нисам од ње надала. Пробала је да подражава „страшним гласом.“ Слика, коју сам јој уз причу показала, веома јој се допала.

20. октобра. Ја и моја „З“ одигравамо жалосну драму. Растављамо речи на слоге, а слоге на гласове. Прво не иде стога, што она не зна да рачуна, а друго пак веома траљаво; вуче она, вуче реч, и гласно и тихо; вучем и ја њу; вучемо сви заједно, а гласови се не стварају. Никада, чини ми се, нећу заборавити ове злосрећне речи: мак, сок, лак и т. д.

31. октобра. Не зна шта је де мачка, псето; — „пију воду“, вели она. Причајући јој о животињама питам је: која животиња има копите? Она ћути. Имају ли људи копите? „Имају“, одговара она. Уопште има врло мало јасних представа; — врапца замислила са 4 ноге, голуба такође; крава, коњ, псето — иду на две ноге, па чак има животиња и са једном ногом. За саму себе вели да има два носа, две главе, десет руку и т. д.

4. новембра. „З“ је увенула, апатична, па и само понашање јој је чудновато. Неправилно изговарање речи још више јој смета да се са другарицама дружи.

Она говори место:

коса — каса	врана — вана
стакло — стекло	глава — гава и т. д.
овца — оца	

Питах је једанпут, питах је другинут, да се полуди од муке, па ипак не можеш разумети оно што хоће да каже.

6. новембра. Не зна да се варош у којој она живи зове Петроград. Каже да је Петроград мали.

10. новембра. С тешком муком раставља гласове, а још их теже спаја. 50 пута понавља м—а, па опет изађе *иа, та, са* — све друго, само не *ма!*

20. новембра. Наш рад иде у неколико на боље. Научили смо да, ма и погрешно, читамо на слоге најкраће речи. Много нам је помогао Буквар са сликама (код сваке речи је насликан дотични предмет). Кад мојом руком покријем слику, она се мучи да одгурне руку; загледа под њом, гуњфа и најпосле се лађа посла. С муком, но пажљиво, спаја два гласа, трећа отеже и, — о њене радости—кад изађе реч која одговара слици. Ваља ми се подуже задржавати на свакој прочитаној речи.

21. новембра. Добро је запамтила знак „+“ и „=.“ Оно, што нас две пређемо, иде боље од онога, што се пређе у разреду. Радо црта. Са задовољством вуче по квадратима: линије, котурове и разне фигуре; броји квадрате, те се на тај начин вежба рачуну, који, као засебан предмет, не воли.

22. новембра. Рачун јој постаје све очигледнији. Рачунамо на прстима, коцкама, на рачунаљци, дугмадима и т. д. До сад је научила да пребројава прсте на руци, и на тај начин зна, колико има прстију на рукама.

3. децембра. Сабира и одузима усмено до десет, додајући и одузимајући све по јединицу. Радња рачунска ограничена је и жалосна; за време рачунања она се спрема да иде кући; или вели: хоћу да „читам“, или хоћу да „пишем“, па одмах узима књигу или пропис. Воли сама да смишља, рачуна, по фантазија јој је сувише бедна.

8. децембра. Воли певање и врло брзо схвата смисао, али, при свем том, речи изговара на свој начин. Н.пр. Оче наш, *иже си и бси, да сјатоја имја тоје, да пидет цастигје тоје, да бует воја тоја* и т. д., и т. д.

Приче новозаветне разуме, ну причати их може само помоћу питања и помоћу слика. Религиозна су јој убеђења веома ограничена. Бога треба волети. Он, Исус Христос, Божја мати и ангели живе на небу. То је све што зна — више ништа.

9. децембра. „З“ је марљива и трудољубива девојчица. Послове домаће врши савесно. Речи лак-

ше пише сама; написане речи изговара сама полако на слоге.

12. децембра. *Орси* нема појма. Јасних и одређених представа има само о ономе, што ју је у детињству окружавало. Речи: кушум, оружје, пушка, увек је развеселе (кћи је војничка). Труди се да нађе речи, којима ће те ствари описати; маше рукама да би показала величину тих предмета, као и шта се са њима ради.

22. јануара. Читање и писање иде добро; рачун још са десетицом на претима, рачунаљци, коцкама и т. д. Доста добро прича мање приче из Толстојеве буквице, које јој ја сама прочитавам ради вежбања у говору.

1. фебруара. Због читања и писања дођосмо у разред. Ну, ако је дуже оставим међу остале ученице, нађе у сѣту, тугу; вероватно, да је за њу убитачно дуго напрезање пажње.

3. марта. За време одмора „З“ се весело игра, смеје и трчи са децом. Непрестано се наслања на ме и обавија својим ручицама. Свакога јутра долази право к мени, здрави се и прича шта је радила код куће.

4. марта. „З“ ме доиста обрадова. Дошав к мени зашта ме: „А где је мој задатак?“ Разуме се, да у томе нема ничег чудноватог, ну, ипак, за мене је то питање некако чудновато звонило.

Са овим ћемо да прекратимо изводе из дневника. Девојчица чита, нише, рачуна, прича, пева, црта; игра се са децом; љубазна је, учтива и уљудна у опхођењу са васпитачицом. Њена се душа преобразила; изашла је из таме у светлост; из хаоса мутних и нејасних представа постале су јасније и прецизније, — настаје нов, срећан живот. Из дневника смо видели, да су у почетку предавања: о гласу, слову, речи и броју ишла тешко, споро и несносно; школско занимање побуђавало тугу и бригу; цртање, певање, разгледање слика, приче и беседе крче себи пута у слабу душу детињу. Сад је девојчица свршила основну школу и отишла код кројачице. Допишује се са својом бившом учитељицом, према којој је сачувала дирљиву обвезаност као према лицу, које јој је помогло да изађе из стања умнога слепа. Да бисмо допунили карактеристику те девојчице, која је тако слабо обдарена природом, изложимо овде једно њено писмо и честитку о новој години, што је писала својој учитељици.

„Многоуважена моја учитељице А. Ј.

Мило ми је што сте се опоравили, и ја ћу се увек молити Богу за Вас. Ја учим рад код Барјакинске, у Сергијевској улици. Уче нас да пијемо

бело рубље и да веземо по цртежу. Многоуважена А. Ј., Ви ме писмом питате, да Вам јавим, колико година имам да учим. Сад ми је дванаест година, а треба да учим до седамнаесте године. Многоуважена А. Ј., веома ми је жао што сте далеко од мене, те ми је немогућно да се чешће виђамо. Веома ми је жао што не знам кад ћете доћи у Петроград и да ли ћу Вас ускоро видети. Кад бисте живели где год близу мене, ја бих чешће к Вама долазила, а сада гледам само у Вашу слику. Многоуважена А. Ј., ја Вас много, врло много волим. Ја непрестано очекујем Ваш долазак у Петроград. Многоуважена А. Ј., поздрављају Вас мој отац, мати и сестра. Оппростите моја драга учитељице, ја Вас јако волим.

Остајем јако љубећи Вас — Ваша ученица З. П.“

Уз ово писмо шаље јој и честитку о новој години, написану у стиховима.

И тако, начело очигледности веома је важно у настави, а за умно слабу децу оно се управо може сматрати као лек, и према томе не треба га забатаљивати.

Превео с руског
М. М. Ковачевић.

ПИСМЕНА И ЖИВЦИ

— Хигијенска скица —

Напредовањем народног образовања постало је читање и писање неизбежна потреба, постало је вештина, која се код културног човека већ по себи разуме. Број „аналфабета“, т. ј. оних, који читању и писању нису вични, опада из године у годину, јер сада свако дете **мора да учи читати и писати**. То је знатан културни напредак, који хиљаде усређава, али који, *као и све остало на свету, има и своје наликје*.

Ма колико да се по већ изученом читању и писању, чини да је то лако, *опет је посао, који и око и мозак, па и свега човека јако напреже*.

Чак и штете од читања и писања не да су се човека само дотакле, већ су и видљива трага оставиле; јер се само тој културној радњи и има на првом месту да припише, *што све више отима маха кратковидост, извитоперавање кичменице, као и многе и појачање разних нервозних бољака*.

С тога је и Хигијена још изодавна обратила сву своју пажњу овој тако важној делатности данашњег човека, тежећи да *заснује физиологију читања и писања*. Давањем добрих савета, она се ревностно труди, нарочито у школи, да заведе паметан и згодан метод писања и читања, те тако да смањи и штетне последице од њих. — У колико се ште-

Њења очију и кичме тиче, прилично је у томе правцу урађено. Али не треба ни помислити да је већ и све учињено. Мишљења ни у томе, као ни у многоме другом чем из исте области, нису још пречишћена. За доказ ено нам препирке, која се води око преимућства *усправнога писања* над већ опште усвојеним косим — или положеним — писањем.

Понајмање су пак до данас испитани утицаји читања и писања на нервни систем, и ако је веома потребно чувати не само око, кичму и руку, већ и мозак од сувниног напрезања, а нарочито у добу, кад се већ и онако чују толика јадиковања и диже толика повика на непрестано и брзо ширење нервних бољетица — што је одиста факат, о којем се мора водити рачуна.

Људи, који само из задовољства и ради забаве читају, можда ће се и насмејати кад чују, како се говори о „*тешком послу*“ читања; али напротив људи, који *по занату читају и читати морају*, знају из искуства, да се *читањем не само око, већ и дух умара*, и то још у већој мери но и писањем. Па није ни чудо! За неколико минута само прелетимо очима стубац каквих новина, па нека би му садржина била веома оскудна и мршава, опет, крај свега тога, и за тих само неколико тренутака, *обавили смо посао*, коме се, кад га изближе посматримо, *морамо одиста и сами дивити!*

У томе ступцу поређано је хиљадама слова, која груписана образују речи, а ове опет састављају реченице. Ми смо сва та писмена морали *видети, и, што је главно, и разликовати их*, пре но што смо им и смисао могли схватити. Хиљадама унечатака пројурило је кроз наше очи у мозак, а све за тако кратко време, и ови „*надражаји читања*“ изазвали су тамо хиљаде представа, које смо ми у реченице — у мисли средили.

Често је покушавано да се једном утврди највећа брзина, којом се може читати. Чувени физиолог *Прајер* нашао је, да је у стању из књиге, на његовом матерњем језику, дакле немачком, штампане, кад најбрже чита, да за један секунад појми свега 30—31 писме. Али ова брзина важи једино за читање на матерњем језику; јер, кад је *Прајер* енглески читао, прелазно је за секунад само 28 писмена, дакле за 3 мање. У француском опет спао је у броју на 22, а у старо-грчком, најзад, једва је и 15 писмена савлађивао за 1 секунад.

Лакоћа читања зависи врло много и од сполашњега облика писмена, јер је лакоћа схватања при читању појединих писмена веома различита.

Американцу *Деме Мак Кен-Кател*-у припада заслуга, што је ово тако важно питање веома поучно осветлио својим многобројним, али мучним, поје-

диним огледима, које је чинио у лабораторији славнога професора *Вунт*-а у Лајпцигу.

Помоћу оштроумно удешених справа, свако поједино писме видно је читаоцу по $\frac{1}{100}$ секунда — и то, разуме се, тако да овај не зна, какво ће му се писме истаћи. Посматралац је гледао и констатовао, што би видео и познао. Његови погодци и грешке бележене су, и тако постале листе о читкости писмена *различитих азбука*.

Понајподробније су испитивана велика латинска писмена, и нашло се, да је од 270 огледа **W** 241 пут, а **E** напротив само 63 пута тачно упознато.

W, Z, M, D. најчиткија су писмена, а **F, U, J, E** понајмање и тешко читка.

Сличне резултате дали су и покушаји са малим писменима. — Од 100 огледа **d** је 87 пута, **k** 84, **m** 79 пута тачно прочитано, док је **c** само 31 пута, а **s** онет само 28 пута погођено како ваља.

Немачка готска слова показала су се као веома нечитка*). — Од малих писмена **w** је имало највише погодака, јер је од 100—42 пута тачно прочитано било. Код **f** је то само 10 пута био случај, а код **u** чак само 6 пута!

Читкост појединих писмена зависи не само од њихова облика, већ и од сличности њихове са осталим писменима.

Тако су латинска слова **O, G, Q** и **C** врло често бркана, што је због њихове сличности и лако појмљиво.

Даље, **i** је 11 пута као **l** (д) прочитано, 10 пута као **t** (т), 5 пута као **k**, и по три пута као **g**.

Исте такве забуне било је и код ових писмена: **i, j, e, f** и **t**.

Те и такве грешке, чине се сваки час при читању, само што их ми *одмах* и исправљамо, чим приметимо да произнесене речи немају никаква смисла. Ове се исправке, истина, чине са тако муњевитом брзином, да смо једва и сами свесни о њима, али се тиме ипак и само читање јако отежава.

Те исправке одузимају нам, истина, неприметно мало времена; али кад бисмо све те хиљадите и стотините делове скупа срачунали, дивили бисмо се и сами количини времена, колико сваког дана утрошимо само на исправке наше неусавршене азбуке.

Ну не иде ту само време у штету — *ми губимо и грдну количину умне снаге, напрежући мозак, да се провучемо кроз замке, које нам та тако-слична писмена подмекну.*

Ове су замке још у толико теже и досадније, што ми *обично не читамо сринући, већ више нагађајући*. Кад слени читају на опипљивим писменима, они онда обично кажипретом и средњим претом десне

*) Са нашом ћирилицом ваљало би да наши физиолози нарочите огледе чине; јер из горњих навода могу се само онде, где су нам слова са латинским истоветна или слична, ови закључци уважити.

руке иду напред, да само што пре целе речи одвоје, док одговарајућим претима леве руке дотичу поједина писмена и тако сричу; али, и при томе они само један део од свих писмена додирују, а остатак опет више нагађају.

Исто тако и читаочево око клизи преко свих писмена, али оно застаје и, тако рећи, нишчунава понајпре она писмена, која му највише у очи падају и сад је циљ да се из свих тих утисака слије једна цела реч. — Што је више сличних писмена у неком спису, у толико смо више изложени грешкама, и у толико више и јачега рада имаће наш мозак да савлада — а све то укупно троши нервне снаге више по што треба, и то у времену кад првона система има баш највише да ради.

Било би заиста од непорачуљиве користи, кад би се читање упростило и узроци грешака умањили и отклонили.

С правом се тражи сад, да сва слова имају једну одређену, повољну величину, да им је отисак на хартији јасан и довољно подвојен.

У Немачкој већ траже на томе основу и преображај садашње азбуке, а све на олакшицу и онако преоптерећенога мозга. Али је тај посао и веома тежак и замашан, те се не да и не може за годину, а једва и за деценију, савладати.

Знаци за гласове, које људи као писмена обележавају и употребљавају, непотпуна су. Али то нека нас ни мало не чуди, јер се већином још и сада служимо прастарим писменима.

Изналазачи старих азбука савладали су прву тешкоћу изнашав уопште обележја за гласове. И, у почетку, то је и била духовна својина само једнога одабранога круга, јер читање и писање није тада било тако обична ствар. Сад се то изменило, па пошто је у току времена читање постало дневна потреба, сасвим је природно, што се сад јавља и жеља, да се оно и лакше и простије удеси.

Старим азбукама недостаје општи руководни ослонац; оне су чисто дело случаја. Будућа обележја за гласове мораће се прилагодити законима, по којима ћемо уопште те знаке моћи оком разазнати и схватити. Посмотримо ли те законе изближе, они сами већ нам опртавају основне линије *азбуке будућности*.

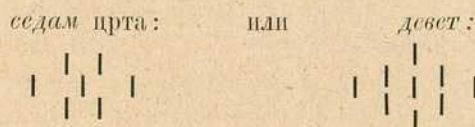
Пре краткога времена *Голдшайдер* и *Милер*, у Берлину, објавили су врло поучне приносе ка „физиологији читања“. — И они су чинили огледе, изстављајући погледу читача за $\frac{1}{100}$ секунда разне знаке и писмена.

Пре свега обратили су пажњу на распознавање првих црта. Тада се показало, да се четири црте — које су разне једна према другој биле положене —

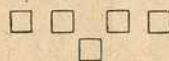
при само једном осматрању, а за време од $\frac{1}{100}$ секунда — могу тачно да распознају. *А кад се црта црта изставе, већ их читач не може у мах да разазна.*

По казивању онога шта је видео, грешно је он у првима, па се тек доцније поправио.

Непоузданост распознавања расла је са повећаним бројем црта; али се овде мора напоменути још и то, да се и више од 4 црте већ на први поглед, а за време од $\frac{1}{100}$ секунда, могу тачно и лако да распознају, ако су *само симетријски поређане*, као на пр. ових овде

Квадрати једнаке величине теже се разликују од црта, јер се при једном осматрању могло само 2—3 квадрата одмах да разликују тачно и по броју и по међусобном односу. А више квадрата могло се тачно разликовати тек по поновљеном осматрању, док су међутим, одмах и на први поглед, тачно упознати ти исти квадрати, чим су их у симетријски ред поставили, као на пр. ових 5 квадрата:

Из овога сазнајемо, да и вид реагира на утиске исто као и слух; више од 4—5 звучних утисака не могу се јасно разликовати, кад у врло малим равномерним размацама један за другим следеју; а у стању смо да их разликујемо, ма то било и 40 удара о звоно, и ма и све једно за другим — *ако су само симетријски поређани, или када чине ритмичке групе*. — Ово је последње *Вунт* неоспорно доказао.

Ти факти вредни су пажње. Ми се данас служимо ритмом само у вештини и у поезији — у обичном, свакодневном животу нема он никаква практична значаја. Па ипак, ритам га је имао у старо доба, када писме још није пронађено, или бар још није било постало опште. До изналазка писма много се више крзало памћење; јер што ми данас у књигама и списима потомству остављамо, морало се пређе само памћењем одржавати, и с колена на колена преносити. Тада се ритмички везан говор показао као јако и моћно средство. У ритмичким напевима преносиле су се народне бајке и јуначка дела кроз читаве векове, све докле их нису на хартију ставили — написали, па најзад и оштампали. Данас капетан ма које лађе има списак робе, коју бродом носи; а најстарији трговци по Средоземном Мору носили су тај списак у глави — они су тај списак

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

робе сложили у — за њих најподеснији — ритмички облик. Ова помоћна средства постала су сасвим излишна, од када се људи могу ослонити на своје књиге и забелешке, које чувају или по јаким, па чак и од ватре сигурним, касама и долапима, или их и штампају, те тако и умножавају.

Али читалачко човештво тежи ка све вишем ступњу културе, те све већи и већи бива хоризонт, што им се духу отвара, па све веће отуд и тегобе настају како за мозак посебнице, тако и за целу умну радњу у опште. Упоредо са овим ниче и жеља, да се што више упросто и олакшају умни напори, бар они, који су и најчешћи.

Погледајмо сада са те тачке гледишта на писмена, па знаке за гласове. Како већ рекосмо, латиница није никаквим законом уређена, него је, шта више, чист продукат воље. Посмотримо само латинско писме. Како научни огледи уче, ми писмена распознајемо поглавито по дебљим потезима (линијама). Стара је римска азбука и имала саме пуне потезе, а ова садашња писмена доста су улепшана спојним и дебљим и тањим цртама; али је тиме баш оку и отежано распознавање писмена, а тиме, разуме се, и само читање успорено. Азбука треба да је подесна, а не толико лепа. То правило, које је данас постало опште, важи и овде. У средњем веку хтели су да латинско писме улепшају, те створише немачко **Франкфуртско** писме, које представља само назадак, и то како у хигијенском, тако и у самоме практичном односу. А како се сада више чита него пређе, то се и хоће — јер се ево већ и ократковидело и нервозним постало — да и оку и мозгу баш сваки сувишан и теретан посао уштеди.

Почело се било тиме, да се тешко читка и лако променљива писмена замене другима, јаснијима. Ну на који начин треба то да буде? Произвољним изменама тешко ће се што постићи. Као што су и прастари народи знали, да говор свој у ритмичке облике повежу, исто тако мораћемо и ми у бесправилна слова унети симетрију; јер су новија испитивања, како већ једном и поменуемо, пронашла закон, по коме се симетријом олакшава уочавање многих и замршених облика. Па и продужавање писмена, над и под средњу главну црту не би у поправљеној азбуци смело бити тако неправилно и произвољно, као што је бивало случајева. Али, пре но што се измене учине, потребно је — ако се т. ј. хоће с њима и успеха да има — да се још веома тамна наука о суштини природе читања јаче разради, па ће онда она, без сумње, временом и то питање моћи повољно решити. Ми не верујемо да ће савременици наши пољети све плодове тога рада, јер већина данашњих азбука преживеће и нас и децу нашу; али, да пи-

просветни гласник 1896. г.

смена, која данас владају, нису бесмртна, то је извесно, исто као што су и она имала претке, те ће по свој прилици једном морати устукнути испред савременије и практичније симетријске азбуке будућности.

Не треба пак заборавити, да се и у оквиру данашњих азбука могу ласно вршити многе поправке, од којих ће при читању бити знатне уштеде у замору живаца и мозга.

Пре свега, *већ сама употреба двојакних писмена, великих и малих, заморна је и за око и за мозак; јер не треба заборавити, да све улепшавање, а отуд и много савијање и заковрчавање писменâ, јако смета правилноме распознавању, исто као што и сувише танке црте такође отежавају читкост слова. Ово је нарочито важно; с тога би требало да је слог увек дебљим писменима оштампац, нарочито у лектури за децу. Али, не стоји све само до облика писмена, већ и до њихова груписања у речи.*

Голдшвајдер и Милер доказали су, да се *четири слова, кад се од једном осмотре, и за 1/100 секунда могу тачно да распознају; па и онда чак, када никаква смисла немају, као н. пр. у: мрин.*

А ако се, за исто време, *пет* писмена посматрају, већ се *грешки*, па све да тих пет писмена сада имају какав значај.

Што је реч дужа, све су веће и тешкоће у распознавању. При читању група речи или реченица време опажања продужи се на $\frac{3}{100}$ секунде.

„Улазак строго забрањен“, (6 + 6 + 8 писмена = 20 писмена) — ову реченицу сваки је тачно одмах у први мах прочитао, дакле 20 писмена распознао је за $\frac{3}{100}$ секунда. У ствари пак ову је реченицу сваки у *целини већ у напред погодио*, јер многи читач запазио је добро само оно: „*строго*“, а реч „*забрањен*“ допунио је *одмах* и сам, погађајући већ у напред цео смисао те — и иначе већ добро познате му — реченице.

Опште је познато, како се веома лако преврћају штампарске грешке, нарочито, кад се синс по смислу чита. Н. пр.:

„*Овде се мене добити*“.

Ова реченица, овако са једном погрешком (*и место же*), била је изложена читању за $\frac{3}{100}$ секунда. Сви су прочитали како би требало да је, а ниједан онако, како је одиста написано, и тек при осмом читању, и кад је читачима нарочито наглашено да су погрешно прочитали — тада тек прочиташе како треба и нашоше грешку!

Ево још једнога сличног примера:

Предговор ка четвртог издѣњу. —

Сваки је одмах на први поглед читао тачно овако: „Предговор ка четвртом издању.“ Упитани шта су видели, доказивао је један од њих, да је сасвим тачно видео речи: „предговор“ и: „четвртом“, — а од последње речи да је видео само слова: и и њ, и, према томе већ, нагађао је и целу реч, узев при томе нарочито још у помоћ и смисао претходних двеју речи.

Из овога се већ види, да при читању наш мо-зак и сам има творачку моћ, јер већ под првим утисцима читања он чак у напред — тако рећи — извлачи сећајне слике речи, па и читавих реченица, и мисли да им је већ и сав смисао схватио, чим се само важније тачке утисака или надражаја читања поклапају или слажу са сећајним сликама.

Ови огледи ето сведоче, од каквог је значаја читкост појединих писмена за рад мозга; али нас они даље уче још и то: да се све речи лакше схватају, што су краће. А то опет иде у прилог што простијем усправном писању, као и раздвајању сло-жених речи цртама.

Ово су више само напомене са примерима, како би се и без дубљих измена писање могло поправити и прилагодити законима распознавања и схватања помоћу чула вида. *Замашност једне такве подесне реформе очита је, јер она у исто време значи уштеду у времену и олакшицу и онако преоштерећеном мозгу читалачкога, уморног, па већ и нервознога, света!*

По немачком
Нав. В. Вујпн.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

О ПУТОПИСИМА ЉУБОМИРА П. НЕНАДОВИЋА

Белешке
Милоша Н. Пејиновића

„Отворимо књигу свију књига! Живимо и путујмо! Свет није ништа друго него једна велика књига, од које са сваком кораком преврнемо по један лист. Шта зна онај који је прочитао само један лист?! — Циљ сваког путовања треба да је наука и искусство.“ (Љубомир П. Ненадовић: Писма из Грајфсвалда, стр. 56. Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. — Свеска девета. — Друго поправљено и умножено издање. — Накладом књижаре Љ. Јоксимовића у Београду. — Београд, парна радикална штамарија, 1894.)

У својем саставу: **О чем је певао Љубомир П. Ненадовић**, огледао сам изнети анализу песама овога многозаслужнога нашега песника, не упуштајући се у оцену његове поезије, коју зар није ни могућно како ваља оценити све док се не види, е да ли је, колико и каквих песама или др. уметничких, песничких састава заостало по смрти његовој.

С тога, сада, рећи ћу о његовој поезији само толико: да је по духу сувремена, да је махом је-дрином својих идеја и силином песничка израза њихова од моћна и благодетва утицаја, да је обу-хватила васколико друштво људско, интересујући се нарочито за Словенство и специјално за Српство. У тој као у неком огледалу видимо како се при-рода и људи лепо и истинито огледају у души овога песника, који их слободоумно, философски посматра.

Али, ни у најлепшим његовим песамама, као што су: *Снага народа* и *Кузман*, нема онако оштро-умних и китњастих мисли, у лепу песничку руху, нити онаквих слика, насликаних у радњи и опису, каквих је у његовим *путописима*, који сви имају облик путничких писама. Нама се чини да се не-ћемо огрешити ако речемо, да је овај песник у сво-јим путописима више уметник по философ, да му је главна моћ, највећи значај, у његовим путописима, и да се путописи његови и песме његове тако рећи допуњују, т. ј. кад се обоје то проучи, онда се тек може имати потпуна, права слика, са свима својим појединостима о њему као песнику.

Предузимајући разматрање ових путничких пи-сама, далеко сам од помисли да ћу их моћи достојно оценити, јер би за такав посао свакоме требало имати при руци много којекаквих средстава. За ме ће бити доста, ако само иоле добро обновим помен великих заслуга овога писца нашег; рад сам указати ширему кругу читалачкога света на књи-жевничку величину једнога Србина, и најзад, усу-ђујем се да и сам од своје стране, ако ми буде могућно, уплетем ма и најмањи стручак у његов песнички, слављенички венац, те да се и на тај начин, колико толико, одужим сени његовој за ми-лоште, којима ме је у детињству моме обасипао и за пријатељство, које ми је касније у разним зго-дама указивао.

Науман сам прво прегледати понаособ сваки од његових путописних састава, потом поредити их међусобно и све скупа размотрити.* —

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Први од састава ове врсте су: **Писма из Грајфсвалда** (свеска девета, стр. 5—94). Она су од године 1846. Свега их је два.

У првоме, писаном 8. августа, писац казује: како је за време ђачкога одмора, као слушалац на берлинском универзитету, жељан да пропутује неке немачке крајеве, с једним својим другом, честитим младићем, богословом Словаком (називан Шламом), кренуо из Берлина у Штетин железницом.

О томе се путу ништа не говори, већ о ономе од Штетина до града („вароши“) Грајфсвалда. У опису тога дела путовања казује писац, како је, пошавши са оним својим другом из Штетина, зашао с правога пута, те отишао у село Најкирхен, камо је морао заноћити у једној механици, у којој се јако злоупатио. Изглед те механе и механџинице, нечистоћа, сиротиња и јад у свачем, повећа је слика у опису. Описивање се развија постепено, лагано, обично, местимице прожето пријатном шалом. Много је мања слика: како су, мало касније, он и друг му, јели у туђој градини јабуке, те их морали платити. Што се занимљивости тиче, о њој се може рећи оно исто, што и о првој. Ну, сем њих, никаквих других нема, које би писац држао за достојне да се на њима задржи. Слика природе, предела и живља у крајевима, кроз које писац пролази, у неколико је разбацаних, обичних речи. Што овај део нарочито краси, то су разноврсне пишчеве рефлексије, разумљиво и у опште у доста леком руху изнесене (о здравом разуму човечјем и природи у опште, о философији и теологији, о људској срећи, о грађанима и сељанима у опште, о владоцима у опште, о новцу и трбуху, о животу људском, о поезији). Мисли ове, готово све, тичу се људскога друштва у опште, неколиких главнијих питања, што могу занимати већи број читалаца.

У другоме писму, писаноме 4. септембра, описује се пут из Грајфсвалда на острво Риген (Рујан). Истина, има кратких, обичних слика предела и живља на путу до Ригена, али је главна пажња поклоњена опису самога острва, појединих му предела, његове природе, знаменитости и живља. Од ових слика, које местимице имају живљих, општијих боја од оних горе поменутих, нарочито упадају у очи слике: Хертиног (богиње лова) језера, посматрања сунчева рађања на брегу Стубенкамеру и ноћне буре на мору (у путу за Риген), која је највећа и доста занимљива, због својих страшних а и веселих утисака на читаоца.

И овај део путописа има рефлексија овакве исте вредности, као што су и оне прве, као: о корисности путовања и о беди народа у Ирекој, али их је мање по у ономе првоме. С тога би се могло

рећи, да овде више осећамо, а тамо више размишљамо. Овај је други део уметничкије изведен од првога.

На овоме путу, поред помена неколиких немачких села и градова („варошица“ и „вароши“, као што су: Бизмарк, Пасевалд, Фердинандсхоф, Меково, Анклам, Заград, Штралзунд) мало је више говора о малим градовима: Путбусу и Бергену (на острву Ригену). Према натпису овога путописа помислило би се да је у њему највише говора о „вароши“ Грајфсвалду, „где су студенти први грађани“, али није тако. Ма да се ту писац најдуже бавио, само је о томе граду неколико речи проговорио (највише о његову универзитету), јер, вели: „радо“ пише „само о путовању“ (стр. 54.). —

У путопису: **Писма из Швајцарске** (свеска девета, стр. 5.—128.), свега је 9 писама, од године 1847. (од августа и септембра).

Писац и још једно дваестина другога му, универзитетских слушалаца, беху се договорили да заједнички пешице пропутују „кроз читаву Швајцарску.“

Како се пошло из Хајделберга, није се одмах стигло у Швајцарску, већ се прошло кроз доста предела и градова, немачких и француских, што су писца занимали, ма по чем, те се на њихову опису задржао, дуже или краће време. Према томе, један део путописа тиче се, дакле, сем изгледа разних предела и др. значајних појава, као што су н. пр. извор Дунава, околина градића Еберштајна, водопад Најхаузен, и градова: Бадена, у којем писца особито занима игра на новце, и Штразбурга, у опису којег је говора о француској сувременој војсци, о изгледу тога града, а нарочито штразбуршке цркве и њезина звоника. Опис овога последњег и опис извора Дунава, најзанимљивији су.

После овога има кратких помена о местима: Констанцу, Хаузену, Луцерну, Мајрингену, Веверу, Генфу (Женеви), Интерлакену, Туну, Цугу, мало више о Цириху, посматраноме с просветнога гледишта. О сваком од тих градова износи се по која карактерна црта, било из садашњости било из прошлости. Затим су лепши, краћи описи језера: цириншког, баденског, Тирлера, мртвог, женевог; брегова: Риги, Фурке, Гримзела. Сразмерно према слицима живља у овим крајевима, писац је поклонио највише пажње опису саме природе, т. ј. швајцарских предела. То су најлепше путописне слике: оно његово пењање с друштвом на брег Риги, посматрање (одатле) изласка сунчева и др. природних лепота, путовање готхардским путем на брегове: Фурку и Гримзел. Поред описа природе, овде има живе радње, која им придаје већег уреса. Ти описи заједно са живом радњом чине, те има већих, зани-

мљивих слика, у којима је где-где утисака страха и веселости. Од свих слика онај лепша ће бити пењање на брег Фурку. Ове слике реси местимце и кратка повесница појединих места, поред којих се или кроз која се пролази.

Одлика је овога путописа и то: што је један његов одељак посвећен повесници Швајцарске, у којем нарочито пада у очи лепо казивање о Вилхелму Телу и борби за ослобођење Швајцарске од Аустрије, па о Цвинглију, Калвину, верским раздорима и о штетном утицају Језуита. Кад придодемо још и то: да је овде и кратак говор о сувременом стању Швајцарске: о деоби на кантоне, о језику, народности, универзитетима, војсци, штампи, о слободи у Швајцарској, онда је очигледно да је писац и најнепримљивим читаоцима својим дао довољно појма о тој лепој држави европској.

Ова су путничка писма претежнија од оних првих тиме, што у њима има лепше израђених слика градова, особито предела; те су слике одабранце, у њима је доста живе радње, а биће и више поуке. Сем тога је и таквих повесничких црта, каквих нема у првима. Али, у овима опет нема онога, што даје једрине оним првим писмима, а то је разноврсних пишчевих рефлексија.

Уопште узевши, ова су писма боље, уметнички обрађена од првих. По величини пак, путопис је мало већи од онога првога. —

Писма из Италије (св. једанаеста, стр. 5.—96. и св. дванаеста, стр. 5.—96.), садрже свега 18 путничких писама, писаних у времену од марта до маја 1851. године.

Оне две претходне пишчеве књиге баве се казивањем о земљама, које могу привући на се пажњу, али које су по својој повесничкој вредности по цело човештво далеко заостале иза Италије, која је, у неколико, још и данас жива повесница старинске (римске) цивилизације; јер: „*Видети Италију, то је видети окамењену прошлост људскога рода*“ (св. 12., стр. 95.). Лепо писац вели: — „*Проћи кроз Италију то је толико колико проћи кроз двадесет векова. Сваки век оставио је спомен свога живота. Ко види и проучи ове знамените остатке, чини му се да је живео две хиљаде година*“ (св. 12., стр. 94.). О многом којечем важнијем, нарочито из прошлих векова, на шта писац у својем путу наилази, говори он у кратко, јер га се прошлост јако тиче.

Али, има нешто што га још већма занима.

Знаменитости у Риму и пре њега су толики писци описивали, а и после њега ће то многи чинити. Ну једно неће бити у стању учинити што и он: неће моћи верно описати бављење у Италији прославље-

нога песника *Горскога Вијенца*, неће моћи као очевидци изнети верну слику његову, док беше у Италији. С тога наш писац изоставља говор о многом којечем: „*што заслужује да путник у својим кратким белешкама спомене*“, те вели: — „*Ја ћу само о владици да пишем. О његовом путовању по Италији нико други неће писати. Његово трајање на земљи кратко је*“ (св. 12., стр. 41.).

Дошавши у Неапољ, писац је случајно наишао на Владичина перјаника, Вукала, који га одмах одведе своме Господару, с којим се писац упозна. Отуда је скоро сваког дана Владици одлазио, а и често с њиме које куда ходио, докле се год бављаше у Неапољу; а када одатле отиде, и он пође с њима до Флоренције, и тек се ту расташе. Владика отпутова преко Ђенове и Турина у Венецију, а писац у Болоњу, Ферару, Падову и Верону.

Владика се бављаше у Италији ради лечења, јер је патио од сухе болести, а писац беше ту дошао једино из жеље да види Италију.

Ова пишчева писма су из Неапоља, Рима, Ливорна и Флоренције („*Флоренца*“).

У првима, поред краткога, занимљива говора о разноврсним путницима, шеталишту Кјају и чичеронима (путевођима); поред песничкога описа неапољске зоре, упоређене са зором алипјском и лепота неапољскога затона („*залива*“); поред описа Бурбонскога музеја, помена: о музици, мушком и женском живљу у опште, о свештенству, неписмености, цензури, трговичи и др., — има и повећих, уметнички изведених слика, као што је н.пр.: пишчево пењање на Везув с неким путницима, а нарочито разматрање његово с Владиком старога римскога града Помпеје. Овај је опис занимљив због ретких старина, на којима се писац зауставља и његових разноврсних размисљања о прошлости и садашњости. Сем говора о околини Помпеје, о њеном негдашњем живљу, о храмовима, амфитеатру, Гроти ди Кани, Нероновим бањама, гробу Виргилијеву, замишљању последњега дана када ће везувска лава Помпеју засути; сем описа њезиних улица, соба по кућама, форума, јавних „*куиатила*“, дућана, собе, која је тада откопана у част Владичину, — највише је (од појединости) казивања о Гроти Сибиле и уласку пишчеву с Владиком у њу, а згодно је уметнуто и занимљиво писмо (у преводу) Плинија Млађег повесничару Тациту, у којем му описа смрт својега ујака, оца Природних Наука, Плинија Старијег.

У тим већим и мањим сликама нема ничега одвећ детајнога, предмети су одабирани занимљиви и по својој реткости и по својој важности; а очигледно је да писца више занима стара (римска) Италија, него

ли сувремена. Он у Италији радије гледа оно што је мртво, у место онога што је живо. — И, доиста, има потпуно право!

Ну има нечега, што је и важно и ретко, и чему писац понајвећу пажњу поклања, а то је низ сличица, у којима се износе карактерне црте великога овог Владике или опште црногорске у оној тројници Црногораца, из пратње његове. Те су сличице или пуне збиље или прожете суморношћу или набујале од здраве, уметно одабране шале. Све су разнолике, веће или мање, свака је њихна боја оштро повучена, пошто је претходно добро проучена и вешто одмерена. У њима се у живој радњи показује: или Владичина љубав према Словенству, његово живо осећање црногорске слободе, тежња за ослобођењем Српства, што се сваком згодом изражава, слободумље његово, или велики му ум и сјајни песнички дух, здрав укус његов у лепим вештинама, гнев на Турке, његово исмевање цензурисања књига, а као да нарочито упада у очи, те ће свакога српског родољуба до срца ганути она повећа слика Владичине походе једног америчког убојног брода на позив вицеадмирала истога и почасти што му тада од свих страна беху свесрдно указиване.

Ове сличице у живој радњи, заједно с онима у лепу опису, чине ону суштину, због које је овај део пишчевих **Писама из Италије** најлепши.

После писама из *Неапоља* налази се песма: *На параброду — априла 1851.* (св. 12., стр. 5.—13.), у којој писац весело пева: како се спрема на пут (заједно с Владиком), из Неапоља у Рим, па затим одмах почињу *писама из Рима*.

У тим писмима нећемо наћи онолики број лепих, карактерних црта Владичиних, али ћемо наћи на неколике опет одабране и сасвим другачије од оних пређашњих. Овде је пажња поклоњена старинама римским, које и данас имају своје вредности (нарочито храмовима).

Пре но што отпоче описивање тих знаменитости, писац, у кратком, популарно написаноме прегледу, упознаје читаоца с повесницом Рима, од његова постања па до најновијих времена, бацајући летимични поглед на сувремену, нарочито туђински живаљ његов.

Међу знаменитостима, поред занимљивих, кратких описа: „*пијаце*“, пред црквом св. Петра, Пантеона, Форума, Вестина храма, стуба Марка Аврелија и Трајанова, „*тријумфалних капија*“, старинских бања, дворова („*палата*“), гроба Катарине, босанске краљице, Скале Санте и моста и тврдиње Сан-Анђела, налази се и већих слика, вешто насликаних, као црква: св. Павла, св. Јована, св. Ма-

рије и Онуфрија, а највише је брижљивости у сликању: цркве св. Петра, Ватикана и Колосеума. Те су слике још и с тога лепе, што су већера шаренила. У њима је и живе радње и лепих размишљања, што су ту улетена, као оно дивни зачини. Овим последњим одликује се особито она слика вечера на Колосеуму.

Слике, које ресе оне у опису, јесу махом слике у радњи, у којима се црта карактер Владичин. Тако се у једној у кратко, врло оштро црта: како он није богат, како је ватрени али и свесни приврженик Православља; у другој: како презире сујеверице, како неће да дели милостиње леним католичким калуђерима; ну најкарактернија, најлепша је она: када неће, сусретавши на улици папу, да му као остали слази с кола док он прође, те да тиме вређа најсветије црногорско осећање — осећање јуначкога српскога поноса.

У даљем опису путовања: на пароброду од Чивитавекције до Ливорна и одатле до Флоренције, и ако има лепих описа, као што је н. пр.: опис пизанскога кривога звоника или куле, лажних италијских старина у Флоренцији, па црква: св. Марије и Санта Кроче и занимљива казивања о прошлости Флоренције, о живљу, уметности и лепоти овога града — ипак све те сличице, ни по својем значају ни по својој уметничкој обради, не могу се поредити са онима у писмима из Неапоља и Рима.

И ако је овде занимљивих слика у живој радњи које овај део писама највише ресе, карактерних црта Владичиних као да нема онако срећно одабраних. Заслужује пажње лепа слика: разговор Владичин с Осман-бејом, на броду, у путу у Ливорно, где се показује Владичин гнев према потурчевацима, који најљуће рање Српству зададоше.

Као што се види, **Писма из Италије** одликују се од оних претходних у главном тиме: што је у њихним описима предмет прошлост, што су у њима описани предмети значајнији, што је у њима много више и много боље одабраних слика, како у опису тако и у живој радњи.

Само пет година од првих (**Писма из Грајфсвалда**) а само четири године од других (**Писама из Швајцарске**) деле **Писма из Италије**, па колике разлике међу њима!

Писма из Немачке (свеска тринаеста, стр. 5.—96, св. четрнаеста, стр. 5.—100, и свеска петнаеста, стр. 3.—79.) садрже свега 19 путничких писама, већих и мањих, писаних године 1870.

Она се могу разделити у два врло видна дела.

Првих десет све су саме рефлексије, а других девет су описи пишчева бављења у разним местима у Немачкој, измешани такође с рефлексијама.

Онај први део садржи у себи у главном рефлексије о Немцима. Управо Немци и Немачка, о којима писац пише, узрок су и извор, из којег потичу и мисли о другим народима и о друштву и природи у опште.

Готово свакад, када говори о Немцима, пореди их он већином са двама најобразованијим европским народима: Инглезима и Французима, али понајвише с овима последњим. Поређења су ова махом и једре идеје а и прекрасне слике, прожете финим хумором. Са необичном лакошћу налази он суштствене разлике у карактеру ових народа, па их износи у тако донадљивоме облику, да се могу, без досаде, и више пута читати. Тај облик придаје могућности да њихни утисци у читаоце што пре, неосетно продру, да им срца силно узбуди и у ум се њихов што дубље урежу. У тој шали има и оштрога и гркога шибања махна, а у исто време и хвале појединих народносних особина. Само путник од оштега образовања, који је много читао и дуго проучавао извесне народе на самоме њихном огњишту, у стању је онако их оценити. Кад уз то узмемо на ум и оно лако и у исти мах дубокоумно, сувремено разматрање природе и односа човекових према њој, онда нам пред очи излази писац као песник-философ, пун љубави према људма и пун неумитне правде.

Сем тога, кад уочимо и то: да је и оном другом делу ових писама основица, суштина, опет природа човекова (оличена у писцу или иначе др. којој особи), онда се за овај путопис може рећи да је у неколико слика сувременога друштва и односа му према насељени, а специјално студија о неколиким највишењим европским народима.

Од досле последњих му: **Писама из Италије**, деле ова пишчева писма скоро читава два деценија.

И у онима претходним нађе се једрих и здравих мисли, изражених начином, који изненађује лепотом и лакошћу својом, али их ни у половину није толико колико овде, ни тако одабраних, каквих је овде. Према овима, досадашња његова путничка писма показују га више као уметника, докле га ова много више изнесе као философа.

Према овоме, дакле, разумљиво је, зашто се у овим писмима писац није задржавао дуже на еликању појединих предела или градова и живља. Циљ његова писања био је много узвишенији од циља обичних путописаца.

Од поменутих рефлексија, као што рекосмо најглавније су о Немцима. Писац са сваке стране и физичке и моралне и интелектуалне, црта општи карактер њихов. Тако, на пример, на местима, где их пореди са Французима, вели: да је у Немачкој

просветни напредак и у малим градовима као и у великима, а нема разлике, каква је између Париза и др. француских градова. У Немачкој нема ни једнога малога града, у којем није штампарије, док у Француској ретко да која књига није штампана у Паризу. Највећи немачки списи штапају се у врло малим градовима.¹⁾ Ну, хвалећи ту одлику, оштро пиба онолике хрпе свакојаквих немачких књига, што преко године на свет изиду.²⁾ Даље вели како Немци радо уче туђе језике и из њих радо пресађују оно што је добро, док су Французи у томе „свет за себе“.³⁾ Њихно је понашање према својим владоцима одмереније, нису онако плаховити као Французи, а и предани су религији више по они.⁴⁾ Сем тога, код Немаца је много мучније стећи европскога гласа, али је слава појединих људи много трајнија.⁵⁾

У поређењу Немаца са Французима и Инглезима вели се: како су Немци за остали свет приступачнији од Француза и Инглеза, који сматрају као варварина онога, који не зна њихова језика и обичаја, који не воле примати од других оно што је добро, који себе цене за најпаветније и најсавршеније.⁶⁾ Више и од Француза и од Немаца, Инглези имају подобности за насеобине, у чем се одмах истичу њихне карактерне црте.⁷⁾ — Немац своје погрешке и недостатке оштро куди, док Француз своје хвали. Немац за сваку своју недаћу криви самога себе, а Француз обара кривицу на другога. Инглез пак у оба случаја трипељиво ћути. Вредни и умерени Немци нису сваштари као Французи, већ стручњаци, у чем су Инглези на њих налик.⁸⁾ Карактерно је и што писац вели о дрскости њиховој према Словенима и осталим источним народима.⁹⁾ Напоследку, да поменемо и то: како је врло лено обележено расположење Немаца према Американцима, Французима, Русима, Инглезима, Италијанима, Грцима, Мађарима, Шведима и Словенима.¹⁰⁾

Сва ова размишљања, ма како лако и допадљиво била исказана, ма како вешто била поређена, не би онолико утицала на читаоца, да у њих на више места није улетено кратких, занимљивих причница — сличица. Такве су напр.: она о немачкоме краљу Лудвику, па о дворским будалама: немачким, француским, енглеским и турским и њихову значају, о прастарој традицији о постању Грчке, о најстаријим предцима Немаца и пређашњој природи немачкога земљишта, о особинама професора теологије, Неандра, о беспосленим богаташима, и т. д.

Сем мисли о величини и вечитости природе и мајушности човековој, има и др. разних мисли,

вапр. о поезији, старим причама и досеткама разних народа; исмевања научењакā, који претерују у хипотезама, и т. д.

Почевши од XI писма, писац се бави казивањем о својем борављењу у Немачкој, те нам у кратко по гдешто казује о градовима: Хамбургу, Визбадену, Мајнцу, Франкфурту, Каселу, Вибераху, о реци Рајни и депоти тога немачкога краја. У овом казивању нарочито се пажња поклања живљу тих појединих места.

Док у оних првих десет писама нема слика у опису и радњи, дотле их у овима другима налазимо неколико, и то повећих, пуних психологиске студије, пуних фина хумора, пуних природне философије, што се тичу: или пишчеве шетње по околини Визбадена или његова дуга времена и дутања по околним местима с једним незнатим другом (путником, туђинцем), који је као и он патно од дуга времена. Особито је занимљива она слика: како су оба залутали, те дошли и кратко се време бавили у Каселу.

Причајући искрено, простодушно, о себи и своје другу, писац љуто пиба самом том сликом беспосличје, нерад код извесних друштвених стајежа. Смејући се самоме себи, смеје се он, у самој ствари, лудоријама сувременога друштва. А ми, његови читаоци, смејући се од срца казивању о његовим недаћама, смејемо се и нехотице, заједно с њиме — самима себи.

Последња путничка писма пишчева: **О Црногорцима** (*Писма са Цетиња 1878. год.*, свеска: шеснаеста, стр. 5.—100., седамнаеста, стр. 5.—91., осамнаеста, стр. 3—67., и деветнаеста, стр. 3—122) баве се казивањем о Црногорцима и Црној Гори, као што им то и натпис показује. У њима је свега 18 писама.

Пишчева љубав у путописима његовим, које досле прегледасмо, не ограничава се само на један народ. Он хвали и узноси све оно, што је тога вредно код свакога народа, о којем казује. Ну, ипак, међу свима народностима очигледно су му најближи срцу Словени, а од ових опет највише српски народ, и то нарочито један део његов — Црногорци. Пропутовавши доста и видевши најобразованије европске народе, њега ништа толико не занима као ова малена шака српских јунака. Њима се он највише диви тако, да се може рећи е су му они узор-Срби. Песничка душа његова природно је највише песничкога и могла наћи у сувременом животу Црногораца и у њихној кршној домовини.

Писац је више но једном одлазио у Црну Гору и тамо се дуже или краће време бавио.¹¹⁾ Најјача

побуда да оде и види Црну Гору као да је у пишчево срце дубоко усађена још одавна, слушањем китњастога називања песника „Србијанке“, Симе Милутиновића, о њој и њезиним јуначким синовима.¹²⁾ А кад је тамо отишао, очарала га је братска предусретљивост Црногораца, нарочито њихов јуначки понос и њихно оштроумље. Да овога буде још у већој мери, припомогло је његово познанство у Италији с владиком Радом, па преко овога, касније, с наследником му, кнезом Данилом, и данашњим кнезом Николом. Очеvidно је овима било знано пишчево дивљење свему што је црногорско; а кад се узме у вид и то: да је писац, одавна пре последњег својега доласка у Црну Гору, изашао био на глас својим леним путописима и песмама, онда није никакво чудо, што је пред почетак првога српско-турскога рата позван у Црну Гору, што се тамо бавио за време целе те војне, и одатле отишао, понесавши собом најлепше успомене о пријему своје, како од стране црногорскога владара, тако и од свакога Црногорца. У томе треба тражити узрок постању ових писама о Црногорцима и оној топлини осећања, којом су она скроз прожета.¹³⁾ Интересно је како писац није потпуно задовољан ни оволиким казивањем о Црногорцима, већ обећава још о њима писати.¹⁴⁾

Као што рекосмо, циљ је овога списа да изнесе што живље слику Црногораца и Црне Горе.¹⁵⁾ Та је слика у многим сличцама, већим или мањим, изведеним у лепу опису и живој радњи. Све се оне махом тичу самих Црногораца у опште; јер писац изречно вели, да није хтео (као што др. путописци чине) износити своје властите доживљаје, за време бављења у Црној Гори, нити је хтео говорити о другима „иоименице“, већ: „само онолико колико је потребно да причање буде јасније“ (св. 19., стр. 105.). Оне су или из садашњости или из прошлости црногорске; то су „путничке ситнице“, (св. 16., стр. 46.), али ванредно вешто уочене и одабране. Свака је онолика, колико је потребно, те да буде једра и од утицаја, т. ј. ни у једној нема ничега што је сувишно, нема сухопарности, што долази од детаја, већ су у свакој оштро и сразмерно повучене све боје, које је од других одликују. Само дубоко познавање живота црногорског, ишчитаност, свестрана обазривост једнога писца, песнички дух и ватрени, родољубиви понос српски могли су створити овакав спис. Нико од Срба из Краљевине није с толико познавања узнео име црногорско, колико писац; а нико га није пред светом, у опште, тако прославио, као што је он и велики му пријатељ, владика Раде.¹⁶⁾

Карактерно је и то: што у оним претходним путничким писмима на више места налазимо: како

се писац тужи на дуго или рђаво време, те вели, да га то нагони да пише о крајевима кроз које пролази. Овде од тога нема ни помена. Писац пише о Црногорцима и о Црној Гори због њих самих. На то га нагони њихов карактер и природа, у којој живе. Свуда, на другоме месту, он је „*суморни болесник на ногама*“, овде је пак: „*потпуно здрав*“; јер: „*На овим висинама има здравља, а нема дугог времена*“, а сама природа Црне Горе гони човека на разноврсно размишљање, те, доследно, и писца на писање (ст. 17., стр. 77.).

Писац се нарочито бринуо, како ће писати и о Црној Гори, па му се учинило најзгодније износити „*поједине ситуације појединих људи*“, у којима ће се огледати одлике читавога народа. И доиста, овај начин писања много више придобива читаоца и оставља у њему сталнијих утисака, него ли размишљања, која, ма како да су разноврсна и лепа, морају постати сухопарна. Лепота се и састоји у јединству из разноликости. Једино због тога, што је карактер Црногораца на овај начин опртан, памтимо га боље и уживамо читајући о њему више него н. пр. у опису Немаца, Италијанаца, Швајцараца и др.¹⁷⁾

Од сличица, у којима се износе разне црте црногорског карактера, навешћемо неколике, што више у очи упадају. Таква је н. пр. она: (у којој се износи црногорско осећање суверенства), када Црногорац Симо Премовић, прети аустро-угарском генералу објавом рата, због својег узашњеног дувана; па она: о састанку црногорског Хрват-баше Мишана с руским великим кнезом Константином у Цариграду; затим, она бављења у Скадру с кнежевим бродићем, она: преноса моштију св. Василија из манастира Острога на Цетиње; па оне: о походу Боке Которске од стране цара аустро-угарског, Франца Јосифа, 1857. год., о црногорском вежбању у трчању, скакању и гађању из пушке, о састанку францускога маршала Мармона са владиком Петром I, о оштроумноме Црногорцу Стевану Перкову, о укидању дотадашњег убитачног слављења крсна имена, о „*сједнику*“ код кнеза Данила, о тужењу Црногорака над својима умрлима, о шали Црногораца с једним својим другом у логору, када овај мисли да је у спавању распорен, и т. д., и т. д.

Све су ове слике пуне fine шале, која не долази само услед оштроумних опажања пишчевих, већ излази из саме живе радње појединих особа. Такве су оне махом. Ну од свих њих, без сумње, нема лепших од оних, што се тичу владике Рада: његова детињства, назначења његова за наследника Петру I, његова васпитавања од стране Симе Милутиновића,

завладичења његова по смрти Петра I, његово самоучко учење и последњих часова живота му.

Као што се види, све се ове слике тичу више или мање прошлости Црногораца. У њима би добар приповедач могао наћи изврских сижеа за причнице, као што би тога могао наћи и у свакој другој сличици пишчевој. Као што је читав један део овога списа посвећен владици Раду, тако је други, посвећен опису пишчева путовања од Котора до Ријеке, на маломе броду, који руски цар поклони кнезу Николи. Нигде се не налази толико описа предела и производа земаљских, а и појединих места и разноврсна живља, као у овом делу ових писама.

Сем тога има и уметнутих причница: напр. о ономе калуђеру Црногорцу, што изненадно дошавши доведе у ред Хилендар, којом приликом упознајемо се у кратко с хилендарском црквом, хилендарским светињама, калуђерима и др. неким светогорским манастирима. У другој једној причници упознајемо се с чудноватим негдашњим архимандритом мочрачким, Димитријем, а у трећој с једним калуђером Грком, који је, дошавши у једну црногорску кућу, преко мере дуго читао молитве.

Све су ове приче из прошлости а тичу се Црногораца, све су шаљиве и одабране.

Поред ових, на неким је местима и кратких скаски. Ове слике из прошлости, уметнуте међу оне слике садашњости, чине те је веће разноврсности, веће занимљивости, чему служе и поједина већа или мања казивања о природном положају Црне Горе (о клими, земаљским производима, разноврсним брдима и долинама, рекама, земљорадњи) и о градовима (Цетињу, Данилграду, Ријеци, затим Скадру, и др.), и најпосле неколике рефлексије о Турцима и њихној вери, о најстаријој прошлости Словена, о Немцима и њихову утицају на цивилизацију балканских Словена, и т. д.

Као што се види, у овим је писмима највећа пажња поклоњена цртању карактера Црногораца, па тек после сликању природних одлика Црне Горе.

У кратко ћемо навести неколике од многобројних и одличних закључака, које читалац добива из ових пишчевих слика црногорскога живота.

Учи се знати: да „*у целој Црној Гори нема од природе глуца човека*“ (св. 16., стр. 8.), да је у Црногораца „*чудна бистрина ума*“, да су речити, озбиљни, никада брбљиви, да „*ниједан није суморан а тужан*“, да „*јунаштво — то је њихов идеал*“ (св. 16, стр. 9.), да се не предају ни непријатељу ни очајању, да су кротки, благи, љубазни, „*а за своје непријатеље, који су ишли да их истребе,*

нису имали милости“, да су хитри, вешти у радовању, „и у равницама су неодољиви јунаци“, да су добри пливачи и гњурци. Није њих одржала у слободи кршна њихна домовина, већ њихово „црногорско срце“, а „брегови били су им само верни савезници“ (св. 16., стр. 20.); за њих је „срамота гора него смрт“, али ипак: „Црногорац како пређе своје границе, у многоме се измени.“ Црногорцима је мио сваки путник. Они су у свачем умерени, и „сав је њихов луксуз у добром оруђењу.“ Нису сујеверни ни свађалице. Поверљиви су.¹⁸⁾ Имамо и опис њихова ношња и напомену: да никад не иду у гаћама или боси. „Црногорци не раде никакве занате“, не тргују зато, што веле: „не иде нам то од руке“, милостива су срца, а „кад имају новца нису штедљиви“ (св. 17., стр. 47.). „Сви Црногорци свагда су под оруђењем“ (св. 17., стр. 49.), осем кад уђу у цркву да се Богу моле. И озбиљни Црногорци имају своје шале. Побожни су, ну вера их није заглушила. Не осећају никакве зависти ни пакости према Србији. „Они сматрају сав српски народ као једну велику задругу“ (св. 19., стр. 107.), а замерају Србима у Краљевини само то, што ови: „исују и срамотно зборе исто као и Лацмани“ (св. 19., стр. 108.). Они немају Устава: — „Црногорски образ: то је црногорски устав; сви га чувају као светињу“, а „још немају никаквих бирократских завода. Што усмено рече, то се памти и тачно извршије“ (св. 19., стр. 111.). Ван Црне Горе, они су обично верни чувари туђега добра. „Чудновато изгледа, али је истина“, да Црногорци код сваког другог држе више на себе, „него кад дођу у наше крајеве, међу своју браћу“ (св. 17., стр. 91.). — Напоследку да додамо и то: да Црногорцима није мио Краљевић Марко толико, колико Милош Обилић зато, што овај ни тренутка није служио турскоме цару.

Поред слика мушких, имамо и слика женских карактера, Црногораца, из којих увиђамо да су Црногорке: озбиљне, разборите, вредне, оштре, разговорне, поносите, јуначне, да је кућа на њима, да нису у ропском положају према својим мужевима¹⁹⁾, да весело спремају своје укућане на војску, али да нико у Европи не тугује већма од њих за својима умрелима²⁰⁾.

Сем ових општих слика Црногораца и Црногорке, имамо неколико и посебних, што се тичу појединаца, међу којима највише на видик излазе прекрасне сличице разноврсних карактерних одлика црногорских кнезова: Данила и Николе, а нарочито неумрлога Владике и стрица му, Светога Петра (Петра I.)²¹⁾

Вредне су пажње пишчеве мисли о прошлости Словена. „То је — вели он — био негда први и највећи народ у Европи“ (св. 17., стр. 61.), али тада не беше ни штамарије ни историје, те да му славу и величину разнесе по свету. У тој је величини извор данашњег поноса у српскога народа, особито Црногораца.²²⁾ Ваља поменути како писац има тврду веру у лепу будућност словенских народа. *И најмањи словенски народ — вели он — има своје лепе наде; оне се могу кадшто помрачити, али угасити никуда.* „Словенски народи загранични — наставља он мало даље — могу још дуго падати и пропадати, али неће пасти ни проиаста“ (св. 18., стр. 53.).

Напоследку, као карактерно, додајемо и то: да је писац мњења, да Црногорци треба да у књижевности усвоје источно наречје српскога језика, јер је то од велика значаја по њихну, српску будућност.²³⁾ —

*

Размотривши овако писма **О Црногорцима**, кад их у кратко поредимо са онима претходнима, излази: да се она по садржини својој разликују од оних тиме, што се баве сликањем једнога дела српскога народа — Црногораца; дакле нечим, што је нама најближе, познавање чега је за нас по најкорисније. Сем тога, у свима претходним писмима нигде нам слика народа, који се у њима сликају, није тако видна, није тако свестрано изнесена, као овде. Истина, овде нећемо наћи оних китњастих рефлексија, као напр. у **Писмима из Немачке**, али ћемо наћи нечега, што ни у једноме од свију њих нема, а то је: читаву гомилу најодабранијих, малих, брижљиво израђених слика у опису и радњи, што чине највећу драг ових писма. Тих је слика таквих да се оне лепотом могу поредити с најлепшима, које налазимо напр. у **Писмима из Италије**.

Ну, има нечега уметничкога, у чем писма **О Црногорцима** стоје ниже **Писама из Италије**. То је: што немају у себи оне округлице у целини својој као она, што у њима није онолико сразмерно дато маха и природи и разним, знатнијим, одликама, чиме се једна земља може одликовати, што у њима дакле нема довољно разноликости у појединим деловима, што у њима поред слика у живој радњи нема других тако лепих и у оноликоме броју, које би биле у онако лепу опису.

Најпосле, кад поредимо сва досле чињена разматрања путничких пишчевих писма, доћи ћемо, држим, до закључка: да **Писма из Грајфсвалда** и **Писма из Швајцарске** стоје ниже **Писама из Италије**, **Писама из Немачке** и ових **О Црногорцима**,

а то с тога, што у њима ни живаљ ни околина његова није изношена у тако живим бојама, да би у нама остављала утиске; што својим обнављањем или успоменом на њих могу живо будити слике оне, које смо тамо налазили. Боје њихне нису живе, нису разноврсне, те су дакле и слике њихне махом тамније, непотпуније. Сем тога, у њима је сувише субјективности пишчеве, која толико не интересује. Ну, ипак, по где-где показују оне у себи заметке касније сјајно развијенога песничкога дара, како у сликању, тако и у рефлексјама.

Писма из Немачке, према осталима, у главном стоје у онаквоме односу, у каквоме опште посматрање према посебном, т. ј. она су много више мисли о најглавнијим (по образованости) европским народима и о свету у опште, него ли о једном народу, као што је то напр. о италијанском у **Писмима из Италије** или о Црногорцима у писмима **О Црногорцима**. Она су више рефлексје, а ова друга више слике.

Према томе, посматрана као засебне целине, **Писма из Италије** и она **О Црногорцима** највише имају у себи уметничкога, песничкога. У њима је и идеја и слика у песничком руху. Естетички говорећи, у њима ум не преовлађује над осећањем, већ су, напротив, идеје прожете осећајима, који их својом чаробном силом уносе кроза наша срца у ум. Али, као што горе поменусмо, **Писма из Италије** стоје више писама **О Црногорцима**, те према томе излази: да су она најлепши путописни састав пишчев.

*

Ни у којој другој врсти књижевности нису писцу одрешеније руке, но што је то у писмима, жанру епистолярном. Ту он може започињати говор о чем год хоће, с којег год краја жели, на произвољно прелазити с једне стране на другу. Ну, разуме се да се и тада мора брижљиво мотрити на лепоту целине, округлину таквих састава, т. ј. да му поједини делови буду развијени сразмерно својој важности и да су поједина питања што разноврснија, да су што различитије обрађена, т. ј. да има испреплетаних и описа и живе радње.

Као што смо видели, ова путничка писма пишчева тичу се садашњости (а и прошлости) неких европских држава. Зато само, што су то писма, не можемо у њима тражити оно што и у правим географјским саставима.

Географјски састави о појединим државама ваља да нам изнесу разноврсне одлике природе тих држава, треба да научно објасне њихов однос према друштвима људским, која бораве у тој при-

роди; па затим да нам истава пред очи разноврсне гране живота тих народа. Свуда они морају тражити узроке и тумачити последице појединих, значајнијих природних појава.

Ако им је писац песничкога духа, они могу имати у себи и песничкога, али се таково што тада налази само местимице. А путописац, као и сваке уметности, циљ је на првоме месту, да бира такве предмете, који могу утицати на срце и у исти мах кроза срце на ум; — смер је тај чисто моралнога карактера.

Али, одабирање и обрада сличних сижеа тражи човека, и нежна осећања и озбиљна мислиоца, правога песника — философа. Ако нам путописац један казује највише о својим властитим доживљајима, који се обично слабо нас могу тичати, мораће постати досадан зато, што је субјективан. А у најбољим је путописима измешане и субјективности и објективности, и ова последња вазда је претежнија.

Држим да смо довољно показали како су код нашега писца испуњене све погодбе, што се изискују од ваљаног путописца, те нам остаје, да сада само у кратко сведемо разматрање своје о његовим путописима.

Казујући о појединим земљама и народима европским, највише онаквима, какви су у садашњости, он нам о њима даје свестрањих појмова, т. ј. таквих, што су довољни да извесну државу углавном познамо. Подуже се задржава, било у опису или у радњи, само на оним предметима, који нас могу пријатно побудити на размишљање и бити нам од поуке. Ну од свега тога најважнија су за њ друштва људска, карактери њихови, које он или описује размишљајући сам о њима, или их, оличене у појединим њихним представницима, пушта пред нас, да их по самом њихном понашању и говору ценимо. Ту се он показује као велики песник-психолог. Изврено познавање карактера појединих људи и читавих народа биће најодличније обележје његово као писца путописца.

Главна пак моћ, којом он на нас утиче у пртању душе појединих особа и народа, то је махом хумор и иронија. То страховито оружје у рукама истинскога песника употребљава он веома смињљено, врло одмерено, онолико колико је кад од потребе. Тај, ако смемо да се изразимо, шаљиви елеменат и чини, те су његови путописи добивали, а и дан дањи имају, толики број читалаца, колико ни једни, ни пре ни после њих.

Нека нам сам он каже колико на то полаже и како о томе мисли: — „*Шала је — вели он — као со, свуда може поднети, али само онолико колико*

је доста. Ни више ни мање. Шалу и досетљивост треба — као лапа крилима воду — само додирнути. Досетке и шале доликују јуначима; то су у сваком животу зачини срећних и несрећних дана. У њима се често огледају обичаји целог народа а бистрина појединих људи. Шала не мора свагда бити шалива, али досетка свагда мора бити досетљива (О Црногорцима: св. 17., стр. 51.).

Пре ових пишчевих, ниједан путописни састав није писан с тако наглашеним, с тако високо схваћеним смером. Писац је путовао не само зато, што је водео путовати, већ највише с тога: да види света, да позна живот, да се научи, па је од свега тога оно што је држао за најлешне остављао у својим путничким писмима. Хтео је да и читаоце своје уведе у школу над школама, т. ј. да их путујући, у неку руку, собом води.²⁴⁾ Пропутовао је доста, видео доста европских народа, али о свакоме путовању своме није писао.

Путописе је своје почео писати као слушаца на берлинскоме универзитету. Из тог су доба: **Писма из Грајфсвалда** и **Писма из Швајцарске**. Философијом, коју је студовао на том универзитету, походећи предавања гласовитог професора Мишлеа, даје се објаснити она његова чезња за философијским посматрањем, на шта тако често наплазимо.

Веселост његова, као младога путописца, пробија кроз редове **Писама из Грајфсвалда**, **Писама из Швајцарске** и **Писама из Италије**. О томе он и изреком помиње. У каснијим: **Писмима из Немачке** и **О Црногорцима**, путописац је већ зашао у године, много је озбиљнији, али опет весео. Веселост ће зар бити највиднија одлика природе његове. Она се не губи никада, а када се чини да је нема онако ведре, ипак је она пред нама, само што се тада крије иза грке шале, оштре провије, сарказма.

Да поменемо, најзад, и о величини ових путничких писама. Највећа су: **О Црногорцима**, па **Писма из Немачке**, затим иду: **Писма из Италије**, и најпосле: **Писма из Швајцарске** и **Писма из Грајфсвалда**. —

До сада се у нашој књижевности не појави путописац, који би се с њиме могао изједначити. Истина, имамо неколико ваљаних путописних састава и од др. писаца, који већ заузимају видна места међу својим другима; али је у њима, тако рећи, свачега више, него ли истинске поезије.

Кад се ово зна, онда се свакоме родољубивоме Србину и нехотице натура помисао с уздахом: колико ли ће времена још проћи, док нам се опет јави овакав један путописац?! Та идеја је у пети

мах и дивљење великоме овоме путописцу, указивање дубокога поштовања овоме песнику-философу, ђенијалноме и родољубивоме Србину, предоброем пок. старини, Љубомиру П. Ненадовићу — српскоме „Чика-Љуби!“ —

9. маја 1896. године,
у Београду.

Напомене.

*¹⁾ Преда мном су горе у моту поменута *Целокућина дела Љубомира П. Ненадовића*, у 20. свезака. Ту се путописи почињу деветом, а завршују деветнаестом свеском.

²⁾ „Данашњу Германију на комадиће да исечете, сваки тај комадић напредоваће и живети немачким животом. Најмања немачка варош, што се тиче просвете и напредовања, стоји уопредо са Берлином, Минхеном и Лајпцигом. Код њих нема као у Француској провинцијалиста, паланчана“ (св. 14. стр. 39.).

³⁾ У провији вели, како ће неко требати Немачку од тога да спасе; јер: „ако се тако не учини, немачки ће народ сву своју памет на хартију и у књиге ставити, и неће му више ништа у глави остати.“ (св. 14. стр. 7.).

⁴⁾ „Ниједан народ не учи толико туђим језика као Немци; нико није примио толико страних речи у својој књижевности као они.“ (св. 13., стр. 84.).

⁵⁾ „Французи кад имају владоца, све друго оставе на страну па само њега обарају. Кад с њим сврше и оборе га, они онда окрену војевати против Бога“ (св. 13., стр. 27.). — Побожни и монархични Немци „не задиру у права краљева, а краљеви не газе права њихова. Обе стране поштују тачно своје границе, обе стране савесно поштују наредбе закона“ (св. 13., стр. 28.). У Француској, кад владалац умре, букну незадовољства и хоће се нов уговор с новим владоцем. У њих је свакога часа промена: — „Код њих нико не зна шта ће сутра бити. За једну ноћ преокрене се краљевство у републику, или република у царство. То је као у позоришту, за сваку сцену имају декорације, песме и суфлере“ (св. 13., стр. 29.). Напротив, код Немаца, по смрти владоцевој, сахране се са њим и сва дотадашња незадовољства на срам њега. Ниједан народ нема тако дуготрајне династије као они.

⁶⁾ „Немци имају доста имена која дижу међу најславнија имена људи, они имају чувене философе; Французи имају славне генерале, беседнике и учитеље играња. Ко се у Немачкој прослави, ретко да се чује преко немачких граница; ко се у Паризу подигне више других, тога види сав свет. У Немачкој добар глас и слава, ко из стене, дуго трају—. Они нису нагли, ни у чем нису пргови“ (св. 13., страна 91.).

⁷⁾ „Французи и Енглези довољни су сами себи.“ — „Они себе држе да су први народи на свету. То им нико не може порећи.“ — „Све што је са стране, нема у Енглеској и Француској цене ни уважавања“ (св. 13., стр. 26.). — Даље, на једном месту вели се: — „Француз кад хвали свој народ, он бира само лепе речи; сви народи, осим Енглеца, морају веровати, јер се говори о великом народу. Докази његове славе, то је сама слава. Француска је сунце на небу“ (св. 13., стр. 63.). — Енглез никад не хвали народа својега, јер: „држи да би га увредио кад би га хвалио и узносио, држи да му није потребно доказивати да је сунце светло; нико то до сада није одрицао.“ (Ibidem).

⁸⁾ Тек што освују коју насеобину: „Енглези пре свега граде цркве, Немци гостионицу, Французи салу за играње, а Руси, као и Римљани, зидају тврдиње за војнике“ (св. 13., стр. 65.).

⁹⁾ „Бити сваштар, то није у карактеру немачкога народа. Енциклопедисте никле су у Француској, стручњаци у Немачкој. Површио штогод знати, то се код Немаца зове ништа не знати“ (св. 13., стр. 48.).

¹⁰⁾ „Као што су Немци скромни према Енглецима и Французима, тако су дрски према Словенима и свима источним народима“ (св. 13., стр. 63.).

¹⁰⁾ *Немци поштују Американце, мрзе Французе, боје се Руса, завиде Енглезима, равнодушни су према Талијанима, љубазни су према Грцима, политични су према Мађарима и Шведима, а љуте се на Словене, што не могу да увиде, да за њих нема цивилизације осем немачке цивилизације, и да је за словенске и све источне народе нематина и цивилизација једно исто, као што је негда за полске и померанске Словене хришћанство и нематина било једно исто“ (св. 13., стр. 65.).*

¹¹⁾ Вел: — *„За ових последњих двадесет година неколико пута долазио сам на Цетиње, а два пут сам провео у Црној Гори по читаву годину дана“ (св. 16., стр. 96.).*

¹²⁾ Занимљиво је, како писац, говорећи о бављењу Симпу у Црној Гори, вели, да је Симпа непрестано говорио у Црној Гори, кад се у Србију вратио: — *„Кад је год долазио моме оцу, ја бих свагда, као дете, поред њега седео и пажљиво слушао његово живо причање о Црногорцима и о њиховој чудној земљи. Без тога Симиног причања, може бити, ја не бих нигда желео видети Црну Гору“ (св. 18., стр. 27.—28.).*

¹³⁾ Казујући, како је пред поменути рат позван у Црну Гору, *„по свој прилици“* зато, да пише о Црногорцима, додаје: — *„Дошао сам као добровољац да им, о свом кругу и руку, ако не у биткама а оно у песмама, што год можем. Они ми то свагда признају. Нико ме не сматра за туђина. Ове горе pune су добротe и правог пријатељства“ (св. 17., стр. 76.).* При крају својега списа помиње, како су му више пута нуђени разни дарови и ордени од црногорских владара, што он не хте пријети, остављајући то: *„арцима, потребитијима“*; а да је *„ма шта примио“*, онда — вели — *„не бих могао о њима овако отворено и безазорно писати“*, јер би се, и њему и Црногорцима чинило, да не пише: *„за љубав, него за награду. Овако остаје међу нама лепши спомен“ (св. 19., стр. 122.).* За своје *„најбоље одличје“*, за свој *„најлепши орден“*, за своју *„најбогастију награду“*, држи он: *„велико пријатељство“*, које му указиваху владика Раде, кнезови црногорски: Данило и Никола, а и сваки Црногорац, (Ibidem).

¹⁴⁾ Ова своја песма завршује он речима: — *„Завршујем, али не свршујем причање о Црногорцима. Само затварам своју путничку књигу, у којој сам о њима писао. Полазим на даље путовање, полазим у туђе земље, кроз које ћу, ћутећи, поћи, о којима вам ништа писати нећу“ (св. 19., стр. 122.).*

¹⁵⁾ Писац вели: — *„Из Црне Горе нећу вам ни о чем другом писати, него само о Црногорцима. Све што је њихово занимање вас“ (св. 16., стр. 8.).*

¹⁶⁾ Овај смер пишчев очигледан је из ових његових речи: — *„Црногорско име велик је, око кога сам учињао сваки цветић, сваку лаворову гранчицу, што сам међу овим бреговима нашао“ (св. 19., стр. 105.),* и из речи пре тога: — *„Ако у овим писмима нађете што год ваљасто, неки иде у славу имена Црне Горе“ (св. 16., стр. 47.).*

¹⁷⁾ Врло лепо писац о томе говори: — *„Ја ћу вам — вели — и даље приповедати о свему оном чега се опомињем. Што више познајете ситуације појединих људи, тим више можете читати и разумети целу књигу. У малој капи воде огледа се сва непа околима. Мудрост Атињана и јунаштво Шпартанаца живи још само у њиховим кратким досеткама.“* Затим, мало даље, вели: — *„Путничка писма у којима се мале приче налазе, изгледају као мозаик, као филм са различитим шарима, као ливада са свакојаким цвећем“ (св. 17., стр. 76.).*

¹⁸⁾ Пошто је поменуто: *„у Црној Гори нема никакве ископке“*, додаје, мало даље: — *„У свој Европи нема земље где је међу простим људма толика учтивост и пристојност, као у Црној Гори. Нида писам видео да се међу собом свађају и грде; а ни двоје деце писам видео да се побију“ (св. 16., стр. 92.),* па мало затим вели: — *„Међу Црногорцима велико је поверење. То је једина земља у Европи, где се не пишу облигације, и као што су ми казивали, још није било случаја, да је когод на суду одрицао свој дуг“*; а: *„Ни код самих жена нема оговарања. Ко је какав сам*

се показује, нико се не може сакрити; види га свет. Тако они мисле“ (св. 16., стр. 96.).

¹⁹⁾ У Црној Гори: *„Човек је војник и гост у кући, а жена је домаћин; због тога на њих и пада већа брига и већи посао. Оне знају да кућа не стоји на земљи него на жени. — „Нико неће у својој кући штогод наредити, а да о том и својој жени не јави и с њом се не договори“ (св. 17., стр. 24.).*

²⁰⁾ Врло су карактерне ове пишчеве речи: — *„Јунак нека јуначки гине, а маги нека матерински тужи!“* тако вели Црногорка, која весело сирема свог сина на војску, и при расстанку каже му: *„не браћај ми се без свијетла образа“ (св. 17., стр. 34.—35.).*

²¹⁾ Да поменемо овде пишчеве речи о положају владара у Црној Гори према народу: — *„Владалац је у Црној Гори као старешина једне задруге, као патријарх једног племена, као отац у некој великој породици. Сви га слушају и поштују, а он се брине за свакога и за свашта. На њему је сва одговорност“ (св. 19., стр. 108.—109.).*

²²⁾ Овде ћемо изложити неколике врло интересне пишчеве мисли, без икаквог својег коментарисања. Говорећи у процији: — *„да није немачког језика, Словени од различите народности не би се могли међу собом разговарати“*, вели: да би било веће време: *„да бар они Словени, који се броје међу учене и образоване, науче руски толико, да се тим језиком, у разговору и у дописивању, служимо са Словенима друге народности, место немачког језика. Тиме не би ништа оштетили своју народност“*; а сваком образованом Словенину доста је *„неколико месеци“* па да научи *„ма који други словенски језик“ (св. 18., стр. 51.).* Мало даље, вели се: — *„Нема изгледа да ће сви Словени имати један књижевни језик; али неће проћи ни десет година, а већина заграничних словенских књижевника, кад напишу какво стручно, научно дело, штампале га на руском језику, јер ће га куповати и читати народ од сто милиона.“* Затим: — *„Ниједан језик нема тако велике будућности у Европи, као руски језик. Енглески језик има још већи изглед, али будућност његове чудне величине лежи изван Европе. Рачуна се да ће после двеста година говорити енглеским језиком пет стотина милиона душа“ (св. 18., стр. 52.).* — *„Сви други народи остаће на једном истом месту. Њихов приповак биће незнатан, не могу се множити, сви су притењени. Ограничени само на своје старо отацтво, као на једну кошчицу, без пространих и напредних земаља и колонија изван Европе, почеће венути, као дрво које нема куда да шири своје гране“ (св. 18., стр. 53.).*

²²⁾ Пуштамо самога писца да нам каже, како је једном говорио на Цетињу: *„да би требало ради књижевног јединства, да уведу онај језик којим се данас пише у Београду и Новом Саду. Тај језик, на ком се до сада највише писало и радило, остаће за свагда као српски књижевни језик. Ако Црногорци продуже своје школе као до сада, онда после сто година, између та два језика биће већа разлика него што је између португалског и шпанског. Ја не кажем који је језик лепши, само напомињем да би за љубав књижевног јединства требало да мањина приступи већини, и да сви, који једно српско име на себи носе поцију и једним језиком писати. Но на Цетињу нимало тешу склони томе. Они веле: много је лепше казати: лијепа, бијела, сиједа коса у бјед; него: лепа, бела, седа коса у леда“ (св. 19., стр. 77.).*

²⁴⁾ *„Путовање — вели писац — то је најлепша и највећа школа, али школа после свију школа...“ (Писма из Грајфсвалда, стр. 55.),* и то за човека сиремна, који, на том путу, треба да се задржи при свачем: *„што му на том путу изађе као ново, непознато или необично“ (Ibidem, стр. 55.).* — *„На путовању треба поновити све оно што си у школи читао и учио. Треба изучавати садашњост“ (Ibidem, стр. 35.).* — Наводи, како Ламартин вели: — *„да треба учити и познавати векове и историји, људе у путовању и Бога у природи“ (Ibidem, стр. 56.).*

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ

„Минералогија, Петрографија, Геологија и Основи Хемије“, за средње школе, израдио Стеван Милованов. Нови Сад, 1895. год.

Књига, којој наслов исписасмо, нема сумње рађена је по програму за српске гимназије преко Саве, и извесно донеће велике користи тамошњој настави прво тиме, што ће као усвојена школска књига избацити из тамошњих гимназија штетно *диктандо*, које је морало бити до сада нарочито из Минералогije и Геологије, а друго, особито, тиме, што се види да се у њој, нарочито у хемијском делу, водило рачуна о начелу, које је потекло од великог немачког философа прошлог столећа Емануела Канта, а које гласи: „Очигледност без појмова је слена, а појмови без очигледности су празни“, — јер се види да је прво излагана очигледност, експериментална, па после тумачење, објашњење.

Али при свем том ипак сматрамо за потребно — а и по жељи самог писца — учинити на истој неке најважније примедбе и исправке.

Тако, прво, писац је целу своју књигу поделно на ова 4 дела: Основи Хемије, Минералогија, Петрографија и Геологија. Ово нам изгледа у толико нетачно, што излази да писац сматра Петрографију као са свим засебну науку и одвојену од Геологије, а међутим то није тако. *Геологија* изучава о нашој целој земљи као једној засебној индивидуи у вациони; док *Астрономија* о њој учи само у толико, у колико је и она члан сунчаног система наносе а целог звезданог неба укупно. О земљи Геологија пак испитује на тај начин, што изучава прво све фазе земљиног развића од постанка до данас — то је *Историјска Геологија* [обухвата Кант-Лапласову теорију о постанку земљином и *Стратиграфију*, која, ослањајући се поглавито на фосиле, описује: „како су поједини периоди и њихове формације у току земљиног развића од њена постанка до данас једно за другим следовали (Hochstetter и Bisching)“]; даље изучава спољни изглед, величину, температуру, густину и чланове наше земље (широсера, литосфера, хидросфера, атмосфера и биосфера) — *Физиографска Геологија*; затим испитује елементарни састав земљине коре, дакле разне стене и њихов постанак — *Петрологија* [која се по томе дели на *Петрографију* и *Петрогенију*] и најпосле испитује све промене, које се збивају сада у земљиној кори или литосфери, као и силе, које их производе — *Динамичка Геологија* [обухвата Абисодинамику — о дејству сила на литосферу, што потичу из земљине унутрашњости, и *Динамику у*

ужем смислу — о дејству воде, ваздуха и организама на промену литосфере].

Дакле место „Петрографија“ требало је рећи *Петрологија*, јер се у књизи (види ст. 131.) говори при дефиницији „Петрографије“ и о постанку и врстама стена, и даље место „Геологија“ рећи према оном шта се у књизи излаже „Стратиграфија и Динамичка Геологија“; како се дели и у каквом односу стоји према Минералогiji — обе се могу обухватити изразом *Абиологија* супротно *Биологији* (*Зоологија* и *Ботаника*), а ове обе чине *Јестаственицу* [Панчића термин; бољи по јестаствена (природна) повесница (историја) од Вука Маринковића].

На стр. 145. требало би рећи, да земљини слојеви из архаичког или азончког периода *немају фосиле* [бољи израз по „окамењака“, пре се опет узимао термин „окаменотине“], јер ма да реч „азонички“ по Етимологији речи значи „безживотни“, ипак не сме се нарочито по теорији еволуције узети, да на земљи за време архаичког периода — бар при крају — није било никаквих организама, него се мора рећи да су први (веома несавршени) организми постали тада, да је дакле морало бити на земљи за време архаичког периода живих створова, само су они били веома просте, нежне грађе, да нису могли од себе оставити трага у земним слојевима.

На стр. 146. у табеларном прегледу периода и формација требало је споменути и камбријске слојеве, и то или као етажу силура (као што раде нпр. Hochstetter и Bisching) или и направити од њих најстарију формацију *полеозончког периода*, јер се у њима налазе најстарији фосиле и то од биља морске *Algae* (*Oldhamia antiqua*, *Nereites* и др.), а од животиња *Trilobiti* (из кола *Arthropoda*) и др.

На стр. 166. каже: „неке морске траве“, док том приликом мисли на морске *Algae*. У нашој ботаничкој литератури није се следовало народу, код кога је некад појам „трава“ неодређен, њим он некад готово сваку зељасту биљку обухвата, — по је утврђено да су „траве“ само *Gramineae*.

На стр. 166. вели: „да у силуру кичмењацима нема ни трага“. Међутим силур је морао бити влада *Acrania* или *Acephala* [од којих сада живи само група *Leptocardii* и то једна врста *Amphioxus lanceolatus* Vavrel], само илеу од себе оставили трага, „фосиле од њих фале због мекоте њиховог тела (Capl Leonhardt)“. О развићу Риба (*Pisces*), које су нам прве од Кичмењака оставиле фосиле у земним слојевима, у главном по Leonhardt-и [види његово дело: „Vergleichende Zoologie“, Hannover,

1884.] имамо ово: У средњем и горњем силуру налазе се први фосили Риба, и то од *Cyclostoma* по свој прилици сродних данашњим *Muxinoidama*, као ситна бодљикава тела *Condontae*, даље *Onchusi*, *Thelodus* и др. Од *Carcharias gigas* налазе се зуби у креди и терциери, али од других неких *Selachia* налазе се зуби и перајне жбице већ у горњем силуру. *Ganoideae* су нарочито у карбониферу, мање их је у тријасу и јури, а у креди су већ сведени на неколико врста. Најстарије *Telcosteae* налазимо већ у јури и креди, а достижу своје особито развиће у терциери. Од *Dipnoi* фосили већином фале, само се у тријасу налазе поједини зуби од *Ceratodus*. У једном гимназијском уџбенику не треба све ове детаље помињати, али с обзиром на њих требало је бар казати да се у силуру *први фосили Риба* налазе, а не, да им ту ни трага нема.

На стр. 158. вели: „у почетку терциера били су *сами четинари*, а *доцније* потера и друго *лиснато дрвеће*“, међутим на стр. 161. вели да је и пре терциера било „*једношумица* (Палми)“ и „*двошумица*“ и сем тога на истој 161. стр. изречно вели: „да у креди почиње лиснато дрвеће (према немачком „*Laubhölzer*“). Ово не може да се разуме, сем кад би писац био (што није) присталица већ *Лајелом* оборене *Кивијерове теорије револуцијџа*, по којој би се казало, да је неким страховитим превратом на земљи нишчево „*лиснато дрвеће*“ из мезозонског периода пронало, да понова „доцније у терциери потера“. Међутим са развићем биљног света по *Hochstetter-Bisching-у* и *Dr. Eduar. Strasburger-у* (види његово дело: „*Die Coniferen und die Gnethaceen*“) овако стоји: у камбријској формацији имамо прве биљне фосиле, и то од морских *Alga* (*Oldhamia antiqua* и др.). У силуру и нарочито у девону има фосила од сувоземних *Cryptogama*, а у карбониферу од најсавршенијих *Cryptogama Vasculares* (или *Pteridophytae*) и то: *Pecopteris*, *Sphaenopteris*, *Odontopteris*; *Calamites* и *Annularia*, *Lepidodendron* и *Sigillaria*. Али још у карбониферу има и *Gymnosperama* од *Phanerogama* и то од *Cuscadea* нпр. род *Cordaites*, а од *Conifera* (Четинара) род *Valchia*, а „*Gnethaceae* почињу тек у терциери (*Dr. Strasburger*; стр. 263.)“. У перму има и *Angiosperama Monocotyledona* (нпр. Палми). Кроз цео мезозончки период је влада *Gymnosperama*, али има и савршенијих *Phanerogama*, и нарочито у горњој креди има лиснатих шума од *Angiosperama Dicotyledona* (и то од *Apetala* и *Dialypetala*). А у терциери јављају се и ускоро преовлађују *Dicotyl. Gamopetalae*, и то се после кроз *квартнер* и до данас одржава.

Узгред напомињемо да су незгодни термини: „*једношумица*“ и „*двошумица*“; ако се баш није хтело следовати *Панчићу* и усвојити научне термине *Mono* и *Dicotyledonae*, онда је требало узети у оскудици и боље и по праву приоритета претежније изразе „*Једноклијавице*“ и „*Двоклијавице*“.

Кад су на стр. 161. казата имена оних *Hydro-sauria* и др., требало је казати и име до сад најстарије тиге *Archaeopteryx* (или *Griphosaurus*) *lithographica* (или *masoura*), која је први пут нађена 1861. год. у слојевима горње или беле јуре. Требало је изнети њену слику (и то или из „*Lehrbuch der Zoologie von Dr. C. Claus*, 1891. год., стр. 169. и 170., или још боље онакву као у „*Vergl. Zoologie von Leonhardt*, таб. XIV сл. 294.) и казати што о њеном значају и односу према *Reptilia*-ма и тиграма. На многим местима у *Стратиграфији* може се указати на постепено развиће органског света на земљи и на узајамни однос између појединих група организама, и то код биља за све важније биљне групе, а код животиња нарочито се то лепо може показати за однос између *Reptilia* и тигра, и то помоћу *Archaeopteryx*-а. Ова птица имала је 20 репних пршљенова и на овима десно и лево „*парна крмила*“ и имала је перје и по крилима; репним пршљеновима личи на *Reptiliae* [„нарочито на *изумрле Pterosauriae* (*Woldrich*)“], а перјем и осталим увршћује се у класу Птица, али ту чини засебну поткласу *Saururae* супротну поткласи *Ornithurae* — праве Птице [ту имамо *Ratitae*, без *кобилице*, и *Carinatae*, са *кобилицом*. Види *Claus*-а, стр. 857.]. Ма да може писац рећи, да је писао гимназијски уџбеник и да није могао и ово спомињати, и ма да може навести да *ђаци*, који уче *Геологију* можда и код њих у V разр. гимн., пре *Биологије* нису дотле добро упознати са класификацијом организама, па то задаје тешкоће — ипак велимо да је најглавније у *Стратиграфији* за гимназију указати на постепено развиће земље и нарочито организама на њој, и ова идеја требала је бити *ировучна* као црвени конач кроз цело излагање земљиних периода и *објашњена* најважнијим фосилима. А овако што веће набрајање голих имена фосилних родова и фела било би само онда од користи, кад би *ђаци* у свима гимназијским заводима имали да изуче *Стратиграфију* на каквој добро уређеној а богатој збирци, где би са малом помоћи наставника могли у том погледу и сами доћи до неких закључака — а иначе не. Дакле и код геолошких *факата* требао је писац поред набрајања унети више објашњења, тумачења — више праве науке. А кад је набрајао по више имена животињских група, могао је изложити и имена 5—6 главнијих биљних група, и онда

слободно се упустити у излагање онога што захтевамо.

О *Eozoon canadense* неки веде да је аорганска продукција, а други да је то до сада најстарији фосил на земљи, јер се налази у најстаријим стенама, ископским шкриљцима, и увршћују га у Protozoae Foraminiferae. Писац га не помиње у својој књизи, сигурно зато што је усвојио прво гледиште, али ипак требао га је поменути и само казати да то није фосил.

Даље на стр. 4. треба казати, да у ваздуху има и микроорганизама (сићушних организама), а не „гљивица“, пошто је први као шири појам и тачнији и бољи, јер се данас у Систематској Ботаници под „гљивицама“ разумеју само Fungi, а у ваздуху су само неки микроорганизми праве природе Fungi, и то клице од тз. Плесни и неких Blastomyceta (као Saccharomycetes), мали број су Protozoa, иначе већина спада у Bacteriaceae, које истина многи по Nägeli-у увршћују у Schizomycetes, дакле у Fungi, јер, веде, немају хлорофила као и Fungi, али то немање хлорофила не важи за све, деоба по талу и овде је дакле несигурна, и проф. Sohn из Бреславе има право, што Bacteriaceae и још Chroococcaceae „по попречној вегетативној деоби и развићу сличном у Alga (Dr. Докић)“ увршћује у ове под именом Schizophyceae. У осталом реч „сићушни (микро) организми“ лепше може но „гљивице“ да ђацима представи маленост онога што се хоће.

Даље писац је међу силама, што мењају литосферу, поменуо и „дуго време“. Међу тим по Емпиријској или Модерној Психологији оно што означава или именује реч „време“ јесте продукција човека духа, њега човек себи само представља у души својој из посматрања вечитих промена у свету појава, у суштину „времена“ не може се прокинути. Свакако то није сила, која сама може неке промене на литосфери да учини. У Геологији се истина помиње „зуб времена“, али не да се тиме означи нова сила поред воде, ватре и организама, но управо заједнички рад тих трију сила после подужег времена.

Напоследку писац се требао бар због терминологије поред Панчића обазрети и на радове г.г. Жујовића и Лозанића, и онда не би имао потребе да кроји нове а рђаве термине у Хемији и Абиологији. Тако нпр.: он свуда каже „камен“ место стена (утврђен термин код нас за елементарне састојке земљине коре). Код нас у народу камен означава нешто више *чврсто*, а стена *велико*, и сваког би чисто боло у очи, кад би му се по писцу казало да је камен: и

вода, ваздух, па чак и глина и др. (за „стена“ већ много и много мање).

Није било нужно скрајати нове термине *кут* (место *угао*) и *сеченице* (место *ивице*), јер управо ту се не секу две кристалне пљосни, но се *сустичу*, и сем тога по Делафосовој теорији о кристалној структури ивице су *молекуларни нивози* заједнички двома кристалним пљоснима, док бц се сечењем добила *математичка линија* (која је иначе тачкин траг).

Неподесно је речено на стр. 1., да је ваздух „еластичан“, него треба казати да је „ширљив и стисљив“, јер да није земљине теже, ваздушни молекули би се разишли у ваздуху услед тз. топлотне енергије. А термин „еластичност“ у физици је специјализан и њим се назива само оно својство *чврстих тела*, које се виђа, кад се неко чврсто тело каквом механичком силом изведе из свог нормалног положаја, оно ће се услед еластичности, еластичне силе, вратити (не баш апсолутно) у свој првобитни положај, чим престане дејствовати механичка сила, која је телу пореметила положај.

Због оних многих, нових, скројених термина можемо рећи писцу ово: језик или говор донста је најбољи снимак нашег унутрашњег света, наше душе, и сем тога речи нам управо „реалнију“ логичке појмове (који су апстрактни), те зато се много сада полаже на научну терминологију; али ипак у склапању српских термилолошких израза, као што препоручује Панчић, не треба претеривати и на силу Бога стварати изразе [као „једноупчице“ и др.], које не разумеју ни Срби ни ико, и за које се морају и Срби богастији речима трудити, да их разумеју и запамте, онолико исто, ако не и више, колико и за праве, научне изразе (који су бар још интернационални). Треба нарочито имати још у виду да има случајева, када се просто никако не може речима (па ни терминима) погнуно исказати оно што се мисли и жели.

* * *

На ове и овакве примедбе доћи ће извесно и сами прекосавски наставници служећи се у својим предавањима именованом књигом, која је већ усвојена за школску за прекосавске српске гимназије, и писац треба при изради другог издања да их има у виду и да учини да му књига буде још много боља. При другом издању нека узме и ово у обзир: Ни у ситницама не треба се, за љубав дакоће ђацима, огрешити ни о саме истине науке, која се излаже, ни о савремене захтеве Методике по истом предмету. „Non multa, sed multum“ препоручује Панчић, не многе ствари, но неке, важније, темел-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

није, али те добро протумачити, разјаснити. Вештина писања гимназијског уџбеника и састоји се у томе, да се ђацима средњих школа на простији, лакши, разумљивији начин изнесу протумачена важиња факта неке науке, а ни мало неогрешујући се о саму науку и њену методiku (не почети нпр. излагање периода земљина развића натрашке, од данашњице на назад, него овако како је методички

утврђено: од почетка до данас). Ђацима дакле у средњим школама, нарочито у вишим разредима, већ треба новине праве науке, за разлику од учења у основним школама.

15. септембра 1895. год.
Чачак.

М. М. Томић.

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

РАЗНИ ЗАПИСИ

Три свечана скупа Српске Краљевске Академије Наука.¹⁾ — У овој години до сада су држане три свечане седнице Академије Наука. У тим седницама су три ново-изабрана члана проглашена за праве чланове Академије, пошто су најпре прочитали своје приступне академске беседе. И тако је наша Академија Наука ове године обогачена са три нова академика.

*

Први свечани скуп држан је 11. јануара после подне у дворници Велике Школе, на ком је изабрани академик, *Љубомир Стојановић*, професор у Великој Школи, прочитао своју академску, приступну, беседу. Нови академик говорио је поглавито о индивидуализацији и развоју српскога језика у вези са словеначким и бугарским језиком. Поређавши мишљења о овој ствари свију знатнијих писаца — научника, као: А. Шлајхера, Ђ. Даничића, Ф. Миклошића, Х. Хирта и других, по којима је стварање словенских језика било још док су Словени били у заједници, изнео је своје мишљење о том, да су мишљења поменутих научника потекла отуда што је теорија о деоби индојевропских језика пренесена и на деобу и постанак словенских језика. Затим, пошто се најпре задржао на теорији Шлајхеровој и Шмитовој, изјавивши да ни једна ни друга немају на својој страни сувремену науку о језику, изнео је најновију теорију о постанку и развоју индојевропских језика *Хермана Хирта*, која је изложена у расправи „Родствени одношаји Индојевропљана.“ Академик Стојановић, усвајајући ову теорију, пренео ју је и на словенске, а нарочито на

југо-словенске, језике и доказивао да су Словени, кад су први пут дошли на Балканско Полуострво, говорили прасловенским језиком, па су се тек доцније под утицајем покорених несловенских племена створили јужни словенски језици и данашњи српски језик и његови дијалекти.

На завршетку своје беседе, академик се дотакао питања о именима *српском* и *хрватском*, доказујући да су „Србин“ и „Хрват“ имена племенска, а не географска, у исто време чудећи се, како Хрвати могу свој књижевни језик називати „хрватски“, кад је он *српски*, и то говорни језик херцеговачки. Језик, којим Хрвати говоре и пишу, толико је хрватски, колико би се могло рећи да је језик, којим потурчени Бошњаци говоре, турски, рекао је нови академик.

После завршене академске беседе узео је реч председник Академије М. Ђ. Милићевић, и, поменувши све радове на књижевном пољу и заслуге и подобности за науку Љубомира Стојановића, прогласио га је за правога члана Академије Наука.

Овај свечани скуп походили су Његово Величанство Краљ, Њ. В. Краљица Наталија, скоро сви академици, професори Велике Школе, неколико наставника средњих и основних школа и много другог одличног света.

* * *

Други свечани скуп Академије Наука био је 4. фебруара после подне, опет у дворници Велике Школе. На овом скупу читао је своју приступну академску беседу ново-изабрани академик *Петар П. Ђорђевић*, члан Државнога Савета у пензији. Предмет његове беседе било је: *Питање о реду речи у реченици*. Беседник је овом приликом изнео значај реченичне конструкције и показао слободу, којом се одликује српски језик од неких других језика у питању, које је овом приликом расправљао.

¹ Ово је спремно за јунску свеску „Просветнога Гласника“, па случајно изостало.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Он је ово питање претресао са два гледишта: *психолошкога и граматичко-историјскога*. С првога гледишта беседник је, тврдећи да ред речи одговара удруживању представа, показао примерима из народних песама, пословица, приповедака и Вукова језика: а.) *психолошки ред* и б.) *психолошку инверсију*; у психолошком реду налази: паралелно и прогресивно везивање представа једнаких и супротних. И психолошки ред и психолошку инверсију беседник је осветлио и *реченичним акцентовањем*, граматичким и реторским. Са другог гледишта, беседник је додирнуо одредбу *традиционалнога* (редовног) и *оказионалног* (обрнутог) реда речи, и с погледом на претпостављене типове у основном језику индојевропском и на састав сложених речи у српском језику, претресао је распоред речи у четири главна им одношаја: а.) *природном* (предикативном), износећи разлику између традиционалне и okazaционалне граматичне инверсије; б.) *одредбеном* (атрибутивном), говорећи о положају описних и присвојних придева и о узроцима њихова изједначавања; в.) *зависном* (конструктивном), показујући положај предмета према прироку, и ређајући случаје, кад уз прирок има више предмета (правих и неправих) и адвербијалија; и г.) *савезном* (копулативном), говорећи о положају енклитичких и проклитичких речи у реченици.

После завршене беседе, која је трајала сахат и четврт, председник Академије, изнесавши у лепом говору све радове и заслуге П. П. Борђевића на књижевном и научном пољу, прогласно га је за правог академика.

Овај скуп походно је Његово Величанство Краљ, академици, професори Велике Школе, наставници средњих и основних школа и много другог света оба пола.

* * *

Трећи свечани скуп Академије држан је на *Видов дан* после подне у дворници Народне Скупштине. На овом скупу, који је држан у част доласка у нашу престоницу Његовога Височанства *Николе Петровића I*, Кнеза Црне Горе и Брда, проглашен је за правог члана Академије *д-р Јован Јовановић — Змај*, познати наш лекар, књижевник и песник.

Овај скуп походили су *Његово Величанство Краљ* и *Његово Височанство Кнез Никола* са својим свитама; Његово Високопреосвештенство Митрополит с вишким владиком; скоро сви садашњи и пређашњи државници и великодостојници наши, и, поред академика, преко 300 нарочито позваних особа, међу којима је било: чланова Државнога Савета, пређашњих и садашњих, чланова Касације и Але-

лације, професора Велике Школе, наставника средњих и основних школа са још много другог одабрана света оба пола.

Најпре је председник Академије, *М. Ђ. Милићевић* поздравно високе госте овим говором:

Ваше Величанство,

Краљу — Заштитниче!

Ваше Височанство,

Кнеже — Песниче!

Научни трудбеници захвални су кад им владоци земаљски стварају могућност, кад им дају заштиту, да се слободно, по својој вољи, могу одавати мисаоним радовима:

да могу проучавати земљину утробу и природне појаве, обелодањивати васеленске законе, и стављати на услугу људма дотле незнане снаге и копрести;

да могу, у царству мисли, све слободно испитујући, дизати се до недостижности;

да могу, уживући свећницу по свећницу, разгонити мрак са тамних места у давној прошлости, и, најпосле,

да могу, негујући лепоту у речи, звуку и облику, оплемењавати најлепшу страну човекова бића.

А кад још дочекају да под слеме њихове смерне радионице, да у средину њиху, собом ступе Светле Крунисане главе, прослављени вођи Народа свога: онда се из њихових раздраганих срца сам отима узвик:

— Да сте нам добро дошли,

Краљу — Заштитниче!

— Да сте нам добро дошли,

Кнеже — Песниче!

Нека Вам је вазда хвала и слава!

*

После овога председник је позвао секретара Академије, г. Јов. М. Жујовића, те је прочитао писмо г. *Алфреда Рамбона*, францускога министра просвете, којим се захваљује председништву и академицима, што су га изабрали за члана Српске Краљевске Академије Наука.

*

За тим се председник Академије обратио академицима овим речима:

Господо академици!

Данас имамо да примимо у своју средину новог изабраника, д-ра Јована Јовановића — Змаја.

Скоро ће бити пола века откада је у српској књизи одјекнула прва песма Јована Јовановића, и данас је Змајево име знано и поштовано у сваком месту, где се српски чита, где се српски пева.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Песме Змајеве и многобројне су и разноврсне; неке су самоникле, а неке из туђих препеване, тек су и једне и друге право миље Србину читаоцу.

Али оно што је у њима лепота над лепотама; оно што Змају даје тако одлично место међу песницима — тим дивним чедима мајке природе — јесу и остају његове *Дечине Песме*, у којима је он надмашно све претходнике и све вршњаке своје...

Прави песник свакад изобилује овим срећним дарима:

Високим, божанским надахнућем и одабраним беспрекорним обликом. Надахнуће је душа песникову спеву; а облик: стих, стопа, ритма, одећа су, у којој се та душа може јављати вавек свежа и мила.

Никакав прозни састав, ма колико богат својом садржином, и ма како леп својим склопом, не може толико утицати на слушаоце, нити се даје тако брзо примити, ни тако дуго памтити, као срећно сложени надахнути стихови даровита песника.

Идеје, које желите разаслати и у ширину — међу савременике, и у даљину — међу потомке, облачите у рухо песмано, слажите их у одабране складне стихове, па не сумњајте о дужини њихова века.

Потврду за све то ми имамо у досадашњим безбројним песмама поштованог нашега изабраника.

*

Нови академик, д-р Јован Јовановића — Змај, правдајући се, што, због краткоће времена и по молби председника да у овој прилици буде кратак, није могао да спреми нарочиту и значајну академску приступну беседу, прочитао је у име беседе нарочиту песму за то спевану: *Марко Краљевић и Троглав Арапин*. Ову песму, у којој се опева јунаштво Марка Краљевића, академик је спевао према сећањима, која су му из причања му у детињству остала. Академик је с великом пажњом и одобравањем саслушан и поздрављен од свију који су овај скуп походили.

На завршетку овог свечаног скупа, председник Академије поново је узео реч, па, обраћајући се академицима, каза:

Господо академици!

У овај свечани, у овај историјски тренутак, ја не могу прећутати једну ретку срећу нашега песничка. На глас: да се српска војска приближује Косову, Змајева је вила покликнула:

„Са Авале, са Ловћена,
Једна труба труби,
Авала се приближује
Да Ловћен пољуби!
.....
Ако ј' санак, леп је санак,

Свет нек му се диви,
Векови нам већ дугују
Да тај сан оживи!“

И тај санак — данас јави: Два узвишена владоца од две сестринске државе, ето, братски седе један уз другог и, пред њиховим светлим лицима, песник Змај ступа у Српску Краљевску Академију!

Проглашавајући ту срећну јаву, ја молим новог академика да изводи, уз наша срдачна честитања, примити и диплому!

Узвишеним сјајним гостима подносим још једном најдубљу благодарност за милостиву пажњу према Академији.

Скуп је свршен!

*

Његово Височанство Кнез и Његово Величанство Краљ, пошто су лично честитали новоме академику, удалили су се из дворнице а за Њима Њихове свите и остали походиоци овако ретког свечаног скупа.

Ј. Д. Ј.

Споменик Ђури Јакшићу. — Поред споменика *Јована Гавриловића*, једнога од највећих наших родољуба и добротвора; и поред споменика *Ђуре Даничића*, једнога од наших првих књижевника и научника, — београдско, лепо уређено, калемегданско шеталиште, од Светога Илије ове године још више улепшава и споменик *Ђуре Јакшића*, једнога од најбољих наших песника, сликара и приповедача у времену од 1858. до 1878. године.

Свој тројици подигнути су споменици добровољним прилозима и то: првome иницијативом *Учитељског Удружења*, другome иницијативом друштва ђака у Великој Школи *Даничић*, а трећем заузимљивошћу типографског певачког друштва *Јакшић*.

* * *

Ђура Јакшић родио се 27. јула 1832. године, у селу Црњи, у Банату. Отац му је био свештеник и звао се *Дина* (Дионисије), а матери му је било име *Христина*, која је била свештеничка кћи. Ђура је имао шест браће и две сестре, међу којима је он био најстарији. Он се учио у месту свога рођења и у једној оближњој му немачкој школи. За тим је 1842. год. ишао у српску школу у Сегедину, а 1843. год. учио је први разред гимнасије. Учење му је ишло тешко, а школа му није била мила, јер му је, како је он сам говорио, било „тешко учити на памет.“¹⁾ Зато га отац да у трговину, али му и то омрзне те га после поново даду у школу и 1844. године учио је II разред гимнасије. Доцније опет

¹⁾ М. Ђ. Милановића: „Споменик знаменитих људи“ II, стр. 192., и „Дела Ђ. Јакшића“ књига VII.

напусти школу и отац га поново да у трговину, коју после три дана напусти, и, обећавши оцу да ће учити, уписа се 1845. год. у III разред гимназије у Сегедину. У то доба тамо је постојала једна цртачка школа, коју је Ђура радо походио. На крају школске године донесе кући рђаву школску сведоџбу и неколико лепих цртежа (цвећа, глава, руку, очију и др.). То да повода његову оцу те га 1846. год. одведе у Темишвар да учи само цртање, што је Ђуру веома обрадовало. Ради усавршавања у цртању Ђуру је отац слао још у Беч и у Минхен. У Бечу је почео писати песме, које је крио од другова. Из Беча је отишао у Нови Сад и тамо је неко време живео од зараде, коју је добивао за израду разних слика и икона. 1857. год. прешао је у Србију и постављен за учитеља осн. школе у Подгорцу, одакле је по својој жељи исте године премештен за учитеља у оближње село Сумраковац. У том је селу певао најлепше своје песме. 1858.—1859. год. провео је у редакцији „Српских Новина“, када је певао познату песму о повратку Кнеза Милоша, за коју је добио награду од Свето-Андрејске Скупштине. 1860. године поново је постављен за учитеља у Пожаревцу, када му се тек отвори жеља за учење, потраживши помоћи од оца, на што му је отац послао познати одговор: „Ђуро, луд си, пуст си! Нити ти ја помоћи могу, нити ми долази кући, не сад, него никад!“ 4. јуна 1861. год. венчао се и са женом отишао у Беч да учи, камо је у сликарској школи остао до 1862. год., јер му се и отац био одобровољио и слао му нешто помоћи. Из Беча, као што напред поменусмо, оде у Нови Сад да ради као сликар. Тада му је Матица Српска примила и наградила спев „Сеоба Срба“. После тога поново се врати у Србију и буде постављен за учитеља у Пожаревцу, одакле је премештан у Крагујевац, Рачу, Сабанту и Јагодину, док 1871. год. није био отпуштен из учитељске службе. То је време са својом породицом најчешће проводио, живећи само од своје сликарске зараде. 1872. године постављен је за коректора у Државној Штампарији, у којој је служби до смрти остао. Умро је 15. новембра 1878. године и сахрањен испраћен до гроба од многих му познаника, пријатеља и другог отменог света.

Ђура Јакшић био је добар приповедач и сликар, али је у исто време био и први и највећи песник свога доба. Он је „био прави, рођени песник, коме је песма богодани дар, да њоме исказује оно, што му душу покреће,“ као што лепо вели д-р Љ. Недић, у својој књизи *Из новије српске лирике*.

Нека нам се допусти да овом приликом истак-

немо нека места из поменуте књиге, која најбоље карактеришу Јакшића као песника.

Ђура Јакшић био је песник необично јака, силна темперамента. Он је бујна, етрасна, права песничка природа; осећа свом душом: љубав и мржњу, радост и тугу, гњев и срџбу, или одушевљење. Његов гњев и одушевљење незнају за границе. Он је у свему што је певао вазда исти, истинит, пун плахоте и бујности. Таква је природа његова, на му је таква и песма. Он се није ни на кога угледао; певао је из своје душе, а што му је песма најчешће онако тужна и што је он онако често незадовољан животом и пун гњева и срџбе, тумачења томе треба тражити у томе што је имао онако мало среће у животу и у његовој плахој и бујној природи. Његов сликарски посао утицао је и на певање његово; он је у песми сликар, као што је опет у својим сликама песник; оно што је као песник чинио сликару, то је као сликар песнику богато враћао. Отуда су му они лепи и живописни описи и оне поетске слике, које чине једну од главних лепота његове поезије.

„Ја се надам, даље вели Љ. Недић, да ми је испало за руком да покажем да је Јакшић истински песник и да откријем неке лепоте његове поезије, које, можда, нису свима биле знане, и тиме допринесем да се ода пуна и заслужена правда и признање његовом поетском таленту, који му осигурава једно од првих места у новијој српској књижевности, увршћујући му име у ону свету књигу, у коју народи уписују имена својих бесмртника.“

*

На дан 20. јула ове године, пре подне, откривен је у Београду, на Калимегдану споменик Ђури Јакшићу.

Најпре су један свештеник и ђакон осветили споменик. За тим је председник немачког друштва „Јакшић“, г. д-р Јован Станковић, лекар, поздравно госте, који су походили откривање споменика, овим говором:

„Благо томе ко до века живи,
имао се рашта и родити!“.....

Ево нас, господо и поштоваоци Јакшића, на окупу, да једном великом Србину помен учинимо и да га оставимо потомству нашем; да поменемо име и славу врлог српског песника и сликара *Ђуре Јакшића*, духовног патрона наше певачке дружине.

Људи праве споменике од камена и железа, као што ево и ми начинисмо нашем Јакшићу, али један стари песник вели да има споменика који дуже трају и од камена и од железа — то су дела појединих великих људи: споменици које они сами себи за живота свога дижу. Такав је споменик и

себи и Српству подигао наш Јакшић својим песмама, причама и сликама.

У песмама својим пева Бура Јакшић : о српској слободи, о српском јунаштву, о српској љубави — слави, величајући само оно што је српско, као што и доликује правом Србину. Од најнежнијих и најмекших осећаја па до најгромовитијих и најкрвавијих призора слободно греде машта његова. Силна реч његова потреса и најтврђе срце, а изрази љубави и милоште превиијају и окореле скептике. Песма му је најоштрија стрела кад напада душманина, а после је најблажи мелем кад штити и теши уцвљени род свој. Његова је молитва у песми тако побожна да се чисто види како иде право Свевишњему и како је он услушава; његова је љубав у песми пуна чаролијске моћи; његова је туга у песми кадра да растужи и камен сињи, а весеље у његовој песми на мах би раздрагало и најжалосније срце. Уз то је свуда улетен истински патриотизам, као што је и он сам у истини српски живео и осећао.

У причама описује он : околину, сунце, месец, звезде и друго, својим фантастично дирљивим речима; хумор му је пун класичне лепоте и слика; љубав изражава тако чисту и невину, као што су анђели на небу; његова је сатира „трострука огњена камџија“; у сеоским причама врло верно и вешто слика живот наших сељака, а у ратним причама громовитом речи подстиче у бој против душманина, или благим речима теши рањеника. И све је то написано тако чистим песничким језиком и тако треперећим и лаким слогом, да човек често отпочне да пева његову прозу, јер у њега управо и нема прозе.

О његову сликарском дару и раду изразили су се стручњаци врло повољно и похвално, често жалећи што није имао бољих материјалних прилика, колико је имао стрпљења и љубави према тој грани свога рада, те да и у том свој дар усаврши.

Бура Јакшић је сав свој мученички живот и рад посветио Српству: за њ се жртвовао и речима и делом, са њим се веселио и тужио, за њ је живео и до последњег свог часа осећао. Зато му ми у име захвалности васцелог Српства подигосмо овај споменик и полагамо венац преда њ са узвиком: Слава Бури Јакшићу, великом српском песнику и поборнику српске мисли!

Наша певачка дружина, која носи име песничко, савлађујући велике и тешке сметње, подигла је овај споменик, али, одмах признајемо, она то није могла учинити без помоћи многих родољуба и пријатеља свега што је племенито. Тим људма, који с нама учинише да слика овог великог Србина, стојећи на овом месту, вазда живо подсећа и нас

и наше потомство на радове његове, нека је у име певачког друштва, „Јакшић“ искрена хвала!

А вама, драги пријатељи и поштоваоци нашег славеника, који сте дошли да ову свечаност увећате, са својим певачима узвикујем: живели! Дух Буре Јакшића ево гледа нас сузним оком. Нека му је мир и рајско насеље! — Слава му!....

*

После тога певачко је друштво „Јакшић“ отпевало песму Буре Јакшића, од Драгомира Брзака, која гласи:

„Радио си, — радом својим
Стекао си дично име;
Рад си Српству оставио
Да се вечно дичи њиме.
Радио си, ал' ти често
Беху горки многи дани,
И ти опет ниси клон'о...
— Тако раде великани.

Сад ти овај спомен диже
Благодарност браће твоје,
Јер си браћи нанизао
Дробни бисер — песме своје!“...

За овим је један члан управе певачког друштва „Јакшић“ декламовао песму, коју је нарочито за ову прилику певао Драгутин Ј. Илић. Та песма гласи:

„Теби, који роду своме
С громовима бурним слете,
На олтару Србинскоме
Да припалиш луче свете;
Теби, чија песма смела
Уздизаше Српску славу,
Као муња узлетела
Кроз облаке и грмљаву;
Теби, лучо Српског чара,
Кога скрива вечност плава,
Српство кличе пуно жара:
Слава теби, слава, слава!“...

*

Тако је текла и завршила се ова скромна свечаност скромноме, али у истини великоме, нашем песнику. Свечаност су походили: министар просвете и црквених послова, г. Љуб. Ковачевић; ректор Велике Школе г. д-р Војислав Бакић; неколико професора Велике Школе, наставника средњих и основних школа; неколико чиновника других струка и приличан број другог света.

Споменик је састављен из каменог постоља, које је израђено од рипањског гранита, и из бисте

Ђуре Јакшића, која је израђена од бронзе. Лице постоља носи натпис:

ЂУРИ ЈАКШИЋУ,

ПЕСНИКУ.

1832.—1878.

Типографско певачко друштво „Јакшић“,

а с леве и десне стране изрезана је лира од истог камена. Ђурин лик је доста верно и живо представљен. Споменик стаје 4.000 динара, а радио га је наш познати скулптор и вајар *Петар Убавкић*.

Ј. Д. Ј.

ЧЕШКА ЕТНОГРАФСКА ИЗЛОЖБА 1895. ГОДИНЕ

(Наставак)

Ну највећа је група она, у чијој је средини 6 коња са јахачима, а око ових 17 људи и жена из разних крајева Моравске. Ова се група зове „лов краља“ и представља обичај, који и данас још постоји на Морави. По тамошњем предању некакав је краљ нападнут и опљачкан, те са својом пратњом проси од куће до куће, обећавајући свакојаке услуге ономе ко га дарује. Узгред да напоменем, да је за време ове изложбе а приликом једне велике посете из Моравске импровизиран у Прагу овакав лов и допраћен до изложбе. Ради потпуности причања о овом делу да поменем и групу чобана, од којих један лежи на земљи, двојица стоје до њега, а све их гледа са својом женом главни чобанин; да поменем Риброцула, тог према добрима доброг а према рђавима опаког горског цара, који је у Немаца познат под именом Rübzahl; и најзад одељак о животу сточара (бачора) по високом планинама са свима стварима, које су тамо потребне.

Разгледајући ово одељење, ја сам провео 4 и по часа.

II

Да пређемо сад у другу зграду — у музеј вароши Прага.

По самом називу зна се, да су овде старине нађене у Прагу и његовој околини и знаменитости из историје ове вароши и живота у њој. И донста ево одмах десно слика нађених прастарих гробова и костура у њима у разним истинским или идеалним положајима. Одмах до тога лубање *Nurgdolichoscephalus* и женске *mesoscephalus*. Затим крбаљака и читавих судова од земље, бакра и цина, и накита по нарочитим орманима под стаклетом.

Мало даље маса свакојакних ликова у ниском или високом рељефу, а у печеној земљи, готска врата из 15. стол., накити из 10. и 11. столећа, читава збирка лепеза, чаша и стакларије, па чак и благо (златни новци) нађено на једном тргу усред Прага.

Одавде настаје еснафски живот. Ту су касе, заставе, печати и судови разних еснафа, као: браварског, токарског, стругарског, сарачког, касапског, чизмарског, прекривача кућа и т. д. По нарочитим стакленим орманима поређане су еснафске уредбе, повластице, које су разни владоци издавали појединим еснафима, док су по другим кондири, пехари и чаше од чистог сребра, из којих се без сумње пило на еснафским скуповима (лончама). Пали су ми у очи са своје величине судови касапског еснафа, а затим „ироска“ сребрна чизма, символ обућара, на којој је позади место мамузе-славина. А и ови судови, и богато златом и сребром извезене заставе сведоче о некадашњем цветању тих заната у Прагу.

Још су у овој половини и прашког музеја: врло богата збирка браварских и лимарских радова рађених у Прагу; збирка порцеланских фигура, које су рађене у Прагу и у мало новије доба у Бечу међу бечким Чесима; затим приматорска кола из године 1791., добоши пивара из старе вароши од год. 1639., и у минијатури водена кула с воденом снагом а из 1790. год.

У другој половини, и то одмах с леве стране, налазимо читав одељак за историју морала и моралних казни. Баш на првом месту, ваљда шале ради, виси плехана корпа са овим натписом: „Dem Weib die niemals schweigen kan n, der sperrt man diesen Maulkorb an“, т. ј. „жени ко ја не може никад да ћути, метнуће се ова корпа“, разуме се на уста. Опazio сам да се 2—3 даме, које извесно разумеше овај натпис, лако насмешеше, имајући на уму да данас смеју говорити док их уста не заболе. Ту су маске, које су за казну морали за краће или дуже време носити и људи и жене, кад год изађу међу свет, а да покају неку своју кривицу. Ту је „баса“, т. ј. дрвен колир са две велике рупе за вратове људске и четири мање за руке. Колир се тај метао ваљда двојици људи, који су били један другом окренути за све време казне. Ну сад тек настају грозне ствари из блажених старих времена. Сад долазе слике о мучењу, набијању на колац и ражању, о поливању врелом водом, о чережењу људи, а одмах до тога најразноврсније справе за мучење. Радо би човек побегао одатле, али га нешто и мимо вољу његову задржава, те мора да разгледа све, јер све га подсећа на патње наших

старих под Турцима, те душа ускипи праведним гњевом.

Одатле настају, као што су и с противне стране, урамљене слике Прага на броју до 150, из којих видите не само поступни развој вароши, већ и саме вештине снимања и сликања. По орманима, који су дугачки по 3 — 4 метра, умерено ниски, и поређани један за другим, да се између њих може лепо пролазити, размештене су слике царева, који су у Прагу живели, и из њихова живота, као крунисање Леополда II, Матије 1611. и Фердинанда II 1617. год.; затим слике из историје Прага и његове околине, н.пр. слике бојева, војсковођа и т. д.; па онда листине, споменнице, печати, књиге и рукописи. Пала ми је у очи једна велика споменица, на којој цар Фердинанд II клечи пред распећем а Христос му отуда говори: „Ferdinande, ego te non deseram“, т. ј. „Фердинанде, ја те не напуштам“. Ово стоји у вези са 30 год. војном, када је хабзбуршка династија била у великој опасности.

Још је веома занимљива збирка о 1848. години. Ту је слика словенског сабора и словенске службе на главном тржишту, слика словенских депутираца, на којој сам видео од Срба „штудента“ Даничића, Вука Караџића. Николајевића и проту Стаматовића из Н. Сада. Још бих за један лик рекао да је српски, и то баш Мите Петровића, „заборављеног песника“, који је у то време био прилично активан у Прагу. Потписа под овом сликом нема као под осталима, али ме наводи да онако мислим фотографија која је израђена по дагеротипу од Мине Вукомановићеве. Осем овога има доста слика о сукобима грађана и ђака с војском, па писаних и штампаних досетака против тадашњих власти аустријских и т. д. Занимљива је слика, на којој је потписато ово: „Осветљење Прага 17. марта 1848. год.“ а од светлости ни трага, јер се Праг у мраку и не види, већ само месец на небу са 2—3 звезде.

Остали, иначе веома велики део ове половине зграде испуњен је сав најразличнијим хладним и ватреним оружјем из Прага, заставама и другим ратним прибором.

III

За археологе је врло важно „Прастаро доба чешких земаља“ т. ј. ствари из тога времена, нађене у чешким земљама и смештене у засебну зграду са горњим називом.

Раздељене су по овим одељцима: дилувијално доба, млађе камено доба (неолитичко), прелазно доба, бронзано, старије гвожђано, галско доба (ла-

тенско, келтијско) и крај преисторијског доба, а свако је веома богато. Судови, алати, накити — све је по стакленим скрињама лепо сређено, као да је онога часа, кад се гледа, донето из каквог музеја. У средини ове зграде намештена су два грдна костура пећинских медведа, а мало у страни, у нарочитом стакленом гробу, један човечји костур, поред кога је старинско оружје — мач и секира.

Место, у коме је највише старина нађено, зове се Храђише, што значи Градиште.

На изложби је и некаква могила, каква је нађена негде у Чешкој. Начињена је у пресеку, те се у осталом делу види мало пепела и нешто угљевља око једног лончића и неких машица.

IV

Град Кокоржин. Град овај упола разорен, какав још постоји у Чешкој, подигнут је од дрвених коцака и платнених зидова тако вешто, да се само после дужег посматрања може прави материјал да опази. Чим се ступи у двориште овог града, где овлада човеком и нехотице нека збиља, као и у сваком другом старом граду, наилази се на грдну справу за рушење градских зидина и бомбардање градова помоћу огромног камења које је њоме бацано. Справа је ова позната још из римских времена, па и у нас под именом јарац, ован, а изгубила је сваку важност, чим су се појавили топови. До ове справе стоје једна т. зв. „хуситска кола“. Од обичних сељачких кола, у неколико само предругојачених, склапали су Хусити у боју читав град, који им је био од необичне користи. Ево шта вели о томе историчар Гиндели: „Die Hussiten dankten ihre Siege hauptsächlich ihrer neuen Kriegskunst; eine sogenannte Wagenburg, die sie rasch herzustellen wussten, schützte sie beim Angriffe wie bei der Vertheidigung“, што би од прилике значило: „За своје победе имађаху Хусити да захвале поглавито својој новој ратној вештини; тако звани „колски град“, који умеђаху брзо да построје, заштићаваше их и при нападу и при одбрани“.

У граду су најважнија четири одељења препуна оружја сваке врсте и осталог ратног прибора. Ту су верно израђени од воска војници готово свих родова оружја из разних времена, ну не пре хуситске војне, осем једне фигуре војника из незнабошког доба. Занимљиво је гл дати топове мање и веће, са лађетима и без њих — управо поступно усавршавање топа до данас. Ту су слике што представљају сцене из разних ратних похода,

наредбе војних власти и војна литература са сликама неких писаца.

Уверен сам да војник и историчар не излазе брзо из овога града — толико је ту занимљивости за њих.

Прво је одељење за доба хуситске, а друго за доба 30-огод. војне; треће за 17. и 18. столеће, а четврто за најновије доба. Највише веже за се хуситско доба са многобројним стварима, између којих је нема сумње најзнатнија Жишкина „панцијер-кошуља“. Одмах вам падну на ум Жишкине победе и његових последника код Аусига, Мпса, Тахаве и Тауса, а то вам тако годи, као кад се опоменете славних победа наших предака над Турцима: на Мишару, Иванковцу, Јелици, Пожаревцу и т. д.

Да нисмо имали прилике у музеју вароши Прага, могли бисмо овде видети у засебном одељењу градском мучионице, које су нам добро познате из наше историје за варварске владе турске.

V

Стари Праг. Тако се на изложби зове једна улица, коју чине потпуно онакве куће, какве су биле у стародревном Прагу. Горњи су спратови по тим кућама празни, али су при земљи старинска апотека, стара кухиња, ковница и дућани у којима се може видети старинска роба, а куповати и модерних ствари. Ту је особито с вечери нарочити живот на изложби. У старој гостионици свира старе чешке комаде, а на старинским инструментима, музика, чији су чланови обучени у старинско одело. А побожни људи могу се одужити својој побожности у цркви св. Линхарта.

VI

Вреди видети као старину и једну опалу цркву, која је некада била у Подулшану, а данас је на изложби. По казивању чувара те цркве један је владика дао 3000 ф. некаквом инжињеру, те ју је овај у Подулшану тачно измерио и снимио, па је затим разорена, као склопа паду, а материјал пренет у Праг и са малим додатцима употребљен за грађење ове на изложби према плану овога инжињера. У цркви је исти намештај, олтар, па чак и оргуље.

VII

Да видимо шта су изложили амерички Чеси. Ево најпре двоспратне „резиденције америчког Чеха!“

На доњем је спрату стан једног Чеха са истим распоредом одаја и намештаја, као и у правој кући

преко мора. Видимо на први поглед, да је ту представљена кућа имућнијег човека, јер ту је одаја за ручавање, за спавање, купатило, салончић и кухиња. Важнији је горњи спрат, јер ту је све што нас може да упозна са животом Чеха у Чикагу, где их највише има, а и иначе у Америци. Ту су изложени радови тамошњих чешких ђака, ручни радови женске деце, школске књиге, збирке тамошњих минерала, затим слике многих друштава, т. ј. групе чланова, па каталози живих и умрлих чланова разних друштава. И ово је одељење врло брижљиво спрењено, јер осем наведенога опазих и нарочите карте, којима се Чеси тамо забављају, а донете су за то на изложбу, што ни Чеси амерички нису баш свеци.

Веома ми се допао у овом одељењу један рад, т. ј. од косе израђена башта са киоском у средини. А у нарочитом стакленом сандуку стоји у истом одељењу лађа од хвата дужине, представљајући верно, разуме се у малом размеру, ону лађу, на којој су амерички Чеси дошли у Праг у походе. Иста је лађа представљена још једанпут, у величини од 50 см., те се мора човек да чуди осетљивим претима, који су могли да израде и сложе на тако малом простору све ствари, што се на површини лађе налазе.

Кућа „чешког фермера“ испуњена је збиркама хране и дрвећа америчког. Збирка хране је особито лепа са разноврсних жита и кукуруза, а дрвеће је изложено у комадима са најразличнијим пресецима, и то и грубо и углачано. Пажњу овде привлаче модели „кућа на ваљцима“ и „завртњима“, удешених за сеобу, јер, као што је познато, у Америци се и читаве куће премештају с места на место.

У цркви америчких Чеха католика, у Св. Лују, изложене су осем строго црквених ствари, као што су одежде, путири и књиге, још и женски радови, слике чланова разних хуманих друштава чешких у Св. Лују, украси и т. д.

И индијанска се колиба може видети у овом делу изложбе. У ствари је начињена једна колиба од брвана, у којој су неке ствари индијанске и један човек обучен у одело америчких Индијанаца и искићен перјем, као што се они ките. И ово има смисла, јер Чеси у Америци извесно долазе у свом животу у додир са Индијанцима.

О рестаурацијама америчким и неким другим ситницама нећу да говорим. Довољно је и ово да се види, како ни огромна даљина, која раставља америчке Чехе од браће у правој домовини, није

омела тамошње Чехе да својим прилозима а уз прегрдне трошкове увеличају и допуне изложбу.

VIII

Да пређемо у школски павиљон.

Чим се овамо уђе главним улазом, пада поглед на огроман споменик Јану Амосу Коменскоме, славном педагогу, којим се Чеси, а уз њих и остали Словени, с пуним правом поносе, и коме сав свет признаје необичне заслуге по школе. Око стуба на коме је Коменски, а на четири угла квадрата, намештена су његова попреча. Нећу много погрешити кад кажем, да је готово сва средина ове зграде посвећена Коменскоме. Јер ту је до 30 његових слика, а толико исто, ако не и више, слика оних места у којима је живео

Познато је да је Коменски живео у 17. стол. и да је нешто због вере, а нешто одазивајући се позивима са разних страна, мењао место живљења. Живео је у Моравској, где се и родио, у Енглеској, где је у Лондону саставио пансофистички колегијум, и у Шведској и Мађарској. Свуда је готово по које дело написао на чешком или на латинском језику, како су се тада махом писале научне књиге, па и та су му дела у овој згради око споменика. Ту је још литература о Хусу и неколико слика заслужних Чеха за школу.

По засебним одељењима размештено је све што стоји у вези са школом.

Најпре сам ушао у одељење које је препуно играчака. Повративши се од тренутне забуне, која је мноме овладала при погледу на те ствари, ја сам појмио, да те ствари имају да поред пријатне забаве поуче децу, како ће знати све предмете по кући, дворишту и врту. „Пајаци“ (ну не карикатуре) могу лепо да упознају дечицу са ношњом њихових земљака по разним крајевима лепе им домовине. Животиње — домаће и стране — начињене од најразноврсније материје, имају такође места у овом одељку.

Недалеко одатле изложени су прописи, писани обема азбукама: „швапком“ (т. ј. готицом у старије доба), и латиницом у новије доба. Затим „књиге части“, „славе“ и „златне књиге“, у које су се на крају школске године уписивали својом руком, а златним пером и црвеним мастилом, одлични ученици по учењу и владању, и „књиге срамоте“, т. ј. „црне књиге“, у које су се уписивали лоши ученици. Ово уписивање било је некада главни покретач школској омладини, а данас се ретко употребљава, бар у средњим школама, јер све више овлађују други назови о подстицању деце на рад. На овом су месту и школске сведоцбе од најстаријих времена.

Једна одаја прецуна је слика старијих и новијих школа и школа у минијатури, од дрвета,

каких је било некада врло много, а и данас се још могу да нађу у врлетним и с тога доста сиромашним крајевима, ма да „матица школска“ помаже колико се више може да се замене бољима. Ту је близу смештена школска литература старијих времена.

Одељење о школској хигијени такође је потпуно. Крушним писменима исписате су ту речи: „Здрав дух у здраву телу.“ Ту су: у маломе представљене справе за школску гимнастику и игре, и вежбаонице за то; слике за шведску гимнастику и за друге врсте; модели за клупе; школска апотека са лековима, који могу деци у школи затребати; слике о држању деце при раду у школи. Да би се о томе последњем водило озбиљна рачуна, истакнута је слика једног мршаваг и бледог читача, који и опет ружно седи за својим послом. Противно томе показује слика једног до пола обнаженог, пуначког мушкарчића.

После овога је велика збирка уоквирених и без оквира ђачких слика по школама и разредима, и лепа скала од дрвених стубића, на којима је обележена средња висина чешких ученица по годинама, а на основу мерења од 100.000 девојчица.

Пуно је занимљивости разгледати одељење, које је названо „радионица за дечаке“, а у коме су изложене справице за картонажу и дрворез, као и израђене ствари једне или друге врсте, те се човек управо чуди, шта све могу деца да израде, пошто сврше своје школске задатке. Рад је овај врло пријатна забава деци, особито у зимско доба, када се врло често не иде из стана, осем ако се баш мора.

У једној прегради ове зграде сав је дувар заштрт таблицама за наставу у читању и писању, са појединим писменима, па са разним слоговима, речима и најзад са пуним текстом. Пала ми је у очи једна справица, где се на врху — пошто се на једном месту притисне — отвара један лук, те се указују поједина слова или слогови.

За наставу у рачунању изложене су најразноврсније рачунаљке и таблице за бројање. Допала ми се Прохаскова таблица са тачкама за бројање до десет. А од рачунаљака да поменем Хомолову патентовану са шупљим плеханим сочивима на жицама, које су управним дрвеним и покретним преградама подељене на три дела; затим рачунаљке са лептирима, коцкама и дугметима.

Не могу а да овде не поменем модел једне, као што се тамо каже, „примерно уређене радиничке школе“. Радионица је у том моделу скоро метар дугачка а у њој смештено, по пар у реду, до двадесет столова са две столице за сваким.

Надзорнички сто са две столице, машином за шивење, није пред осталим столовима, већ са стране. Позади је намештено пет долапа, извесно за оставу рада.

По нарочитим стакленим орманима изложени су обрасци за каламљење воћа; живот и рад свилене бубе са свилом и алатима око свиларства; па збирке минерала, биљака и инсеката за школску употребу. Обични водоземци су у шпиритусу, а нарочите су збирке спремљене од печурака, пужева и цвећа. Камени је угаљ очигледно наслаган по слојевима, како му се која врста и у којој дубини налази. Овде је представљена и фабрикација гвожђа у Кладну.

Ради олакшице при учењу историје спремљена је збирка новца, а пребогат је одељак за географију. Ту су напр. грбови и заставе европских држава (видео сам и српску заставу), глобуси, рељефи, телуријум, планетаријум. О појединим окружима чешким, као напр. о ново-бенатском, изложене су пластичке мапе са рекама, шумама, варошима, границама и т. д. А лепо је и упутство у сликама, како да се упознају деца са мапама.

Нарочити је одељак за геометрију и цртање, и ту су геометријски облици разне величине, дрвени и земљани, и маса цртежа.

Најзад је размештено, по скрињама, столовима и иначе, толико помоћних средстава за физику и хемију, да би се извесно два кабинета могла образовати.

IX

За продужне школе и хуманитарне заводе и друштва морамо прећи у другу зграду.

Продужне школе напредују у Чеха из године у годину све већма, по свој прилици с тога, што им се поклања довољно пажње, и што им је главни смер да ученици изнесу практичке спреме за напредовање у занату, коме су се одали. Са овим се школама, можемо слободно казати, у нас није успело.

У првом одељењу нашао сам грдне књижурине у лепом повезу све самих задатака из рачуна и других предмета по продужним школама. Особито су огромне књиге ђачких цртежа обе врсте, т. ј. слободном руком и помоћу ленира и шестара. Врло су лени цртежи ученика дворазредне школе за лимарске и браварске шегрте. Ту су изложени многобројни модели за лимарско пројективно цртање. Радови су прибрати из свих продужних школа по Чешкој и Моравској.

Из женских продужних школа изложени су цртежи, кројеви и разни ручни готови радови, па чак и хаљинице. Сви су ови радови рађени у току

просветни гласник 1896. г.

прошле школске године, а поједина ученица није знала да ради за изложбу.

Разуме се, да овде није заборављена ни литература о овим школама.

Да поменем још велики табеларни преглед свих места са продужним школама, са бројем ђака, разреда и сумама трошкова око њих. Текућих је бројева на том прегледу 79, али је понека од ових школа спојена са другом каквом.*)

У другој су половини ове зграде изложене слике питомца по појединим хуманим заводима, и то или у учионици, или у радионици за каквим радом, и радови.

У одељку о школама за слепе могу се видети помоћна средства за наставу у читању, писању, рачунању и цртању. Ту је азбука, рачунаљка, прибор за писање, па чак и штампарија за израду списа и књига за слепе. Све би ово ваљало темељно разгледати, па и у какав завод отићи и тамо проучити, јер су, као што је познато, јадници без очњегга вида остављени у нас својој судби. Најразличнији радови ових паћеника, па чак и модели у блату, изазивају у човеку дивљење.

Поред књига, које се употребљавају при поучавању глувонемих, ту су још и њихови радови, као: дрворез, плетива, хаљине које су шили и т. д.**)

X

Јеванђеличко одељење.

Појава јеванђелске науке имала је необичних и страшних последица по Чешку и народ у њој.

*) На 100 душа, старијих од 5 година, долази потпуно неписмених:

у Чешкој	4,60 муш.	6,90 жен.
» Моравској	5,73 »	8,10 »
» Слезии	8,20 »	9,25 »
» Словачкој на лев. Дунаву	25,74 »	32,90 »
» дес.	39,58 »	46,03 »

Како су статистички подаци о школама у Чешкој наведени у 9. св. „Учитеља“ за ову годину, то ћу овде помечути само оно што је тамо у неколико пропуштено из вида.

Стручних школа има у Чешкој	45 са	4000 ђака
занатлијских	5 »	600 »
државних индустријских	5 »	1200 »
виших и нижих привред.	у Чеш. 43 »	16000 »
	у Мор. 19)	

За женске радове 45 са 2567 учен.

продужних инд. школа у Чешкој 233

У ове последње уписало се 31.000 ђ., а уредно их је свршило 27.000.

Чешке више трговачке школе спреме годишње до 1250 ђака, а ниже 3200.

По јавним школама радило је учитеља 21.500.

Од 100 деце дорасле за школу посећује их 98,5%.

У Чешкој излази 512 часописа, а разних друштава има 14.000.

**) На 10.000 становника има:

у Чешкој	6,27 слепих,	8,60 глувонемих
» Моравској	6,74 »	12,05 »
» Слезии	5,— »	11,— »

Хусово учење из 15. ст., које ни свеколико пожртвовање чешко није могло одбранити од католика, спремило је овде бар земљиште за немачку реформацију, која се јавља на 100 год. доцније. Јер чим се у Немачкој Лутер, а у Швајцарској Цвингли дижу против злоупотреба папских и духовника и мирских и монашких, у Чешкој се понова буди хуситизам, који је вегетирао у „Чешке Браће“, и већи део народа прима протестантство, као веру која је на истим основима са хуситском, као што и сам Лутер у своје време признаде. Али, као што је познато, у Чешкој је у 17. стол. плануло најпре незадовољство због скучавања слободе вероисповести, затим је ствар узела на се, као и у време Жишке, карактер националне борбе (против Немаца) и династичке (против Хабзбурговања), те је ту започела злогласна 30-о год. војна, после које је Чешка стално под Аустријом.

У јеванђеличком одељењу изнете су на углед: црквене књиге, модели разних протестантских цркава у Чешкој, и све што говори о тој вери међу Чесима. Једна дрвена звонара, висока можда 75 см., изложена је такође овде, те чувар одељења прича о њој читаву историју. Чешким протестантима било је забрањено звонима сазивати верне на боготоњу, као код нас под Турцима, те један Чех конструише звонару, чији је модел на изложби, али тек са сила јада добије се допуштење да се подигне већа према пројекту.

Видео сам овде и велики „Index librorum prohibitorum“, т. ј. каталог јеретичких, дакле забрањених, књига, а и један мач, којим су после несрећне битке на Белој Гори близу Прага погубљени у Прагу 1621. год. за верско убеђење своје многи Чеси, чија су имена исписана на мачу.

Ко се не сећа овде црне судбе наших богомоља и мученичке смрти за веру и име народно небројених синова ове земље за време ропства?

XI

Пчеларско одељење.

Да кажем у кратко: ту су ствари што стоје ма у каквој вези са пчеларењем, напр. справе за хватање трутова, кадионица налик на крчаг са сиском, решетка кроз коју пролазе ка пуном саћу пчеле (али не може матица), сандук за преношење црвића, и многе алатке, које се у раду око пчела употребљавају, нема сумње да наша пчеларска за друга и угледна добра имају све ове ствари, али знам да има још много пчелара у Србији, који би такву збирку пожелели.

Наравно да је овде врло много кошница разних система. Понамештане су тако да се види поступност и што се тиче облика и што се тиче материјала од кога су грађене. Почевши од обичне дупље из какве шуме, па до најновијих и најбољих — све су ту. Неколике сам нарочито прилежно, као: једну врло велику, која је са свих страна ишарана алегоријским сликама, а с круном на врху; другу, која на први поглед није ништа друго до дрвена мечка, незграпно отесана од тополе, у природној величини и као да седи, али се после бољег прегледа опажа на њеном трбуху лето, а на леђима врата, иза којих су рамови за мед у стакленом сандучићу; и трећу, пред којом је Исус Христос, а где за лето служи баш оно место на телу његовом, где је копљем прободен.

Случајно чух, да је оној средњој цена 300 фл. Осем богате литературе о овом корисном и занимљивом послу, ту су још многе слике о животу пчела и пчеларских удружења, и збирке биљака из којих пчеле сишу мед, а које су уређене према количина сока.

Најзад су овде разне врсте меда, медених колача и у боцама „чешка медовина“.

XII

Техничко одељење.

Стручњак би се — нема сумње — овде дуго забавио, а ја ћу само поменути да су ту изложени сви могући инструменти, разни планови вароши, од којих су неки чак из 16. столећа, мапе путова, конструкције мостова, зграде у минијатури и т. д. Леп један мостић, сложен од дрвених пипака, а дугачак бар два метра, привлачи овде свачију пажњу.

Врло многе слике фабрика, у којима се шта било гради за послове ове врсте; минерали извесно за познавање терена, па чак и цигле на једној гомили, као и многе друге ствари, дају доказа да је и ово одељење исцрпно.

Чеси имају у Прагу своју технику и многе реалке, како ту тако и по свој земљи, одакле излазе спремни техничари, од којих је понеки часно послужило и у нашој домовини, оставив за собом какву трајашњу успомену, као: пут, зграду какву, план вароши и т. д.

XIII

Одељење о фабрицији шећера.

У Чешкој има много фабрика за израду шећера од репе, која тамо рађа. Природно је дакле

помислити да је и ова грана привреде на изложби заступљена.

Добита, у засебној згради могу се на изложби видети веће и мање машине и свакојаке справе, које се употребљавају при фабрикацији шећера. Сlike о појединим радњама од првог почетка израђивања шећера од репе, књиге о том послу из разних времена (махом илустроване, ради лакшег разумевања) могу и лајка довољно да занимају. Мислим да би се са изложеним справама могла безбрижно отворити фабрика, која би радила без запињања, кад би се, наравно, прибавио довољан број радника и потребан материјал — репа.

А познато је, да то и не помињем, да од бербе репе зависи цена репном шећеру, који се већином и троши. Потрошачи бар имају често прилике да се о томе увере.

XIV

Удружења.

Чеси су врло дружевни. Где их је год 5—6 настањено, одмах се удружују. На основу те њихове црте и могла је читава једна зграда да се испуни само стварима њихових друштава.

Свако је друштво изложило све што о њему вреди видети и знати. Тако је напр. „веслачки клуб“ изложио чамце, весла, одело, које му чланови облаче за време вожње, слике утакмица и награђених чланова, награде и т. д. А према овоме попустила су и остала друштва, па било литерарна, хумана, религиозна, забавна, или каква му драго.

Најпре су на реду друштва у Чешкој, затим друштва ван земље, особито у Русији, па бечка Чешка друштва и напослетку она у Д. Аустрији.

Да ређам сва друштва и нећу и не могу, јер их је извесно неколико стотина, али ћу поменути само то, да сам у овој згради видео неколико слика из албума града Београда, као знак да и тамо постоји једно чешко друштво, а то је „Лумир“.

Ако се добро опомињем, у овој је згради, а на месту где је ваздухопловно друштво смештено, исписан овај апел: „Еда Чеха, да поучи свој народ, како се балоном може управљати?“

XV

Соколство.

Опет у засебној згради може се видети чешко „соколство“, како га они с правом зову, т. ј. разна гимнастичка друштва, од којих већи део носи име „соко“, а чији су чланови прави соколони, као и у нас у Београду од неколико година на овамо. На доњем су спрату све гимнастичке справе, као у каквој вежбаоници, одело за време вежбе и о

свечаностима, слике о појединим продукцијама, слике најчувенијих чешких гимнастичара, и награде, које су добили поједини чланови или читава друштва.

А на горњем је спрату свако друштво соколско изложило своју историју, спискове чланова, слике члановских група, и све што се тиче унутарњег живота ових друштава.

Вероваће ми се, у то не сумњам, да је у Чешкој врло мало места, где не би било оваког друштва, а колико користи доноси телесно вежбање сваком човеку, од каквог је то огромног значаја по цео народ, ја се уздржавам да овде говорим.

У Чешкој има 30.000 „сокола“, а на једном само општем збору продуцирало се 4.300 чланова.

XVI

Палата за модерну индустрију.

У овој су огромној згради све сами такви производи чешки, који и сваки за се и сви скупа служе као најбољи доказ о томе, да је индустрија у Чеха равна индустрији ма кога у том погледу народа европског.

Благословена земља, богата каменом угљем, гвожђем и шумама, а са даровитим и вредним становништвом, Чешка има свих погодаба за индустријску државу.

Отуда и јесу изложени милијуни најразноврних ствари, па таквом множином својом препуне очи, те је опасности, да ће појава какве нове ствари потрти у памети слику оне, од које се човек тога часа одмакао.

И најситније и најкрупније ствари тако су укусно размештене, да бисте, чини вам се, све покуповали, јер све је или веома лепо, или веома потребно, а све се може купити. Омање ствари, којих је с тога и више изложено, могу се одмах собом понети, чим се плате, а за веће ваљало је или сачекати крај изложбе, или поручити друге, које су израђиване што је могућно пре, а онако исто солидно, као и оне изложене.

Изређати све што је овде, није могућно — то се мора видети. С тога нека је и мени допуштено да се од ређања уздржим. Јер ваља имати на уму, да Чеси, осем неких сировина и животних средстава, ништа не уносе са стране, већ све сами себи израђују. И не само то, већ толики се њихови производи извозе у друге земље, а отуда новац за то довлачи.

Па колико је њихових фабрика само у нас познато! Има ли кога међу нама да није бар чуо за бринске материје; за смиховске цицеве, шарене

мараме и кецеље; за румбуршко платно и потендорфски памук (фул); за чешки порцелан и чувено чешко стакло? Ко није у својој кући имао бар шта му драго од гвозденог кухињског посуђа што се израђује у Бубни? Колико је пивара у Србији, што нису набавиле казане и разне машине из какве чешке фабрике? Не служисмо ли се до скоро жицама из чешке фабрике у Сушицу? Колико се шећера чешког потроши годишње у нашој земљи? и т. д. и т. д.

Е па из свих тих и стотину других фабрика и радионица изложено је оно што се најбоље, најлепше и најпрактичније могло и може да изради. Човек иде од једног одељка до другог, свугде се диви, у каквој је красној хармонији укус са практичношћу, и пошто све разгледа, враћа се да гледа још једном, као да зна да никад више неће тако што видети на окупу.

На овој је изложби било и доста новитета индустријских, које ћу саопштити нашем свету, чим прибавим све податке.

Ја не верујем да је ико живи посетио ову палату, а да није бар за неколико пара купио по какав „спомен на етнографску изложбу у Прагу“, као што баш и пише на многим стварима.

И наш један Србин из Мађелоније, Петковић, заузео је у овој згради замашан део, изложивши халве, рахатлукуме и бонбоне. Он је већ 15 год. у Прагу и врло је вешт произвођач слаткиша.

XVII

Село на изложби.*)

И ја усвојих овај назив за 10—15 ушорених: селачких кућа из разних крајева по Чешкој, Моравској и Шлезији, уз понеку словачку. Куће је ове

*) Ево шта је све у томе селу: прквица; имања и колибе из Ходска, Јужне Чешке, Источне Чешке, Јаромјера, Појезерја; воденица и ковачница из Чешке; чичманско газдинство; оравска колиба из Угар. Словачке; крчевина моравско-словачка; колиба лашко-тешинска и онавско имање из Шлезије; ханачки „грунт“; имање планинска; колиба од Бреглаве и словачка пивница из Моравске; „осада“ (општ.) валашка и имање сланско.

подигао, верно према правим у поменутих земљама, дакле од набоја, тврдог материјала или брвана, приређивачки главни одбор, а све што је у њима, збринули су пододбори по унутрашњости. Разгледао сам их доста, а једну сам тако рећи сву написао.

Беше то брвнара са само једном одајом за становање, али су у њеном дворишту све, сељаку и његовом домазлуку потребне, зграде.

У соби је велика зидана пећ, која се употребљава и за грејање, и за печење хлеба, а и за спавање; сто с клупом и столицама; постеља са чистим перинама и подглавницима; чивилук са мушким и женским оделом, и неброј којекаквих ситница, баш као у селу. О старици, која све ово чува, и која вас учтиво зове унутра да све лепо разгледате, помислили бисте да је права сељачка бака, домаћица у тој кући.

Можда нећу бити досадан, ако и остало испричам о тој кући.

У кухињи су судови, а на зиданом огњишту чак и облигатна треножна шерпа, наравно не над ватром. У мањој једној одаји, преко кухиње, налази се све што се обично виђа по вајатима и собама за успрему. Под истом је стрехом још и мала радионица, где домаћин по штогод пререже, одеље, оправу, да не трчи за сваку оправку у варош.

Одатле лево стоји коњушница, истина без коња, јер би њихов трошак овде много износио, али са сеном у јаслама, белим зечевима испод њих (ту се обично држе) и коњском спремом над вратима.

Опет лево, дакле с треће стране, штале су за краве и ситију стоку, коју су овде представљали два јагњета и једно јаре, имајући уза се своју малу чобаницу, која их је изгонила дању на пашу у малу ливадицу до куће.

Са четврте је стране свињак, голубињак, кокошињак и т. д.

(Свршиће се.)